

ტ

ყ

მედიკალი,
მე,
მე

რ

ფ

„მნიშვნელოვანი“ მოგვითხრობს
წიგნის მოყვარულთა საზოგადოების
ორგანიზაციებისა და აქტივისტების
საქმიანობაზე,
წიგნის მოყვარულთა ცხოვრებაზე,
ბიბლიოთეკებსა და ბიბლიოფილებზე,
ქიზებზე წიგნის სამყაროში,
ქველ წიგნებზე,
საზღვარგარეთის ქვეყნების
წიგნის მოყვარულთა ცხოვრებაზე,
წიგნმცოდნეობაზე.

მწიგნობარი

84

ნაწილი მეორე

გამომცემლობა „საპატენტი საქართველო“

თბილისი — 1986

002
76. 11
002
მ 979

მთავარი რედაქტორი
ირაკლი აბაშიძე

სარედაქციო საბჭო:

დავით კაკაბაძე
ჭიჭიკო კოლონია
ელენე მაჭავარიანი
ოთარ მეოტიშვილი
გივი მიქაძე
მინეილ მშვიდლობაძე
ლილი ნუცუბიძე
ედუარდ სინარულიძე
პელო ღელეყვა (პასუხისმგებელი მდივანი)
ცისანა ღლონტი
სოლომონ ხუციშვილი
ვანტანგ ჯავახაძე

მხატვარი
სპარტაკ ცინცაძე

წიგნი
დ
სხომავება

ქართული
ბიბლიოთეკა

ქვემო მინიჭიბული პირველი სივლიდრი
წიგნთა მოძღვრება არს.

დავით აღმაშენებელი

„ამა წიგნსა უღეველსა“

...ირანის უძველესი მხარე — ხორასანი მრავალი ისტორიული ძეგლითაა განთქმული. მათ შორის ერთი საგანგებოდაა გამორჩეული. „წმინდა ქალაქ“ მეშჰედის ჩრდილოეთით, ნახევარი საათის სავალზე, ტრიალ მინდორში მდუმარედ ამართულა ტუსის ნანგრევები. თიხის ვეება გალავანი ალაგ-ალაგ ჩამოქცეულა. შორეული, ლურჯი მთების ფონზე მოულოდნელად იკვეთება უზარმაზარი თეთრი მარმარილოს მავზოლეუმი. ფრანგი არქიტექტორის ანრი გოდარის მიერ ძველ ცეცხლთაყვანისმცემელთა ტაძრის თარგზე აგებულ შენობას გარს წარმოადგინა წალკოტი არტყია. შადრევანთა ხმაურს კიპარისების ჩუმი შრიალი და ფრინველთა სტვენა ერთვის. გადამწვარი ტრამალისა და ფქვილივით გაცრილი მტვრით მოფენილი გზის შემდგომ თავს მართლაც სამოთხეში იგრძნობს კაცი. აქ არის ჰაქიმ აბულყასემ ფირდოუსის საუკუნო განსასვენებელი. მიწისქვეშა ვრცელ და გრილ დარბაზში მდებარე საფლავს სულ მუდამ ხალხი არტყია გარს. მოდიან მთელი ოჯახები, დედაწულიანად, რათა მოწიწებით ემთხვიონ კუთხეებში უკვე გადაცვეთილ საფლავის ლოდს. დარბაზის კედლებს „შაჰ-ნამეს“ თემებზე მარმარილოში ნაკვეთი ბარელიეფები ამშვენებს. შუაში ფირდოუსის წინასწარმეტყველური სტრიქონებია ამოჭრილი:

მკვიდრად ნაგები დარბაზები ვაპარტახდება,
მათ გააოხრებს წვიმები და მზის მხურვალეობა.
ლექსით ავაგე სრა-სასახლე ისე მალალი,
ვერას დააკლებს მას ვერც წვიმა, ვერც ქარიშხალი.
ამ წიგნის ფურცლებს გადაუვლის მრავალთ ცხოვრება,
ვისაც გონი აქვს, ის მარადის ემახსოვრება!

ორმოცდაათი წლის წინ მთელმა მსოფლიომ აღნიშნა უდიდესი ირანელი პოეტის აბულყასემ ფირდოუსის დაბადების 1000 წლის-თავი. ეს იყო საერთოდ პოეტისა და მისი უკვდავი ქმნილების პირველი საერთაშორისო აღიარება.

ვინ იყო ფირდოუსი ან რას წარმოადგენდა მისი თხზულება, რომელსაც მოგვიანებით ქართველმა მთარგმნელმა მოსწრებულად უწოდა „უღველი წიგნი“?!

ჩვენ მისი ნამდვილი სახელიც კი არ ვიცით: საპატიო წოდება „აბულყასემი“ ნიშნავს „მამა ყასემისა“, „ფირდოუსი“ კი — „სამოთხელს“. იგი დაბადებულია 932-940 წლებს შორის (სავარაუდებელია, 934 წელს), ზორასნის მხარეს, ქალაქ ტუსის მახლობლად, სოფელ ბაქში. მამამ, ხელმოკლე დეჰყანმა (მიწისმფლობელმა) მაინც იმდენი მოახერხა, რომ შვილს ბრწყინვალე განათლება მიაღებინა. შემთხვევით არ იქცა ფირდოუსის განუყრელ ეპითეტად „ჰაქიმ“ („ბრძენი“). ჰაბუკობიდანვე გაიტაცა ფირდოუსი სამშობლოს გარდასულმა დიდებამ, რომელსაც არაბთა შემოსევამ ჩაუქრო შარავანდედი. მაგრამ უცხოენოვან სამოსელში გახვეულ მშობლიურ მწერლობას არ შეუწყვეტია არსებობა. საუკუნეზე მეტი იყო, რაც ახალსპარსულ (ფარსი-დარი) ენაზე იწერებოდა რუდაქის, შაჰიდ ბალანჯლის, დაყიყის უკვდავი სტრიქონები. წარმოშობით ირანელმა იბნ ალ-მუკაფამ („ემ ხეიბრისა“) არაბულად თარგმნა ირანელ მეფეთა ისტორია „ხვატაი-ნამაკ“ („უფალთა წიგნი“), აგრეთვე სხვა ფალაური (საშუალსპარსული) ძეგლები, მათ შორის „ქილილა და დამანა“. მწიგნობრული წყაროები და ზეპირი გადმოცემები დაედო საფუძვლად ფირდოუსის გრანდიოზულ პოეტურ ეპოპეას — „შაჰ-ნამეს“ („მეფეთა წიგნი“ ანუ „წიგნი მეფეთა შესახებ“).

მხოლოდ ორმოც წელს მიღწეულმა დაბრძენებულმა პოეტმა გაბედა ჰაბუკობისდროინდელი ოცნების განხორციელება, რასაც თითქმის ოცდაათი წელი მოანდომა. დღეები დღეებს მისდევდა, ბეითი (ორსტრიქონედი, გართიმული მრჩობლედი) ბეითს. ფირდოუსი ხშირად უჩივის გაჭირვებას, უბედურებას (მოწიფული ვაჟის დატირება):

ღვინო მოიტა, ვაჰ, რა ცოტა დრო დავგრჩენია,
ასე ყოფილა, ეს საწუთრო ვის შერჩენია?!
მოვიდა სეტყვა სიკვდილივით, სიკვდილს რას ეტყვი?
ფუჭი ცხოვრება რაღად მინდა ასე დასეტყვილს!

როგორც იქნა გასრულდა პოემა, მაგრამ მისი დასასრული ემთხვა დიდ ისტორიულ ძვრებს — ირანელ სამანიანთა მმართველობა შეცვალა ფანატიკოს მამულელ ლაზნელის დიქტატურამ (958-1030). გარკვეული პოლიტიკური მოსაზრების გამო, მისთვის მიუღებელი აღმოჩნდა თხზულება, რომელშიც ისლამადელი ირანის წარსული დიდება იყო შექმნილი. გულგატეხილი ფირდოუსი გარდაიცვალა 1020-1025 წლებს შორის. ღრმად მოხუცებული პოეტი მშობლიურ ტუსში მიიბარეს მიწას... ეს ძუნწი ცნობები უმთავრესად ამოკრებილია თვით „შაჰ-ნამედან“.

ფირდოუსისა და მისი პოემის შესახებ ლეგენდები საკმაოდ ადრე ჩნდება. მათი ნაწილი შემორჩა სხვადასხვა ისტორიულ თუ ლიტერატურულ წყაროებს. უძველესი ანონიმური თხზულება „თარინე სისტანი“ („სისტანის ისტორია“), რომლის ერთი ნაწილი XI ს-ში დაიწერა, ასე გადმოგვცემს პოეტისა და მეფის შეტაკებას: როსტომის ამბავი იმ ამბავთა რიგს განეკუთვნება, რომელიც აბულყასემ ფირდოუსიმ „შაჰ-ნამეში“ გალექსა და შაჰ მამულდის სახელს მიუძღვნა და რამდენიმე დღეს უკითხავდა. მამულდმა ბრძანა: მთელი „შაჰ-ნამე“ დიდი არაფერია, საკუთრივ როსტომის თქმულების გარდა, ოღონდ როსტომის მსგავსი ჩემს ლაშქარში ათასამდე კაცი მეგულებო. აბულყასემმა მოახსენა: დღევრძელი იყოს უფლის სიცოცხლე, არ ვიცი, რამდენია მის ლაშქარში როსტომის მსგავსი ვაჟკაცი, მაგრამ ერთი რამ კი ნამდვილად ვიცი, რომ მაღალ ღმერთს არ შეუქმნია თავისთვის ისეთი მონა, როგორიც როსტომი იყო! ეს თქვა, მიწას ემთხვა და წავიდა. შაჰ მამულდმა ვაზირს ჰკითხა: ამ კაცუნამ ვგონებ გაბედა და მატყუარა მიწოდარ?! ვაზირმა ჰკადრა: უნდა დავსაჯოთო! რამდენი არ ეძებეს, კვალს ვერსად მიაგნეს. ფირდოუსიმ მიატოვა ღაზნა, წყალში ჩაყარა მთელი თავისი ნაშრომი და გადაიკარგა, ვიდრე უცხოეთში არ მიიცივალა...

უფრო ვრცელი და ლამაზი ლეგენდა დაუცავს XII ს. მწერალს ნიზამი არუზი სამარყანდელს თავის პროზაულ მემუარებში „ჩაჰარ მაყალე“ („ოთხი განსჯა“): ბრძენი აბულყასემ ფირდოუსი ტუსის მახლობლად გაშლილი მდიდარი სოფლის ბაჟის მიწისმფლობელი იყო. ჰყავდა ასული, რომლის მზითვის შესაძენად გალექსა „შაჰ-ნამე“. ოცდახუთი წელი შეალია პოეტმა ამ წიგნს, სიტყვით ზეცას მისწვდა, მსგავსი რამ არც აჯამთა (სპარსელთა), არც არაბთა მწერლობაში არ არსებობს. რა დაასრულა ფირდოუსიმ „შაჰ-ნამე“, მეგობართა შეწვევით წარუდგინა იგი ღაზნაში სულთან მაჰ-

მუღს. მაგრამ მეშურნენი აუშხედრდნენ პოეტს. მაჰმუდი მალე
მრწმენი იყო, ამიტომაც სამარცხვინოდ მცირე ჯილდო —
ათასი ღირჰემი (ვერცხლის წვრილი ფული) მიუგდო პოეტს. ჯილ-
დო რომ მიუვიდა, ფირდოუსი აბანოში განისვენებდა და ლუღით
გულს იგრილებდა. შეურაცხყოფილმა მგოსანმა მექისესა და მელუ-
დეს გაუყო თანხა და იმავე ღამეს ჰერათს გადაიხვეწა, რადგან კარ-
გად იცოდა მაჰმუდის შურისძიების ძალა. ექვს თვეს იმალებოდა
იქ ფირდოუსი, ვიდრე მაჰმუდის მსტოვრებმა არ შეწყვიტეს მისი
ძებნა. შემდეგ შინ შეიარა, წაიღო „შაჰ-ნამეს“ მეორე ნუსხა და ტა-
ბარისტანს შეაფარა თავი. ამჯერად მან მაზანდარანის მმართველს
უძღვნა პოემა, მაჰმუდი კი საგანგებოდ შეთხზული სატირით მი-
წასთან გაასწორა. მაგრამ შეშინდა ვასალი, დიდი იყო მაჰმუდის
შიში. მან ფირდოუსის შესთავაზა: მე მოვაწონებ სულთანს „შაჰ-
ნამეს“, სატირაში ასი ათას ღირჰემს მოგცემ, ოღონდ მოვსპოთო...
ნიშაბურში ამირ მუჟისისაგან მსმენია, — განაგრძობს ნიზამი არუ-
ზი, — აბდარრეზაყს ტუსში უთქვამს მისთვის, რომ ერთხელ მაჰ-
მუდი ინდოეთის ლაშქრობიდან ღაზნას ბრუნდებოდა. გზად ერთ
გამაგრებულ ციხეს წააწყდა და მისი აღება მოისურვა. კაცი მიუგ-
ზავნა მოსალაპარაკებლად, ხვალ პასუხი მომართვიო. მეორე დღეს
ტახტზე რომ აბრძანდა და ხელმარჯვნივ ვაზირმაც თავისი ადგილი
დაიკავა, დაბრუნდა შიკრიკი. სულთანმა ჰკითხა ვაზირს, პასუხი
როგორიაო. ვაზირმა ფირდოუსის სიტყვებით მოახსენა:

თუკი პასუხი არ იქნება დღეს სასურველი,
ჰე, აფრასიაბ, აგერ გურზი და ბრძოლის ველი!

როდესაც აღტაცებულმა მაჰმუდმა შეიტყო, რომ ეს ვაჟკაცური
სიტყვები უბედური ფირდოუსის წიგნიდან არისო, მოინანია ად-
რინდელი სიმკაცრე და ვაზირს უბრძანა, ღაზნას რომ ჩავალთ, თი-
თო ბეითში თითო ღინარი (ოქროს მონეტა) უბოძეთო პოეტს. სა-
მოცი ათასი ოქროს ფულით დატვირთული სამეფო ქარავანი დინჯი
ნაბიჯით გაუყვა გზას ფირდოუსის სამშობლოსაკენ. მაგრამ როდე-
საც აქლემებმა პოეტის ქალაქის ერთ კარიბჭეს მიაღწიეს, მეორე
ალაყაფიდან ფირდოუსის ცხედარი გაჰქონდათ ქალაქგარეთ, სასა-
ფლაოზე, აყვავებული ხეების ჩრდილში დასაკრძალად. მისმა ქალი-
შვილმა არ მიიღო ნაგვიანევი წყალობა და სულთნის მიერ ბოძე-
ბული ოქრო ხანაგათა, ქარვასლათა და ხიდების მშენებლობას შეს-
წირა. ისინი დღესაც ამშვენებენო ნიშაბურისა და მარავის გზებს
ტუსის სანახებამდე, — ამთავრებს თხრობას ნიზამი არუზი სამარ-
ყანდელი.

მოგვიანებით მეტ-ნაკლები სისრულით იმეორებენ ამ ლეგენ-
დას სხვა წყაროები (იგი გალექსეს კიდევ პ. ჰაინემ, ვ. ჟუკოვსკიმ
და სხვებმა), ურთავენ ცნობებს ფირდოუსის ლაზნაში ჩასვლისა და
კარის პოეტებთან გაბაექრების თაობაზე, მოხუცი პოეტის მიერ მე-
ორე პოემის „იუსუფისა და ზელიხას“ დაწერის შესახებ და ა. შ.
დღეს ძნელია ჭეშმარიტისა და გამოგონილის გარჩევა ამ ლეგენ-
დებში. როგორც საბჭოთა ირანისტებმა კ. ჩაიკინმა და ი. მარმა გა-
არკვიეს, მაჰმუდის სათრეველი ვრცელი სატირა ფირდოუსს არ
უნდა ეკუთვნოდეს. იგი მოგვიანებით არის შედგენილი „შაჰ-ნამე-
დან“ ამოკრებილი ბეითების მეშვეობით. ასევე საეპიკოა ფირდოუ-
სისადმი მიწერილი მეორე პოემის ავტორობა, რადგან მასში გაუ-
ფასურებელია „შაჰ-ნამეს“ ღირსება. არ ვიცით, შეადგინა თუ არა
პოეტმა თავისი ლირიკული ლექსების „დივანი“ („კრებული“), რომ-
ლის ფრაგმენტებიც დამოწმებულია შუასაუკუნეების სხვადასხვა
წყაროში. ერთი რამ კი ცხადია, მთელი თავისი უზარმაზარი პოე-
ტური პოტენცია ფირდოუსმა ერთადერთ შედეგს — „შაჰ-ნამეს“
შეაღწია.

„შაჰ-ნამე“ წარმოადგენს უზარმაზარ, 120 ათას სტრიქონიან
ეპოპეას, რომელშიც მხატვრულად აისახა მთელი ირანელი ერის
უმაგალითოდ ვრცელი მონაკვეთი მითოლოგიური ეპოქიდან ჩვენი
წელთაღრიცხვის VII საუკუნემდე, პირველი ადამიანის, ლმერთკაც
გაიომართის ცხოვრებიდან არაბთა შემოსევამდე. მოცულობისა და
მოვლენათა აღწერის სივრცის მხრივ მას ვერ შეედრება მსოფლიო
მწერლობის ვერც ერთი ანალოგიური ჟანრის თხზულება, თვით
ჰომეროსის პოემების ჩათვლით, რომელნიც ელინთა წინაისტო-
რიის მხოლოდ ცალკეულ ეპიზოდებს მოიცავენ.

პირობითად „შაჰ-ნამე“ სამ არათანაბარ მონაკვეთად შეიძლება
დაიყოს: მითოლოგიური, საგმირო და ისტორიული. პირველ ორ
მონაკვეთში აღწერილია გაიომართის, ჰუმანგის, თაჰმურასის, ჯამ-
შიდის, ზოჰაქის, ფერიდუნის, მანუჩაჰრის, ქაი-ქავუსისა და სხვათა
მეფობა. მათ დროს ჩნდებიან და იბრძვიან, უყვართ და დროს ატა-
რებენ სახელოვანი ფალავნები, რომელთა შორის ერთია საგანგე-
ბოდ გამორჩეული — ირანელი ხალხის უსაყვარლესი გმირი როს-
ტომი (როსთამი). მანუჩაჰრის ძის ნოვზარის (ნოდარის) მეფობი-
სას თავი იჩინა ირანელთა მოსისხლე მტრის, თურანის სამეფოს
ბოროტმა ძალამ აფრასიაბის სახით, რომელიც დროდადრო აწიო-
კებდა ირანს. მაგრამ ყოველთვის, მიძიმე და გადააწყვეტ წუთებში,

ირანელთა იმედად და მხსნელად, თურანელთა რისხვად გამოჩნდა ბოდა სიკეთის სიმბოლო — მთასავით ვაჟკაცი, მძიმე გურჯი და უგრძესი მშვილდ-ისრით შეიარაღებული, ფიცხელ რაშზე ამხედრებული როსტომი, რომლის პირგამეხებულ იერს ასე უხდებოდა ჯავ-შნად ვეფხის ტყავი.

ისტორიული ნაწილი წარმოადგენს სასანელ მეფეთა შედარებით მშრალ ქრონიკას უკანასკნელ იეზიდგერდ მესამემდე, რომელსაც არაბებმა მოუღეს ბოლო. ბუნებრივია, ისტორიული სინამდვილე ერთგვარად ზღუდავდა ფირდოუსის პოეტურ ფანტაზიას. ზოგი ჩვენამდე მოღწეული ფალაური და არაბული წყაროს შედარებითი შესწავლა მოწმობს, რომ ფირდოუსი ხშირად თითქმის ზუსტად მისდევს მათ. ამ ნაწილს ახალისებს და ამრავალფეროვნებს იმ თქმულებებისა და ლეგენდების ჩართვა, რომელნიც ამა თუ იმ მეფეს უკავშირდებოდა (ასეთია, მაგალითად, წადირობისა და ლხინის ტრფიალის — ბაპრამ-გურის სახელთან დაკავშირებული ისტორია).

მთელი სიძნელე ამ ზღვა მასალის კომპოზიციურად მწყობრ მთლიანობად ასხმაში მდგომარეობდა. სამივე მონაკვეთს აერთიანებს სამეფო დინასტიების ქრონოლოგიური მონაცვლეობა (სულ ორმოცდაათი დინასტიაა წარმოდგენილი). ხშირად ამა თუ იმ მეფის სახელი მხოლოდ გარკვეულ ეპიზოდთა ჩართვის საბაბია, აბრაა მხოლოდ, რომლის იქით სულ სხვა მოქმედ პირთა თავგადასავალია მოთხრობილი. გაცეხას იწვევს ამ ეპიზოდების სიუხვე და მრავალფეროვნება. რად ღირს თუნდაც ზაალისა და რუდაბეს, როსტომისა და სოპრების (ზურაბის), სიაუშისა და სუდაბეს, ბეჟანისა და მანიყეს, როსტომისა და ისფანდიარის, ბაპრამგურისა და აზადეს, ხოსროვისა და შირინის და სხვა უფრო ნაკლებად ცნობილი ეპიზოდები! ყოველი მათგანი დამოუკიდებელი სარაინდო თუ სამიჯნურო რომანის პირველსახეს წარმოადგენს.

„შაჰ-ნამე“ ხანგრძლივი ფიქრისა და შრომის ნაყოფია. შესაძლებელია, რომ ფირდოუსი ჯერ ცალკეულ დასთანებს (სათავგადასავლო ციკლებს) თხზავდა და შემდეგ აერთიანებდა მათ. დამახასიათებელია, რომ ყოველ დიდ ციკლს აქვს თავისი შინაგანი კომპოზიცია (შესავალი, ამბის განვითარება, დასკვნა), რომლის აუცილებელი ლოგიკური დასასრული (სიკვდილი, განთავისუფლება, გამეფება) იწვევს შემდგომი ციკლის გაგრძელების აუცილებლობას. ყოველ შემთხვევაში, ეს გარემოება უწყობდა ხელს დაწერის შემდ-

გომ ასეთი ცალკეული მონაკვეთების სულ მალე გავრცელებას. მაგრამ აქვე ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ავტორის ერთიანი ზონიკია დიდოსტატურად უკავშირებს ერთმანეთს ამ ქრონოლოგიური ჯაჭვის რგოლებს. ყოველ მათგანს უხილავად აერთიანებს საგმირო ეპოსისათვის დამახასიათებელი ხერხები და თავისებურებანი, თავისუფლებისათვის მებრძოლი და კაცთმოყვარული სულისკვეთება.

ისიც უნდა ითქვას, რომ ეს სულისკვეთება ზუსტად დაემთხვა ფირდოუსის თანადროულ პოლიტიკურ ვითარებას. IX საუკუნის ბოლოს უმაღლეს წერტილს მიაღწია ირანულმა ეროვნული თვითგამორკვევის ტენდენციამ, არაბთა უღლის გადაგდებისაკენ რომ იყო მიმართული (ე. წ. შუუბია). დეჰყანთა წრეში ვრცელდებოდა ძველი თქმულებები და ლეგენდები. ფალაური და არაბული წყაროები დაედო საფუძვლად პროზაულ „შაჰ-ნამეს“. ფირდოუსიმდეც იყო მთელი რიგი ცდა ახალსპარსულ ენაზე ეპოსის შექმნისა. პოეტმა დაყიყიმ დაიწყო კიდეც „შაჰ-ნამეს“ გალექსვა, მაგრამ მსახურის მახვილმა განგმირა ჭაბუკი და ვერ დაასრულა განზრახული საქმე (მის მიერ გალექსილი ნაწილი ფირდოუსიმ შეიტანა თავის თხზულებაში სათანადო მითითებით). ეს პროცესი ბრწყინვალედ დაავიწმინდა ფირდოუსიმ. როგორც ითქვა, მან არა მარტო წერილობითი წყაროები გამოიყენა და შეაგრო ისინი ისლამამდელი მასალით (მაგ., სოლდური თქმულებანი როსტომის შესახებ), არამედ უხვად ისარგებლა ზეპირგადმოცემებით და ყოველივე ეს გადაადნო საკუთარი პოეტური ფანტაზიის დარჯაკში.

„შაჰ-ნამე“ მესნევის ფორმითაა დაწერილი, ერთმანეთთან შერთმული ორსტრიქონიანი ბეიტებით. გრძელ და მოკლე მარცვალთა კანონზომიერ მონაცვლეობაზე დამყარებული თერთმეტმარცვლიანი პოეტური საზომი (მოთეყარები), რომელიც თავისი წარმოშობით ირანული ჩანს და მხოლოდ გარეგნულად განიცდის არაბული არუზის გავლენას, შესანიშნავად მოერგო პოემის გმირულ ჟღერადობას. უვრცელესი ტექსტის მოსალოდნელი მონოტონურობა პოეტმა აიცილნა დახვეწილი ოსტატობისა და მიუწვდომელი უბრალოების წყალობით. მისი პოეტური ხერხები მდიდარია და ორიგინალური (ახალი და მოულოდნელი შედარებები, ნათელი მეტაფორები, ლაკონიზმი, ფსიქოლოგიზმი). განსაკუთრებით აღსანიშნავია „შაჰ-ნამეს“ ლექსის მუსიკალობა, ძალდაუტანებელი ალიტერაციული პოლიფონიურობა, რომელიც ბუნებრივად ახა-

ლისებს თბრობას. ფირდოუსის პოემაში უხვად არის ჩაქსოვილი უამრავი დიდაქტიკური რჩევა-დარიგება, აფორიზმად ჩამოსხმული სიბრძნე. იგი აფრთხილებს მეფეებს — ბოროტსა და უსამართლო მბრძანებელს ქვეყანა დაუცარიელდებაო; ამხნეებს სამშობლო კეთილდღეობისათვის მებრძოლ მეომრებს — სახელოვანი სიკვდილი უკეთესია ტყვეობაში შერცხვენილ სიცოცხლეზეო; ანუგეშებს მამვრალს — შენი ნახელავით მიწა მშვენიდებაო.

დიდი ადგილი ეთმობა „შაჰ-ნამეში“ ლხინისა და ბრძოლის აღწერას („ბაჰმ ო რაჰმ“). ლხინისადმი დამოკიდებულებაში მყლავდება ფირდოუსის ჭეშმარიტი, ისლამამდელი სულისკვეთება („როდესაც სულს მწარე სიტყვის ჟანგი მოეკიდება, მას მხოლოდ ძველი ღვინო თუ ჩამორეცხავს, როდესაც კაცს სიბერე მოეპარება, ძველი ღვინო დაუბრუნებს სიჭაბუქეს; ღვინოს გამოაქვს სააშკარაოზე ჭეშმარიტი ბუნება, ღვინოა ვასაღები ჩაკეტილი გულისა“ და ა. შ.). ღვინოს სვამენ წითელს, ლალისფერს ან ქარვისფერს, იგი უნდა იყოს დაძველებული, სურნელოვანი, ზოგჯერ ურევენ მუშქს, ამბრას, წყალს. სვამენ ბროლის ან იავუნდის თასებით, პურობის შემდეგ, უმთავრესად ღამით, ბრძოლის წინ და ბრძოლის შემდგომ, საზეიმო დღეებში (დაბადება, ქორწინება, ტახტზე ასვლა), განშორების ჟამს. ღვინის სმას თავისი წესი აქვს: პირველად მეფის სადღეგრძელო უნდა შესვან, შემდეგ მეგობრებისა, გარკვეულია სადღეგრძელოთა რიტუალი („ეს სახლი — შენი სახლია, მასპინძელი კი — შენი სტუმარია“). დაცულია უფროს-უმცროსობის წესი. სვამენ კაცებიც და ქალებიც, ზოგჯერ ერთად, უმეტესად კი ცალ-ცალკე. ღვინის სმასთან განუყრელია ცეკვა-სიმღერა, მუსიკალური თანხლება, საგმირო ამბავთა თხრობა. ღვინის სმის წესებს ჭაბუკობიდანვე სწავლობენ, რათა ყველამ იცოდეს, სად, როგორ, ვისთან და რამდენი უნდა დალიოს. ბაჰრამ-გურთან დაკავშირებით ფირდოუსს მოაქვს ერთი ასეთი არაკი: ერთხელ მეფის სტუმარი ისე გამოთვრა, რომ გზაში ჩაეძინა და ყვავმა თვალები ამოკორტნა. შეწუხებულმა ბაჰრამ-გურმა ღვინის სმა აკრძალა. დაიტანჯა ხალხი. ამ დროს ერთმა დედაბერმა შვილს ცოლი შერთო. მორიდებული ნეფე დედოფალს თვალს ვერ უსწორებდა, ვერ ეკარებოდა. დედამ გასამხნეებლად მას გადამალული ღვინო შეასვა. ჭაბუკი ისე გათამამდა, რომ მეფის სამხეცედან გამოქცეულ ლომს ზურგზე მოექცა (ლომი მაძლარი იყო, დასძენს ირონიულად პოეტი). ამის შემდეგ კვლავ და-

რთეს ხალხს ნება — სვით ღვინო, ოღონდ ზომიერად, ისე, რომ
ლომს ზემოდან მოექცეთ და არა ქვემოდანო...

ღრმად ეროვნულ შინაარსთან შერწყმულმა ოსტატობამ გვინა
პირობა „შაჰ-ნამეს“ უკვდავება. დიდია ფირდოუსის როლი მშობ-
ლიური სპარსული და საერთოდ აღმოსავლური კლასიკური მწერ-
ლობის განვითარებაში. სახელგანთქმულმა პოეტებმა განიცადეს
მისი გავლენა, უხვად ისარგებლეს მისი სიუჟეტებითა თუ მხატვ-
რული ხერხებით. სულ მალე „შაჰ-ნამეს“ დაწერის შემდეგ შეიქმნა
მთელი ციკლი მიბაძვა-გაგრძელებებისა („გერშასფ-ნამე“, „ბარზუ-
ნამე“, „საამ-ნამე“, „შაჰრიარ-ნამე“ და სხვ.), რომელთაგან ზოგი
უშუალოდ ფირდოუსის ტექსტშიც შეიჭრა.

უკვე XV საუკუნეში იგრძნეს ტექსტის დადგენისა და გადამწე-
რთა შეცდომებისაგან განწმენდის საჭიროება. სისხლისმსმელ თე-
მურს, თითქოს მისი ცოდვების მომნანიედ, მეცნიერი შვილთაშვი-
ლები შეეძინა. ერთ-ერთი მათგანის, ბაისუნყარ-მირზას ბრძანებით,
რამდენიმე ძველი ნუსხის შეჯერების გზით შედგენილ იქნა პირ-
ველი ე. წ. კრიტიკული ტექსტი. მომდევნო საუკუნეებში შეიქმნა
ამ ვრცელი ეპოსის შემოკლებული რედაქციები (როგორც პოეტუ-
რი, ისე პროზაული) ჯერ შაჰ-ჯეჰანის (XVII ს.), შემდეგ ფათალი-
შაჰის (XIX ს.) კარზე. „შაჰ-ნამეს“ ტექსტის შესწავლას აძნელებ-
და ირანისა და მთელი მახლობელი აღმოსავლეთის სხვადასხვა კუ-
თხეში გაბნეული ხელნაწერების დიდი რაოდენობა, რომლებიც საგ-
რძნობლად განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან შედგენილობითა
და ვარიანტული წაკითხვებით.

მიუხედავად აღმოსავლეთში საარაკო პოპულარობისა, ევროპე-
ლებმა ფირდოუსი საკმაოდ გვიან გაიცნეს. XVIII საუკუნის ბო-
ლოს და XIX საუკუნის დასაწყისში ინგლისელმა მეცნიერებმა
ოსტ-ინდოეთის კომპანიის სახსრებით ხელი მოჰკიდეს „შაჰ-ნა-
მეს“ შესწავლას. გამოიცა რამდენიმე ფრაგმენტი პარალელური
თარგმანებით. არაბული და სპარსული ენის პროფესორმა მ. ლამს-
დენმა ოცდაშვიდი ნუსხის საფუძველზე მოამზადა ტექსტის ორი
ტომი, რომელთაგან მხოლოდ პირველის გამოცემა მოასწრო 1811
წელს (1814 წ. მეორე ტომი გამოაქვეყნა მისმა კოლეგამ ჯ. ატკინ-
სონმა). შემდეგი ნაბიჯი გადადგა სამხედრო თარჯიმანმა, სპარსულ

მწერლობაში გაწაფულმა ტ. შაკანმა, რომელმაც ინდოელი რაჯა ჰაიდერის შემწეობით 1829 წ. გამოსცა მის მიერ დადგენილი ტექსტი ოთხ ტომად. რაც მთავარია, მან მოახერხა მნიშვნელოვანი ჩანაწერებისა და ყალბი ადგილების გამოყოფა (მათ შორის „ბარზუ-ნამესი“), რაც დამატების სახით დაურთო მეოთხე ტომს.

„შაჰ-ნამე“ ევროპის სხვა ქვეყნების ყურადღებაც მიიპყრო. აღმოსავლეთმცოდნეები ხშირად პოლიტიკურ მოღვაწეთა მეკვლეებად გვევლინებოდნენ იმ ეპოქაში. ოსტ-ინდოეთის კომპანიის კონკურენტმა ნაპოლეონის მთავრობამ ოფიციალურად დაავალა ახალგაზრდა ფრანგ მკვლევარს ე. მოლს „შაჰ-ნამეს“ სრული ტექსტისა და პარალელური თარგმანის მომზადება. ამ დიდ ამოცანას ერთი ადამიანის სიცოცხლე არ ეყო. თითქმის ორმოცი წელი (1838-1876) შეაღია თავდადებულმა მეცნიერმა შვიდი დიდტანიანი ტომის გამოცემას (უკანასკნელი ტომი 1878 წ. გამოაქვეყნა მისმა მოწაფემ ბარბიე დე-მენარმა). მოლის დამსახურება უპირატესად ტექსტის კიდევ უფრო გაცხრილვაში მდგომარეობდა. მან დამატებით გამოკყო ჩანართი ციკლები („გერშასფ-ნამე“), მოგვცა მეცნიერულად ზუსტი პროზაული თარგმანი, გამოცემას დაურთო ვრცელი და საყურადღებო წინასიტყვაობა (პარიზი, ტ. I, 1838).

1877-1879 წლებში გერმანელმა მკვლევარმა ი. ვულერსმა ერთმანეთს შეუჯერა კალკუტისა და პარიზის გამოცემები, გაითვალისწინა ადრე გამოთქმული კრიტიკული შენიშვნები (მაგ., ე. მოლის პირველ ტომს ვრცელი წერილი უძღვნა ცნობილმა გერმანელმა ორიენტალისტმა ფ. რიუკერტმა) და ამის საფუძველზე დადგენილი ტექსტის ორი ტომი გამოაქვეყნა კიდევ (მესამე მისი სიკვდილის შემდეგ გამოსცა ს. ლანდაუერმა). პარალელურად ი. ვულერსმა შეადგინა „შაჰ-ნამეს“ სპარსულ-ლათინური ლექსიკონი.

ეს უკანასკნელი გამოცემა საფუძვლად დაედო თეირანის საიუბილეო ათტომეულს, რომელიც მოამზადა ირანელმა პროფესორმა საიდ ნაფისიმ. მან ზოგი რამ გონებამახვილურად გაასწორა, მაგრამ კრიტიკულ ტექსტზე მუშაობა დღესაც გრძელდება. სამართლიანად წერდა საიუბილეო დღეებში ერთი მკვლევარი, რომ ფირდოუსის სახელს უკვდავყოფს არა გრანდიოზული მავზოლეუმი, რომელიც იმხანად აიგო პოეტის გაპარტახებულ საფლავზე, არამედ „შაჰ-ნამეს“ მეცნიერული ტექსტის დადგენა.

ამ ამოცანის გადაწყვეტას დიდად შეუწყო ხელი გერმანელმა ირანისტმა ფ. ვოლფმა. ოცი წლის განმავლობაში მუშაობდა იგი

„შაპ-ნამეს“ სიმფონია-ლექსიკონის შედგენაზე. მან ბარათებზე ამოწერა ამ უზარმაზარი პოემის მთელი ლექსიკა; ამასთან, სიტყვას-სიტყვად ყოველ კონტექსტში თან ახლდა გერმანული თარგმანი; მითითებული იყო სხვადასხვა გამოცემის მიხედვით თავი, გვერდი და ბეითი. ეს უნიკალური ნაშრომი გამოქვეყნდა ბერლინში 1935 წელს. ანტიფაშისტური განწყობისათვის ფ. ვოლფს დევნა დაუწყეს. გამოაძევეს აკადემიიდან, უნივერსიტეტიდან. ათასი წლის შემდეგ ევროპის შუაგულში დატრიალდა შუა საუკუნეთა აღმოსავლური დესპოტიზმისათვის ჩვეული ტრაგედია. პოეტის ბედი განიხარა მისმა მკვლევარმა. საშინელი გაჭირვების მიუხედავად, იგი განაგრძობდა „შაპ-ნამეს“ კრიტიკულ ტექსტზე მუშაობას. 1945 წლის დასაწყისში განადგურების გარდაუვალობით გაცოფებული ფაშისტები დაერივნენ ყველა საეჭვო პირს. ბერლინის ქუჩებში დახეტებოდა მკვლევარი, თავს აფარებდა ნაცნობ-მეგობრებს და მუდამ თან დაჰქონდა დაუმთავრებელი ნაშრომი. ფ. ვოლფი შეიპყრეს და მოკლეს, მაგრამ მან მოასწრო თავისი განძის მიწაში ჩამარხვა. საბჭოთა ჯარისკაცებმა იპოვეს ეს მასალა და გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკის მეცნიერებათა აკადემიას გადასცეს.

იუბილეს შემდგომ წლებში „შაპ-ნამე“ რამდენჯერმე გამოიცა ირანში, მაგრამ არც ერთი მათგანი არ იყო კრიტიკული. უკანასკნელ ხანებში განხორციელებულ სხვა გამოცემათაგან აღსანიშნავია მოსკოვის ცხრატომეული და დუშანბეს ათტომეული, რომელნიც საგანგებო კომისიებმა მოამზადეს. მოსკოვის გამოცემა, რომლის თეორიული საფუძვლები ცნობილმა საბჭოთა ირანისტმა ე. ბერტელსმა შეამზადა, ემყარება უძველეს ნუსხებს (მათ შორის ლონდონისას — XIII ს. და ლენინგრადისას — XIV ს.) და, რაც განსაკუთრებით საყურადღებოა, საკონტროლოდ იყენებს უძველეს არაბულ თარგმანს (ბუნდარისას — XIII ს.). ამჟამად მიმდინარეობს მუშაობა მეორე გამოცემის მომზადებასა და სიტყვანზე.

ქართველები ადრევე უნდა გასცნობოდნენ ფირდოუსის პოემას. სავარაუდოა, რომ კლასიკურ ეპოქაში იგი ქართულად თარგმნეს კიდევ. ერთი რამ ფაქტია: ამ ეპოქის მთელ რიგ ორიგინალურ ქართულ ძეგლებში ისე ხშირად იხსენიება „შაპ-ნამეს“ გმირთა სახელები, რომ, ცხადია, მკითხველისათვის ისინი კარგად უნდა ყოფილიყო ცნობილი (იხ. „ვეფხისტყაოსანი“, „თამარიანი“, „აბდულ-მესიანი“, „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ და სხვ.). ერთი

მცირე დეტალი ნათლად ამჟღავნებს, რა ოსტატურად რუსთაველი „შაჰ-ნამეს“ გმირთა სახეებს:

სამ წელიწადს ძებნა ავთანდილმა ტარიელი, მაგრამ მის კვალსაც ვერ მიაგნო. კლდე-ღრეში მოხეტიალე რაინდი ნადირობით ირჩენდა თავს:

თუცა მხეცქმნილი ავთანდილ გულამოსკენით და კენესითა,
 ეგრეცა ჰამა მოუნდის ადამის ტომთა წესითა,
 ისრითა მოკლის ნადირი როსტომის მკლავუგრძესითა,
 შამბისა პირსა გარდახდა, ცეცხლი დააგზო კენესითა.

როსტომის გახსენება აქ შემთხვევითი არ არის. რამდენჯერმე აღწერილი „შაჰ-ნამეში“ მარტოდმარტო მოხეტიალე როსტომის ვახშამი, რომელიც ისრით განგმირული კანჯრის მწვადისგან შედგებოდა. ამავე დროს, როსტომის ისარი განთქმული იყო თავისი სიგრძით. ფირდოუსი საგანგებოდ უსვამს ხაზს, აშქაბუსის სხეულიდან ამოძრობილმა ისარმა მნახველთა გაოცება გამოიწვია, რადგან შუბზე უფრო გრძელი იყო! ავთანდილმაც ნადირი მოკლა როსტომის მკლავუგრძესი (ე. ი. მკლავზე გრძელი, ძალიან გრძელი) ისრით.

XII საუკუნის ქართულ თარგმანს, თუკი ასეთი არსებობდა, ჩვენამდე არ მოუღწევია. ამჟამად ხელთა გვაქვს XV-XVIII საუკუნეებში შემუშავებული ქართული ვერსიები, რომელთაც უდიდესი პოპულარობა მოიპოვეს მთელ საქართველოში.

ქართულ ენაზე არსებობს როგორც ლექსითი, ისე პროზაული ვერსიები. ლექსითი ვერსიებია: 1. „როსტომიანი“, რომელშიც ამბავი გადმოცემულია ზაალის დაბადებიდან გოშთასფის გარდაცვალებამდე (ზოგჯერ ამ სათაურის ქვეშ გაერთიანებულია ყველა ქართული ვერსია); 2. „ზააქიანი“ — აქ გალექსილია ზააქისა და ფერიდუნის (ფრიდონის) თავგადასავალი; 3. „უთრუთიან — საამიანი“ — აღწერილია ამბავი გაიომართის მეფობიდან ზაალის შობამდე. პროზაული ვერსიებია: 1. „ფრიდონიანი“, რომელშიც მოთხრობილია ზააქის, ფერიდუნისა და მანუჩაპრის ისტორია; 2. „უთრუთიან-საამიანი“, სადაც გადმოცემულია ამბავი გაიომართის მეფობიდან ზაალის შობამდე; 3. „წიგნი სამ ფალავნისა“ — მოიცავს ამბავს ჯამშიდის მეფობიდან ზაალისა და რუდაბეს ეპიზოდამდე; 4. „ბაამიანი“ — აღწერილია ბაამანის ბრძოლა როსტომის შთამომავლებთან. „შაჰ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებს რამდენიმე საყურადღებო ნაშ-

რომი უძღვნა ნიკო მარმა, რომელიც სტუდენტობის წლებიდან და-
ინტერესდა ამ ძეგლით. მათ შესწავლას მტკიცე საფუძველი ჩაუ-
ყარა იუსტინე აბულაძემ „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების პირვე-
ლი ტომის გამოქვეყნებით (1916 წ.). განსაკუთრებით დიდია ამ
მხრივ ალექსანდრე ბარამიძის ღვაწლი. მან პირველმა აღმოაჩინა
ზოგი ახალი ქართული ვერსია, სისტემაში მოიყვანა ისინი, გაარკ-
ვია და დააზუსტა მთარგმნელთა ვინაობა. აღსანიშნავია პირველი
მონოგრაფია ფირდოუსის შესახებ, რომელიც მასვე ეკუთვნის და
საბუბილეო თარიღს მიეძღვნა (ფირდოუსი და მისი „შაჰ-ნამე“,
1934 წ.), ამავე წელს ა. შანიძის, იუსტ. აბულაძის, კ. კეკელიძის,
პ. ინგოროყვასა და ალ. ბარამიძის რედაქციით გამოქვეყნდა „შაჰ-ნა-
მეს“ ქართული ვერსიების მეორე ტომი. ეს საქმე გააგრძელა და წარ-
მატებით დააგვირგვინა დავით კობიძემ. ქართული ვერსიების სპარ-
სულ წყაროებს მან სავანებო მონოგრაფია მიუძღვნა (1959 წ.),
ხოლო 1974 წელს გამოაქვეყნა ქართული ვერსიების უკანასკნელი,
მესამე ტომი.

„შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების ცენტრალური ნაწილია „როს-
ტომიანი“, ანუ როსტომის სახელთან დაკავშირებული ეპიზოდები.
ეს ბუნებრივია, რადგან როსტომი ფირდოუსის უსაყვარლესი გმი-
რია და მას უძღვნა პოეტმა თავისი თხზულების უმეტესი და უკე-
თესი ნაწილი. „როსტომიანი“ უმთავრესად ორი პირის ნახელავია:
ძირითადი ნაწილი გაუღუქსავს, ჩანს, დაზიანებული პროზაული
თარგმანის მიხედვით, სერაპიონ სოგრატის ძე საბაშვილს, დასას-
რული — ხოსროვ თურმანიძეს. მათ შესახებ ცნობებს თვით ქარ-
თულ ტექსტში ვპოულობთ:

ამ როსტომთა გამღუქსავი სოგრატის ძე საბას შვილი,
მხატვარია ხელოვანი, ლექსულევი, სიტყვატკბილი...

საბაშვილს კედელაურადაც იხსენიებენ ქართული წყაროები.
იგი მოღვაწეობდა XV საუკუნის მიწურულსა და XVI საუკუნის
დასაწყისში. როგორც ითქვა, მას ხელთ უნდა ჰქონოდა პროზაული
თარგმანი, ოღონდ იქ, სადაც ქართულ ტექსტს აკლდა, იგი უშუა-
ლოდ სპარსულ წყაროს მიმართავდა:

ამა წიგნსა უღვევსა, — გრძელად უთქვამს კაცსა ბრძენსა,
თავი-ბოლო ნაკლული აქვს, რაც რომ უთქვამს ენას ჩვენსა,
ცოტა რამე მე ვარჩიე, — საკითხავად მოგალხენსა,
რაც აკლია, ვინც ათავოთ, — სამოთხე ზედეს სულსა თქვენსა.

ორიგინალთან სიახლოვის თვალსაზრისით „როსტომიანი“ მეტწილად ნაკლებ სხვადასხვაობას ამჟღავნებს, მაგრამ ძირითადი სიტყვებითაა რი ხაზი ყველგან დაცულია, ზოგჯერ კი, განსაკუთრებით, როსტომი მთარგმნელი უშუალოდ სპარსულ ტექსტს მიმართავს, იგი საკმაოდ ზუსტად გადმოგვცემს დედანს. ასეთ შემთხვევაში ქართულ თარგმანს დიდი მნიშვნელობა ენიჭება საკუთრივ სპარსული ტექსტის შესწავლისათვის.

„როსტომიანის“ მეორე მთარგმნელი ასე გვაცნობს თავის თავს:

კურთხულმც არის უფალი, ყოვლის მპყრობელი ზესია,
მე ზოსროვ თურმანისძემან ამბავი ვპოვე ესია,
უცხო, ტურფა და ლამაზი სპარსულად იყო ესია,
პატრონმან ჩემმან მიბრძანა, ქართულად წერე ესია.

ზოსროვ თურმანის ძე მოღვაწეობდა სვიმონ I კარზე XVI საუკუნის მეორე ნახევარში. იგი, როგორც მისი სიტყვებიდან ჩანს და თარგმანის შესწავლით ირკვევა, უშუალოდ სპარსულ ტექსტს იყენებდა. მან არა მარტო დაასრულა „როსტომიანი“, არამედ წინა, საბაშვილისეულ ნაწილშიც ჩაუტოო ზოგი რამ.

„როსტომიანის“ გარდა, როგორც ითქვა, გვაქვს ცალკეული დამოუკიდებელი ძეგლები, რომელნიც ან უშუალოდ „შაჰ-ნამეს“, ან მის მიმბაძველებს უკავშირდება. მაგალითად, „შაჰიანი“ გაულექსავს XVII საუკუნის პირველ ნახევარში მდივანმწიგნობარს მამუკა თავაქარაშვილს, რომელსაც აგრეთვე ზოგი პროზაული ვერსია გადაუნუსხავს. „უთრუთიან-საამიანი“ გაულექსავს ბარძიმ ვაჩნაძეს. გარკვეული როლი ქართული ვერსიების შემუშავებაში შეასრულა ცნობილმა ისტორიკოსმა ფარსადან გორგიჯანიძემ.

მთელი ეს ლიტერატურული მასალა შეუერთდა მდიდარ ფოლკლორულ წყაროს, გაჩნდა ხალხური ვერსიები „როსტომიანისა“. როსტომის სახელი ამირანივით მოედო მთელ საქართველოს და უამრავი ზღაპრისა თუ ლეგენდის საფუძვლად იქცა. ხალხის ფანტაზიამ როსტომი ეროვნულ გმირად აქცია. მისი მკლავებრძესი ისრით ქართველი არა მარტო ნადირს ზოცავდა, მტერსაც უგმირავდა გულს. შესანიშნავია და საგულისხმო ხალხურ ვერსიებში შექმნილი სახე: როსტომის სიკვდილის შემდეგ მისი ფეხის ძვალი მდინარეზე ხიდად იდო და ხალხი ზედ გადი-გამოდრიოდაო. ასე აქცია ხალხმა ეს ზვიადი რაინდი თავის შვილად, სიკვდილის შემდეგაც რომ ხალხის სამსახურს ვერ შეეღია.

აქ უნდა ვეძიოთ მიზეზი სიყვარულისა, რომლითაც „შაჰ-ნამეს“ ლიტერატურული და ხალხური ვერსიები სარგებლობდნენ ჩვენში (მარტო ის რად ღირს, რომ ვანის ქვაბის XV ს. წარწერებს შორის „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების სტრიქონები იკითხება მეოხად გამწარებული სულისა) და რომელიც ვერ გაიგო პატრი ბერნარდემ, როდესაც XVII საუკუნის დასასრულს საქართველოდან რომს აუწყებდა: „ქართველები თუმცა ძლიერ გონიერნი და კაცთმოყვარენი არიან..., მაგრამ იზიდავთ ბეჟანიანის, ბარამიანის, როსტომიანის და მათი მსგავსი წიგნების კითხვა“. ქართველებს სწორედ რომ ამ ძეგლებში მხატვრულად ასახული გონიერება, მიჯნურობა, სამშობლოს სიყვარული, გმირობა და კეთილშობილება იზიდავდა და არა სისხლისღვრა და კაცთმოძულეობა. ის, რასაც ვერ მიუხვდა უცხოელი მისიონერი, შესანიშნავად ესმოდა „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების ერთ-ერთი ხელნაწერის გადამწერს: „ჰოი, მკითხველნო, ამ წიგნს ნუ დასცინებთ! თუცა ვინ გულისხმიერად წაიკითხოთ, ჰპოოთმცა ამის შინა ძველი ზნეობა და ზოგადი ჩვეულება ძველთა ქართველთა და გმირულნი მოთხრობანი, რომლითაცა ძველნი ქართველნი შთამომავლობათა ანდაზად დაუდებდიან და ამით მათ შორის სიმხნესა და ახოვანსა სულსა განაღვიძებდიან და სასიბრძნოცა მრავალი იპოება“.

ქართველი გადამწერის სიტყვები საოცრად ეხმაურება იმ სპარსელ სწავლულთა აზრს, რომელთაც XV საუკუნეში შეადგინეს ე. წ. ბაისუნყარისეული რედაქცია და რომლის წინასიტყვაობაში ვკითხულობთ: „ცნობილია, რამდენად ჭარბობს „შაჰ-ნამეს“ სახელი სხვა დანარჩენი წიგნების სახელს. ისეთ ქვეყნებშიც კი, სადაც სპარსულად მცირედ უბნობენ, მაგალითად, მისრეთში (ეგვიპტეში), სირიაში, მცირე აზიასა და თურქესტანში მრავლად იპოვება „შაჰ-ნამეს“ ხელნაწერები. რაც შეეხება ხორასანს, ფარსს, ორივე ერაცს, ინდოსტანს, — აქ სოფელიც კი არ დაიძებნება, „შაჰ-ნამეს“ ნუსხები რომ არ იყოს გავრცელებული. 400 წელი გავიდა ამ წიგნის შექმნიდან, მას კი კვლავ დაუღალავად იწერენ და ამრავლებენ. არც გასაკვირია, რადგან როდესაც ნებისმიერი შემთხვევის გამო კარგი და შესაფერი სტრიქონების მოხმობა სურთ, მათ ყოველთვის პოულობენ „შაჰ-ნამეში“.

ამ სიტყვების გამეორება თავისუფლად შეიძლება დღესაც, ფიროდოუსის დაბადებიდან 1050 წლის შემდეგ. ვინ იცის, რამდენათას წელს გაუძლებს დროის გამოცდას ეს წიგნი!

**მათემატიკის პირველი
ორიგინალური სახელმძღვანელოები
ქართულ ენაზე**

უმადლეს სასწავლებელთათვის მათემატიკის ქართული სახელმძღვანელოების შექმნა მჭიდროდ არის დაკავშირებული 1918 წელს თბილისში ქართული უნივერსიტეტის დაარსებასთან.

უნივერსიტეტის ერთ-ერთი ფუძემდებელი იყო ანდრია რაზმაძე, მოსკოვის უნივერსიტეტდამთავრებული, იმავე უნივერსიტეტის პრივატ-დოცენტი. 1918 წლის გაზაფხულზე უნივერსიტეტის სამეცნიერო საბჭო აკმაყოფილებს არჩილ ხარაძის თხოვნას, — მას სულ ახალი დამთავრებული ჰქონდა მოსკოვის უნივერსიტეტი, — თბილისის უნივერსიტეტში მისი მასწავლებლად მოწვევის შესახებ. მალე მათ შეუერთდნენ ნიკოლოზ მუსხელიშვილი და გიორგი ნიკოლაძე. ორივეს განათლება პეტერბურგში ჰქონდა მიღებული. პირველს უნივერსიტეტში და იქვე ეწეოდა სამეცნიერო მოღვაწეობას, მეორეს თუმცა ტექნოლოგიური ინსტიტუტი ჰქონდა დამთავრებული, ბრძმედოსნობის საქმის ეს უკვე თვალსაჩინო სპეციალისტი სერიოზული მათემატიკური გამოკვლევის ავტორიც იყო.

სწორედ ეს ოთხი პიროვნებაა საქართველოში უმადლესი მათემატიკური განათლების დამწყები. და თუ ჩვენ ახლა სიამაყით ვლაპარაკობთ ქართულ მათემატიკურ სკოლაზე, ეს იმიტომ, რომ თავის დროზე დიდმა ოთხეულმა — ანდრია რაზმაძემ, გიორგი ნიკოლაძემ, ნიკოლოზ მუსხელიშვილმა და არჩილ ხარაძემ მყარი საძირკველი ჩაუყარეს მას.

მათემატიკის პირველი ქართული სახელმძღვანელო — ანდრია რაზმაძის „მათემატიკური ანალიზის კურსის“ I ტომი (შესავალი) გამოვიდა 1920 წელს. მას საფუძვლად დაედო ავტორის მიერ 1918 წლის შემოდგომაზე წაკითხული ლექციები.

შეუძლებელია აუღელვებლად გაეცნო წიგნის წინასიტყვაობას,

განსაკუთრებით მის იმ ნაწილს, სადაც მშობლიურ ენაზე მათემატიკური ანალიზის კურსის შექმნაზე საუბარი:

„ქართულ ენაზე ისეთი წიგნის გამოცემა, რომელიც ჩვენს მოსწავლე ახალგაზრდობას თანამედროვე მათემატიკის ყველა რთული საკითხის გამორკვევისა და შეთვისებისათვის საკმაოდ მოამზადებდა, — აი, ის იდეა, რომელიც მე დიდხანს მიპყრობდა და ბედნიერი ვარ, რომ ეს ჩემი იდეა გაცილებით უფრო ადრე ხორციელდება და თანაც ისეთ გარემოებაში, რომელიც წინეთ ფიქრადაც კი ძნელი წარმოსადგენი იყო: სამშობლო უნივერსიტეტისა და მისი სამათემატიკო-საბუნებისმეტყველო ფაკულტეტის გახსნამ ტფილისში დღეს სინამდვილედ გახადა ის, რაც გუშინ მხოლოდ მშვენიერს საოცნებო საგანს შეადგენდა.

თანამედროვე წმინდა და გამოყენებითი სამათემატიკო მეცნიერების საფუძველს მათემატიკური ანალიზი წარმოადგენს; სწორედ ამიტომ მთელი ჩემი ყურადღება უწინარეს ყოვლისა მან მიიპყრო და ბუნებრივია, რომ პირველად ეს ანალიზი გამოდის.

მე კარგად მესმის დაწყებული საქმის მთელი სირთულე და სიძნელე: მათემატიკური ანალიზის ყველა საკითხის სრულსა და დაწვრილებითს გაშუქებას მრავალი ტომი მოუწოდება, ვინაიდან იგი მათემატიკური მეცნიერების დიდსა და მეტად ვრცელ ასპარეზს წარმოადგენს; მაგრამ ეს არ მაშინებს და მაინც ვიწყებ ამ გამოცემას, რადგანაც ღრმად ვარ დარწმუნებული, რომ ჩვენი იდეა ბოლოს და ბოლოს გაიმარჯვებს“.

ახლა დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ ანდრია რაზმაძე არ შემცდარა — ამ იდეამ დიახაც გაიმარჯვა!

საგულისხმოა ავტორის აზრი მათემატიკური ნომენკლატურის შესახებ ქართულ ენაზე, რომელიც იმ დროს ფაქტობრივად არცკი ვეჭონდა: „მე იმ აზრისა ვარ, რომ ტერმინები სატერმინოლოგიო კომისიის სხდომებზე კი არ იქმნება, სადაც ყოველი სპეციალისტი თავისი ტერმინის დაცვას სცდილობს, არამედ ქართულ ენაზე მეცნიერული აზროვნების განვითარების პროცესში. აი თუ რისთვისაა, რომ საქმის ამ მხარეს. განსაკუთრებულს მნიშვნელობას არ ვაძლევ: მე ვხმარობ ამ წიგნში იმ ტერმინებს, რომელნიც ჩემის აზრით ამ უამად ყველაზე უფრო შესაფერისი არიან. რა თქმა უნდა, მათ შორის მოიბოვება ისეთები, რომლებიც მგონია, სამუდამოდ უნდა დარჩეს მეცნიერებაში, მაგრამ კარგად მესმის, რომ არის აგრეთვე ისეთებიც, რომელნიც დღის სინათლეს, შესაძლოა, ერთხელ და უკანასკნელად

ანდრია რაზმაძე

მათემატიკური ანალიზის კურსი

ტომი I.

შესავალი.

თბილისის უნივერსიტეტის გამოცემა

თბილისი
სამხედრო სპინისტროს სტამბა.

1920

ანდრია რაზმაძის „მათემატიკური ანალიზის კურსის“ პირველი
ტომის სატიტულო გვერდი

ხედავენ. შემდეგ გამოცემებში, მე, რა საკვირველია, ვეცდები, რომ მათ ნაცვლად უფრო შესაფერისი ტერმინები ვიხმარო“.

არც აქ შემცდარა ანდრია რაზმაძე — ბევრი ტერმინი, რომელსაც ამ წიგნში, როგორც ჩანს, პირველად ვხვდებით: სიმრავლე, მიმდევრობა, მწკრივი, კრებადობა, განშლადობა, შექცეული ფუნქცია და მრავალი სხვა საბოლოოდ დამკვიდრდა მათემატიკაში. არის ისეთებიც, რომელთაც კარგა ხანია აღარ ვხმარობთ.

აღსანიშნავია ის თანადგომა, რაც ავტორისათვის პროფ. აკაკი შანიძეს გაუწევია. წინასიტყვაობაში ვკითხულობთ: „ჩემი ამხანავი პროფ. ა. შანიძე დახმარებას მიწევდა ზოგიერთი თავების კორექტირების კითხვის დროს და ქართული ენის სტილისტიკის დაცვის საქმეში“.

ორიოდე სიტყვა წიგნის შინაარსის შესახებ. წიგნში ოთხი თავია: „ნამდვილი ცვალებადი“, „ზღვარი“, „მწკრივი“, „ფუნქცია“. ეს ის თავებია, რომლებსაც დღესაც მათემატიკური ანალიზის შესავალს აკუთვნებენ.

„დიდი ოთხეული“: არჩილ ხარაძე, ანდრია რაზმაძე, გიორგი ნიკოლაძე, ნიკოლოზ მუსხელიშვილი.

გადის ორი წელი და გამოდის „მათემატიკური ანალიზის“ III ტომი: „ინტეგრალური აღრიცხვის კურსი, ნაწილი I, განუსაზღვრე-

ლი ინტეგრალები“. ავტორი მკითხველს აუწყებს: „პირველი ტომის წინასიტყვაობაში აღნიშნული მქონდა, რომ მათემატიკური ინტეგრალის მთელი კურსი თანდათანობით უნდა გამოემქვეყნებინა. წინამდებარე კურსი ანალიზის ნაგულისხმევი გამოცემის მე-III წიგნია. შესაძლოა გაკვირვება გამოიწვიოს იმ გარემოებამ, რომ ინტეგრალური აღრიცხვა დიფერენციალურზე უფრო ადრე გამოდის. მაგრამ საქმის გახლავს, რომ სრული უქონლობა მათემატიკური ლიტერატურისა ქართულ ენაზე მაიძულებს პირველ რიგში გამოუშვა ანალიზის უფრო ძნელი ნაწილები და სწორეთ ესაა მიზეზი, რომ ინტეგრალურმა აღრიცხვამ დიფერენციალურს უსწრო. რაც შეეხება ამ უკანასკნელს, ის უკვე მზადაა და განზრახული მაქვს მოკლე ხანში შეუდგამის ბეჭდვასაც“.

ავტორი ამჯერადაც აღნიშნავს, რომ სარგებლობდა პროფ. აკაკი შანიძის კონსულტაციით: „...მხურვალე მადლობას უძღვნი ჩემ კალღვას პროფ. ა. შანიძეს, რომლის არაერთი რჩევა ქართული ენის სტილისტიკის დაცვაში ასე ძვირფასი იყო ჩემთვის“.

მთელი მასალის გადმოცემისას ავტორი კლასიკური ანალიზის საფუძველზე დგას, თუმცა, როგორც ამას თავადაც აღნიშნავს შესავალში, ზოგადთეორიული საკითხების განხილვისას შეგნებულად არ უვლის გვერდს თანამედროვე თვალთახედვას.

ანდრია რაზმაძეს მათემატიკური ანალიზის ვრცელი კურსის შექმნა ჰქონდა გადაწყვეტილი. აკი თავადაც აღნიშნავს: „მათემატიკური ანალიზის ყველა საკითხის სრულსა და დაწვრილებით გაშუქებას მრავალი ტომი მოუწოდებო“. სამწუხაროდ, მას ეს არ დასცალდა. ჩანს, სადოქტორო დისერტაციაზე მუშაობამ, საფრანგეთში ხანგრძლივმა მივლინებამ, პედაგოგიურმა დატვირთვამ, ბევრი დრო წაართვა მას. 1929 წელს კი იგი მოულოდნელად გარდაიცვალა.

ამრიგად, ანდრია რაზმაძემ თავისი ჩანაფიქრის მხოლოდ ნაწილობრივ განხორციელება შეძლო: მისი ორი წიგნის გამოსვლის შემდეგ შეიქმნა, თუ შეიძლება ასე ითქვას, ხარვეზი — სტუდენტებს ჰქონდათ მათემატიკური ანალიზის შესავლისა და ინტეგრალური აღრიცხვის პირველი ნაწილის სახელმძღვანელოები, არ კი ჰქონდათ დიფერენციალური აღრიცხვის სახელმძღვანელო. ეს ხარვეზი მხოლოდ 1932 წელს შეივსო, როცა პროფ. ლევან გოციელის „დიფერენციალური აღრიცხვა“ გამოვიდა.

ლევან გოციელი თბილისის უნივერსიტეტში აღზრდილი პირველი

მათემატიკოსი იყო. იგი ერთ-ერთ მოგონებაში აღნიშნავს: ჩვენი კულტეტის პირველი გამოშვება 1924 წელს იყო და მე წილად მხვდა ეს გამოშვება მხოლოდით რიცხვში წარმომედგინაო. ანდრია რაზმაძე მას დიდად აფასებდა და უნივერსიტეტის დამთავრებისთანავე თავის ასისტენტად აიყვანა. უდავოდ კანონზომიერია, რომ ლევან გოკიელმა თავისი მასწავლებლის დაწყებული საქმე განაგრძო.

წიგნს „დიფერენციალური აღრიცხვა“ ჰქვია, მაგრამ შინაარსით იგი უფრო ფართოა — შეიცავს ანალიზის შესავალს და საკუთრივ დიფერენციალურ აღრიცხვას. არ შეიძლება გვერდი ავუაროთ ერთ საინტერესო მეთოდოლოგიურ საკითხს. საქმე ის არის, რომ ავტორმა სახელმძღვანელოში არ შეიტანა არც თანაბრად კრებადობისა და არც თანაბრად უწყვეტობის თეორიები. აი, რას წერს იგი ამის თაობაზე წინასიტყვაობაში: „ეს თეორიები უმთავრესად გვეჭირდება ინტეგრალური აღრიცხვისათვის და მათემატიკური ანალიზის შემდგომი დარგებისათვის, ხოლო ისინი ზედმეტად დატვირთავენ ანალიზის შესავალისა და დიფერენციალური აღრიცხვის კურსს, რომელშიაც უამისოდაც ძალიან ბევრი ახალი ცნების დაგროვება ხდება. სრულებით არაა სასურველი, რომ ანალიზის შესავალი და დიფერენციალური აღრიცხვა მათემატიკურ საწყობს დაემსგავსოს, რომელშიაც თავშივე მოყრილი იქნება მთელი, შემდეგში ადრე თუ გვიან საჭირო, მასალა“. შესანიშნავი ნათქვამია!

ეჭვი არ არის, ანდრია რაზმაძეს ანალიზის მრავალტომიანი სახელმძღვანელო რომ შეედგინა, ერთ ტომს ვარაიციათა აღრიცხვას დაუთმობდა — იგი ხომ ამ დარგის აღიარებული სპეციალისტი იყო! ლევან გოკიელმა ღირსეული მიუზღო მასწავლებლის ხსოვნას, როცა 1933 წელს გამოსცა ანდრია რაზმაძის „ვარაიციათა აღრიცხვა“. ეს არის კურსი, შედგენილი ავტორის მიერ 1923 წელს წაკითხული ლექციების გოკიელისეული ჩანაწერების მიხედვით. წინასიტყვაობაში ვკითხულობთ: „კურსის შედგენის დროს ვისახავდი მიზნად როგორც ა. რაზმაძის კურსის ხასიათის ზუსტად გადაცემას მისი შინაარსის მხრივ, ისე მისი ცოცხალი მეტყველების დაცვას და მისი აზრების მისივე ენით აღაპარაკებას. ა. რაზმაძე არ ეკუთვნოდა უპიროვნო მეცნიერთა რიცხვს, რომელთა აზრების ქვეშ სრულებით არ სჩანს მათი გამომთქმელის სახე. მის მიერ გამოთქმული აზრი მოწოდებულია ყოველთვის მთელი მისი პსიქიკის ამ აზრისადმი ცოცხალი და აქტიური დამოკიდებულების ფონზე და იდეების გაშლა მისთვის

განცდის დრამატიზმით და მეცნიერებისადმი ღრმა სიყვარულის გრძობით არის გამთბარი. მე ყოველგვარად ვცდილობდი მისი აზროვნების და გამოთქმის სტილი მთელი თავისი განუმეორებელი თავისებურებებით დაცული ყოფილიყო და მას მთელი თავისი უშუალო ზემოქმედების ძალა შერჩენოდა. ამისათვის, რასაკვირველია, არავითარ საჭიროებას არ წარმოადგენდა სიტყვიერი მასალის ხელოვნური სტილიზაცია, რასაც, პირიქით, შეეძლო მხოლოდ ყალბი ნოტის შეტანა“. და შემდეგ: „...არ შეიძლება გულისტკივილით არ განვიცადოთ ის, რომ ა. რაზმაძის ვარიაციათა აღრიცხვის კურსი ვერ იქნა უშუალოდ მიღებული თვით მისივე ხელიდან. მაგრამ თუ უბედურმა მიზეზმა ეს შეუძლებელი გახადა, ვისურვოთ, რომ წინამდებარე წიგნი ამ მიზეზის არსებობის ფაქტის მარტო დადასტურებას კი არ წარმოადგენდეს, არამედ მის საწინააღმდეგოდ მოქმედებდეს და ხელს უწყობდეს განსვენებულის ხსოვნის განმტკიცებას“.

რამდენადაც ანალიზის სახელმძღვანელოებზე ვსაუბრობთ, აუცილებლად უნდა აღინიშნოს 1938 წელს გამოსული ლევან გოციელის მეტად ორიგინალური „მათემატიკური ანალიზის შესავალი“. ავტორისავე თქმით, „კურსში განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა ლოგიკური სიზუსტის დაცვას და მათემატიკური თეორიის აგებას ლოგიკურად სავსებით დახვეწილი სახით“. ავტორს ძალიან კარგად ესმის, რომ საკითხისადმი ასეთი მიდგომით ის საკმაოდ დიდ მოთხოვნილებას უყენებს მკითხველებს და ამიტომაც საგანგებოდ შენიშნავს: „წიგნით სარგებლობის გადვილების მიზნით მთელი რიგი უფრო ძნელი საკითხებისა გამოყოფილია ცალკე დამატებების სახით და აგრეთვე თვით ტექსტში უფრო ძნელი საკითხები შეძლებისდაგვარად გამოყოფილია შენიშვნების სახით“. აღნიშნული დამატებანი, — მათ წიგნის თითქმის ნახევარი აქვს დათმობილი, — დაწერილია, თუ შეიძლება ასე ითქვას, პოლემიკური სტილით, რომელიც ასე უყვარდა ლევან გოციელს. სანიმუშოდ მოვიყვან რამდენიმე ფრაგმენტს წყვილის ცნების განსაზღვრისადმი მიძღვნილი დამატებიდან: „პირველი შეხედვით შეიძლება მოგვეჩვენოს, რომ... მაგრამ ასეთი გზით ჩვენ წყვილის ცნების განსაზღვრას ვერ მოვახდენთ“, „შესაძლებელია ახლა წყვილის ასეთი განსაზღვრა მოგვაწოდონ“..., „ახლა შესაძლებელია ზემოთმოყვანილ განმარტების დაზუსტების მიზნით შემდეგი განმარტება მოგვაწოდონ“..., „...შესაძლებელია ვინმემ იფიქროს, რომ წყვილის ჩვენი განსაზღვრა არის ფაქტიურად მისი განსაზღვრა, როგორც ფუნქციისა, და ამიტომ

ჩვენ მიერ წამოყენებული საბუთი წყვილის ამ უკანასკნელი განსაზღვრის წინააღმდეგ, იქნება მიმართული ჩვენი განსაზღვრის წინააღმდეგაც. მაგრამ...“ და ასე შემდეგ.

აქ არ შემიძლია არ გავიხსენო 1938 წლის შემოდგომის სემესტრი. ლევან გოციელი პირველკურსელებს ანალიზის შესავალს გვიკითხავდა, გვიკითხავდა ხსენებული წიგნის მიხედვით, იმავე პოლემიკური სტილით და მერწმუნეთ, — გულგრილი არავინ რჩებოდა! ახლაც თვალწინ მიდგას ბატონი ლევანის მასიური ფიგურა — იგი დონიწმომოყრილი დგას დაფასთან, თავი ოდნავ გვერდზე გადაუხრია და რომელიღაც ცნების განსაზღვრებას იძლევა. თითქოს ყველაფერი რიგზეა, მაგრამ არა, — რაღაც დეტალი გამოგვრჩენია, საჭიროა დაზუსტება. აი, ეს დაზუსტებაც, თუმცა... არა, კიდევ რაღაც ხარვეზია, ვცდილობთ შევსებას... კიდევ, კიდევ... და ასე, უჩინარ მოპაექრესთან კამათის პროცესში თანდათან მივდივართ სრულყოფილ განსაზღვრებამდე. აბა, მაშინ რა ვიცოდით, რომ ეს თავისებური მეთოდოლოგიური ხერხი იყო, რომლის მოშველიებით ლექტორი მათემატიკოსისათვის აგრე რიგად საჭირო კრიტიკული აზროვნების ჩვევებს გვინერგავდა?!

ქრონოლოგია რომ დამეცვა, ანდრია რაზმაძის „მათემატიკური ანალიზის კურსის“ ორი წიგნის შემდეგ მკითხველისათვის 1927 წელს გამოცემული არჩილ ხარაძის „უმაღლესი მათემატიკის შესავალი“ უნდა წარმედგინა, მაგრამ ქრონოლოგიას უკვე გადავუხვიე, თუმცა, ჩემი აზრით, ეს გადახვევა ბუნებრივი იყო, ამიტომ მკითხველი ნუ დამძრახავს, თუ ახლაც არ დავიცავ ქრონოლოგიას და ჯერ მათემატიკოსებისათვის განკუთვნილ სახელმძღვანელოებზე — გიორგი ნიკოლაძის „დიფერენციალური გეომეტრიის ელემენტებზე“ და კონსტანტინე სულაქველიძის „რიცხვთა თეორიაზე“ შევჩერდები.

გიორგი ნიკოლაძის „დიფერენციალური გეომეტრიის ელემენტები“ 1934 წელს — ავტორის გარდაცვალების სამი წლის შემდეგ გამოვიდა პროფ. ნიკოლოზ მუსხელიშვილის რედაქციით. წიგნს რედაქტორისა და გამოჩენილი ფრანგი გეომეტრის ელი კარტანის წინასიტყვაობათა გარდა, წამძღვარებული აქვს გიორგი ნიკოლაძის ბიოგრაფია და აგრეთვე მისი შრომების სია.

რედაქტორის წინასიტყვაობიდან ვგებულობთ, რომ წიგნის შინაარსს შეადგენს კურსი, რომელსაც ავტორი რამდენიმე წლის განმავლობაში კითხულობდა თბილისის უნივერსიტეტში. ხელნაწერი

თავად ავტორს მოუმზადებია დასაბეჭდად, ამიტომაც წიგნი და-
იბეჭდა უცვლელად, ხელნაწერის მიხედვით.

ელი კარტანი წერს: „ასე უდროოდ მეცნიერებას გამოკლებულ
მკვლევრის გიორგი ნიკოლაძის კოლეგებმა მთხოვეს და-
მეწერა წინასიტყვაობა მისი „დიფერენციალური გეომეტრიის კურ-
სისთვის“. არ შემიძლია აღვლევებლივ გავიხსენო ეს ღონით აღ-
სავსე ყმაწვილი მისი მართალი თვალების პირდაპირი გამოხედვით;
იგი უკანასკნელად ვნახე 3 წლის წინ ხარკოვში, ს. ს. რ. კ. მათემა-
ტიკოსთა კონგრესზე, რომელზედაც მეც ვიყავი მიწვეული. იქ და-
ვაფასე განსაკუთრებული სისრულით თუ რა გრძნობა გვაკავშირებ-
და“. შემდეგ იგი აღნიშნავს, გიორგი ნიკოლაძე გეომეტრად იყო
დაბადებულიო, მიმოიხილავს მის შრომებს და ასკვნის, ექვგარე-
შეა ავტორი „ამ შრომაშიაც შეიტანდა თავის პირად ჩაკვირვების
ნაყოფს და ამნაირად მისი დიფერენციალური გეომეტრიის კურსი
დიდ სამსახურს გაუწევს ყველას, ვინც გეომეტრიით არის დაინტე-
რესებული“.

კარტანისგან განსხვავებით, რომელიც მხოლოდ ვარაუდობდა —
ექვგარეშეა გიორგი ნიკოლაძე თავის წიგნშიც შეიტანდა პირადი
ჩაკვირვების ნაყოფსო, ნიკოლოზ მუსხელიშვილმა, რაღა თქმა უნ-
და, შესანიშნავად იცოდა წიგნის შინაარსი და ამდენად მისი აზრი
წიგნზე მეტად მნიშვნელოვანია: „ზედმეტია იმის თქმა, რომ ასეთი
გამოჩენილი გეომეტრის კურსი, როგორც იყო გ. ნიკოლაძე,
წარმოადგენს დიდ ინტერესს არა მხოლოდ საქართველოს მასშტა-
ბით. ამ კურსის ორიგინალობას ადვილად შეამჩნევს ისეთი მკითხ-
ველიც, რომელიც ოდნავ მაინც იცნობს დიფერენციალური გეო-
მეტრიის სხვა კურსებს. ბევრი რამ ეკუთვნის თვით ავტორს, ის ნა-
წილებიც კი, რომლებიც შეეხება ჩვეულებრივ, ტრადიციულ სა-
კითხებს, დაწერილია თითქმის ყოველთვის ახალი, ორიგინალურა
მიდგომით, რომელიც გამოიწვევს მკითხველში ახალ აზრებსა და
გაუხსნის მას ახალ ჰორიზონტებს. ამიტომაც წიგნის გამოსვლა
აუცილებლად დიდ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს ჩვენს მეცნიერულ
ფრონტზე“.

დასასრულ, შევნიშნავ, რომ დიდი ინტერესით იკითხება ნიკო-
ლოზ მუსხელიშვილის მიერ დაწერილი გიორგი ნიკოლაძის ბიოგ-
რაფია.

1934 წელსვე გამოვიდა კონსტანტინე სულაქველიძის „რი-
ცხვთა თეორია“, რომელიც მკითხველს მათემატიკის ამ ერთ-ერთი

უძველესი და ულამაზესი დარგის ელემენტებს აცნობს. მოკლე, სულ რამდენიმე სტრიქონიან ბოლოსიტყვაობაში ავტორი ასახელებს რუსულსა და ფრანგულ ენებზე გამოცემულ იმ წიგნებს, რომლებზე-ბითაც მას უსარგებლია. მათ შორის იგი განსაკუთრებით გამოყოფს დიდი რუსი მეცნიერის პაფნუტი ჩებიშოვის კლასიკურ თხზულებას — „შედარებათა თეორია“. ეს გასაგებიცაა, რამდენადაც წიგნი ჩაფიქრებული ყოფილა როგორც პირველი ნაწილი რიცხვთა თეორიისა და ძირითადად შედარებათა თეორიის ეძღვნება. ავტორს განზრახული ჰქონია მოკლე ხანში მეორე ნაწილის გამოშვებაც. სამწუხაროდ, მან ეს განზრახვა სისრულეში ვერ მოიყვანა.

ახლა კი, არჩილ ხარაძის „უმაღლესი მათემატიკის შესავლის“ შესახებ, რომელიც, როგორც აღვნიშნე, 1927 წელს გამოიცა. წიგნი განკუთვნილია „სპეციალ ტექნიკუმებისათვის და პედაგოგიური ინსტიტუტისათვის“, საბუნებისმეტყველო და აგრონომიული დარგის სტუდენტებისათვის, მასში გადმოცემულია ანალიზური გეომეტრიისა და უსასრულოდ მცირეთა ანალიზის ელემენტები. ავტორმა წინასიტყვაობის მაგიერ წიგნს წაუძღვარა „მასწავლებელთა საყურადღებოდ“. იგი მრავალმხრივ საინტერესოა. აი, რას წერს ავტორი:

„ზოგი მათემატიკოსი პრინციპულად წინააღმდეგია ისეთი სახელმძღვანელო დაწეროს, სადაც მათემატიკური მსჯელობისათვის შესაფერისი სიმკაცრე მთლიანად დაცული არ არის.

ჩვენ ამ საკითხში სხვა აზრისა ვართ. მრავალ მათემატიკურ ცნებას ისეთი ფართო და მრავალფეროვანი შინაარსი აქვს, რომ საგნის შესწავლის პირველ საფეხურზე ვერავითარი მკაცრი მსჯელობით ვერ განვფანტავთ იმ ბურუსს, რომელიც მოსწავლის წარმოდგენაში უთუოდ არსებობს; პირიქით, ამით უფრო გავართულებთ სიძნელეს; უმჯობესია და მრავალ შემთხვევაში დიდ სარგებლობასაც იძლევა, თუ რომ საკითხის არსებითი ნაწილი გამოვყეოთ, მეოთხედური მხარე, ცოტად თუ ბევრად, გავაშუქეთ და რამოდენიმე კერძო გამოყენებით მისი მნიშვნელობა გამოვარკვიოთ“.

კიდევ უფრო ყურადსაღებია ავტორის აზრი სახელმძღვანელოს შედგენის შესახებ საერთოდ:

„სახელმძღვანელოს შედგენა არ უნდა წარმოადგენდეს რომელიმე ერთი პირის შრომის საგანს. პირიქით, ამას კოლექტიური ხასიათი უნდა ჰქონდეს; ეს ჩვენ ასე გვესმის, რომ რა წამს პირველი ნაბიჯი გადადგმულია და ასე თუ ისე ნაბეჭდი მასალა მოწოდებუ-

ლია, ამის შემდგომ, ყველამ, ვისაც კი აინტერესებს ჩვენი სკოლის
ბედ-იბაღი და ქართული სასწავლო ლიტერატურის განვითარება,
მონაწილეობა უნდა მიიღოს დაწესებული საქმის გაუმჯობესებაში.

ამ სიტყვების შემდეგ სრულიად ბუნებრივად გვეჩვენება ავტორის თხოვნა, თანაც უმორჩილესი, სრულიად მოურიდებლად აცნობონ მას წერილობით ან პირადად ყოველი შენიშვნა და რჩევა. „ამას უდიდესი მნიშვნელობა ექნება იმ შემთხვევისათვის, თუ ამ სახელმძღვანელოს მეორე გამოცემა ეღირსაო“, — მორიდებულად აცხადებს იგი.

ვინც არჩილ ხარაძეს პირადად იცნობდა, მისთვის მოულოდნელი არ უნდა იყოს ბატონი არჩილის ასეთი მორიდებული ტონი. ამასთანავე, მათემატიკოსებისათვის კარგად უნდა იყოს ცნობილი მნიშვნელობა, რომელიც ამ წიგნს ჰქონდა: ჯერ იყო და გადამუშავებული და სათაურშეცვლილი — მას უკვე „უმაღლესი მათემატიკის საფუძვლები“ ერქვა, წიგნი კიდევ ორჯერ — 1931 და 1933 წლებში გამოიცა. მეორეც, რამდენიმე წლის შემდეგ უმაღლესი ტექნიკური სასწავლებლების სტუდენტებმა მიიღეს არჩილ ხარაძისა და ამბროსი რუხაძის უმაღლესი მათემატიკის ორტომიანი სახელმძღვანელო, რომლის წინაპარი სწორედ არჩილ ხარაძის „უმაღლესი მათემატიკის შესავალია“. ეს ორტომეული კარგა ხანს უმაღლესი მათემატიკის ერთადერთი სახელმძღვანელო იყო ქართულ ენაზე.

აქვე შევნიშნავ, რომ არჩილ ხარაძემ დაწერა აგრეთვე პატარა წიგნი „დეტერმინანტთა თეორიის საფუძვლები“, რომელიც რამდენჯერმე გამოიცა.

სხვა წიგნებიდან დავასახელებ ილია შტეინბერგისა და გიორგი პაპიტაშვილის „უმაღლესი მათემატიკის ელემენტებს“ და ნიკო მგელაძის „უმაღლესი მათემატიკის“ — სახელმძღვანელოს ფარმაცევტული ინსტიტუტის სტუდენტებისათვის.

დაბოლოს, არ შემიძლია არ აღვნიშნო თეორიული მექანიკის ორი ტომი — „სტატიკა“ და „კინემატიკა“, რომელთა ავტორია ნიკო მუსხელიშვილი — ქართული მათემატიკური სკოლის ერთ-ერთი აღიარებული ფუძემდებელი. სამწუხაროდ, ბატონ ნიკოს არც მესამე ნაწილი — „დინამიკა“ დაუწერია და არც ხსენებული, მეტად ორიგინალურად დაწერილი წიგნების ხელახალ გამოცემაზე უზრუნია. რამდენადაც მე მხოლოდ მათემატიკის სახელმძღვანელოების

მოკლე მიმოხილვა გადაწყვეტე, მკითხველი მაპატიებს, თუკი ამ წიგნებზე დაწერილებით არ შევჩერდები. ერთს კი კიდევ ვიტყვი: ნიკო მუსხელიშვილმა ოციან წლებში გამოსცა რუსულ ენაზე „ანალიზური გეომეტრიის კურსი“. იგი საფუძვლად დაედო მის იმავე სახელწოდების წიგნს, რომელიც რამდენჯერმე დასტამბა საკავშირო გამომცემლობამ, მას დღესაც არ დაუკარგავს მნიშვნელობა.

ვფიქრობ, ამ მოკლე მიმოხილვიდან, რომელიც მკითხველს შევთავაზებ, კარგად ჩანს ის დიდი სამუშაო, რაც მშობლიურ ენაზე სახელმძღვანელოების შექმნისათვის შეასრულეს ქართველმა მათემატიკოსებმა.

თბილისი

* * *

სად ნახავთ წიგნზე უკეთეს ფრეგატს,
ყველა ქვეყანას რომ მოგატარებს,
ან პოეზიის ზღაპრული რაშის
სხვა ვინ მოგაწედის ოქროს სადავეს?!
არ უჭირს ზღვა და ხმელეთის მოვლა
არც ღარიბ-ღატაკს თუ ქვეყნის გლახას —
რა იაფი და მუქთაა ეტლი,
ადამიანის სული რომ დაჰყავს.

გიგლიოთეკები

და

გიგლიო,
ფილავი

წიგნის სიყვარული სიბრძნის სიყვარულს ნიშნავს.

რინარდ დე ბიურე

ბიბლიოთეკა ალექსანდრე სულის ყველა საბანოშია.

გ. ლაიბნიცი

მოგონება წიგნა

Habent sua fata libelli*

როგორც საერთოდ მიღებულია, ფიქრობენ, რომ სიზმარს არავითარი ლოგიკა არ გააჩნია; მე მგონია ეს არაა სწორი, სიზმარს ლოგიკა უნდა ჰქონდეს, მაგრამ ჩვენ ის არ გვესმის. შესაძლოა ეს ლოგიკა რაღაც სხვა, უფრო ძლიერი ლოგიკა იყოს.

სიზმარი არათუ არსებობს, არამედ ძლიერაც მოქმედებს ჩვენს სულიერ სამყაროზე. ჩვენი ნების საზღვარი აქ მთავრდება და ბუნდოვნად ვგრძნობთ რაღაც სხვა, იდუმალი სამყაროს საზღვრებს.

ჩემზე, მაგალითად, ძალზე დიდ შთაბეჭდილებას ახდენს ისეთი სიზმრები, როდესაც შორეულ ბავშვობას ვხედავ და ბურუსში აღსდგებიან უკვე გარდასული სახეები, მით უფრო ძვირფასნი, როგორც ყოველივე დავიწყების ქამით დანთქმული. ასეთი სიზმრისაგან დიდხანს ვერ ვფხიზლდები და ცოცხლად ვხედავ ამა ქვეყნიდან დიდი ხნის წასულთ. მერე როგორი საყვარელი და ძვირფასი სახეებია! ვინ იცის, რას არ მიეცემდი, თუნდაც შორიდან რომ შემეხედა, გამეგონა მათი ნაცნობი ხმა, ჩამომერთმია ხელი და ერთხელ კადევ დავბრუნებოდი წარსულს. მგონია, ეს უტყვი აჩრდილები რაღაცას მოითხოვენ ჩემგან. მე ხომ ძალიან ვარ დავალებული ამ ჩემთვის უსაზღვროდ ძვირფასი ადამიანებისაგან...

ბავშვობის მოგონებათა ლამაზ ოცნებებში ცოცხლდებიან არა მარტო ადამიანები, არამედ ის უსულო საგნებიც, რომელთაც ასე თუ ისე კავშირი ჰქონდათ პატარა ადამიანის პატარა ცხოვრების დასაწყისთან. ახლა მათ ისე ვიგონებ, როგორც ცოცხალ არსებებს, ისევ განვიცდი შორეული ბავშვობის შთაბეჭდილებებს.

ბავშვის ცხოვრების ამ უტყვე მონაწილეთა შორის პირველი ადგილი, რასაკვირველია, უჭირავს სურათებიან წიგნს... ესაა ცოცხალი ძაფი, რომელსაც გამოვეყვართ საბავშვო ოთახიდან და ვუერთდებით სულ სხვა სამყაროს. მე ყოველი საბავშვო წიგნი ცოცხალ არსებად მესახება იმიტომ, რომ იგი ალაგზნებს ბავშვის

* წიგნებსაც საკუთარი ბედი აქვთ. (ლათ.)

სულს, ბავშვის აზრებს წარმართავს განსაზღვრული კალაპორტით და მის გულისცემას აკავშირებს მილიონობით ბავშვების გულისცემასთან. საბავშვო წიგნი — ესაა გაზაფხულის მზის სხივის ციაგი, რომელიც ბავშვის მთვლემარე სულიერ ძალებს აღვიძებს და იწვევს ამ ნოყიერ ნიადაგში ჩავარდნილი თესლის გაღივებას. ბავშვები სწორედ ამ წიგნის მეოხებით ერწყმიან ერთ უზარმაზარ სულიერ ოჯახს, რომელსაც არც ეთნოგრაფიული საზღვარი აქვს და არც გეოგრაფიული.

აქ ცოტა უნდა გადაუხვიო და მოგიტხოთ იმაზე, რომ დღევანდელი ბავშვები ყოველ ნაბიჯზე მოწმენი არიან წიგნთან უპატივცემლოდ მოპყრობისა. დაფლეთილი ყდები, ჭუჭყიანი თითების ნაკვალევი, ამოკეცილი ფურცლები, დაჯღაბნილი არეები, — ერთი სიტყვით, ყოველივე ამის შედეგად ხელში გვრჩება ხეიბარი წიგნი. შეიძლება აქ დამნაშავე იყოს უფროსები, რომელნიც ცოცხალ მაგალითს აძლევენ ბავშვებს. ჰკითხეთ ყოველ ბიბლიოთეკარს, როგორ ეყინება სისხლი ძარღვებში, როდესაც თვალნათლივ ხედავს, ახალი წიგნი როგორ იქცევა ჭუჭყიან ჩვრად. ვინ აწერს არეებზე უღიმღამო შენიშვნებს? ვინ და რისთვის ხევის წიგნის შუაგულიდან გვერდებს? საერთოდ ვინ აოხრებს წიგნებს? განსაკუთრებით ცუდი დღე ადგათ სურათებს. უკეთეს შემთხვევაში მას ძირიანად გლეჯენ, უარეს შემთხვევაში ჯღაბნიან კალმით, ფანქრითა და საღებავით. ეს წიგნისადმი არც უბრალო უპატივცემლობაა. ესაა რალაცნაირი ბოროტი დამოკიდებულება წიგნისადმი. ძნელი მისახვედრია ამის მიზეზი. შეიძლება მას ერთი ახსნა მოუხაზო — დღეს ძალიან ბევრი წიგნი იბეჭდება, იგი ძალიან იაფია და დაკარგა ნამდვილი ფასი ოჯახის სხვა ნივთებთან შედარებით. ჩვენს თაობას, რომელსაც ახსოვს, რა ძვირი ღირდა წიგნი, განსაკუთრებული მოწიწება შემორჩა წიგნისადმი, როგორც წმიდათაწმიდა ნივთისადმი, რომელსაც ნიჭიერებისა და კურთხეული შრომის ნათელი კვალი აჩნევია.

როგორ მესახება დღეს ჩვენი ძველი ხის სახლი, რომლის ხუთი დიდი ფანჯარა მოედანს გადაპყურებდა! ეს სახლი იმით იყო შესანიშნავი, რომ ფანჯრები ერთ მხარეს ევროპისაკენ გადიოდა, მეორე მხარეს — აზიისაკენ. ურალის წყალგამყოფი ქედი თორმეტ კილომეტრზე იყო ჩვენგან.

— აი, ეს მთები უკვე აზიაშია, — მიხსნიდა მამაჩემი და მითი-

თებდა ჰორიზონტზე აღმართული მთების უზარმაზარ სილუეტზე — ჩვენ ზედ საზღვარზე ვართ...

რაღაც განსაკუთრებული საიდუმლოებით იყო მოცული ჩემთვის ეს „საზღვარი“, რომელიც შუაზე ჰყოფდა ორ განუზომელ სამყაროს. აღმოსავლეთით მთები უფრო მაღალი და ლამაზი იყო, მაგრამ მე მაინც დასავლეთი მიზიდავდა, რომელსაც საცხებით პროზაულად ეფარებოდა კოკურნიკოვოს არცთუ ისე მაღალი ბორცვები. ბავშვობაში მიყვარდა ფანჯარასთან დიდხანს ჯდომა და ამ ბორცვების ყურება. ზოგჯერ ვფიქრობდი, რომ იგი განგებ ეფარებოდა ყველა საოცრებას, რომელიც ბავშვის წარმოდგენას ელანდებოდა იმ საიდუმლოებით მოცულ, შორეულ დასავლეთში. ყველაფერი ხომ იქიდან, დასავლეთიდან მოდიოდა... თუნდაც პირველი ნახატებიანი საბავშვო წიგნი... აღმოსავლეთი არაფერს იძლეოდა, და ბავშვის სულში იღვიძებდა, იზრდებოდა და მწიფდებოდა სწრაფვა სწორედ დასავლეთისაკენ... ჩვენი კუთხის ოთახს, — რომელსაც ჩაის ოთახს ეძახდნენ, თუმცა იქ ჩაის არავინ სვამდა, — ფანჯრები დასავლეთით ჰქონდა და სწორედ აქ იყო დასავლეთის იდუმალი გასაღები. მე დღესაც ვფიქრობ ამ ოთახზე, როგორც ცოცხალ ადამიანზე, რომელთანაც დაკავშირებულია ძვირფასი მოგონებანი.

ამ ჩაის ოთახის სული და გული იყო წიგნის კარადა. ამ კარადაში, როგორც ელექტრობატარეაში, თავმოყრილი იყო ამოუწურავი, იდუმალი ძლიერი ძალა, რომელმაც ბავშვის აზრების პირველი დუდილი გამოიწვია. ეს კარადაც ცოცხალ არსებად მესახება. ამ კარადის მოტანა ჩვენს ოჯახში მთელი მოვლენა იყო...

მამაჩემს, ქარხნის შეძლებულ მღვდელს, მგზნებარედ უყვარდა წიგნები და მათ შესაძენად უკანასკნელ გროშებსაც კი იმეტებდა. მაგრამ წიგნებისთვის ხომ კარადაც იყო საჭირო. კარადა კი ძალიან ძვირი ღირდა. ვარდა ამისა, ჩვენს ბატარა ქარხანაში არ მოიძებნებოდა დურგალი, რომელიც კარადის გაკეთებას შეძლებდა. ამიტომ კარადა მეზობელ, ტაგილის ქარხანაში შეუკვეთეს. როდესაც კარადა გაამზადეს, საჭირო შეიქნა მისი ჩამოტანა; ესეც არ იყო ადვილი საქმე. მახსოვს, როგორ ველოდებოდით მთელი კვირები, სანამ შესაფერისი შემთხვევა გამოჩნდებოდა. კარადა ზამთარში ჩამოიტანეს, საღამოს, ნახშირის ცარიელი ზოკერით. ეს უკვე ნამდვილ დღესასწაულად იქცა. ბავშვობაში არ არსებობდა ჩემთვის ამ კარადაზე ულამაზესი ავეჯი. წარმოიდგინეთ ორი ტუმბო, ზედ საწერი მაგიდა, მაგადაზეც ორი ბატარა ტუმბო, ზემოთ კი თვითონ

კარადა შემინული კარებით. კარადა შეღებილი იყო ყავისფერ საღებავით, შემდეგ კი ლაქით. ჩვენდა სამწუხაროდ, ეს საღებავი დასკდა და აიქერცლა, რადგან წუწურაქმა ხელოსანმა საღებავზე ცოტა ზეთი წაუსვა. მაგრამ ეს ნაკლი ჩვენს კარადას ვერ ჩრდილავდა. იგი მაინც ყველაზე უკეთესი იყო — განსაკუთრებით, როდესაც შიგ ჩამწკრივეს გოგოლის, კარამზინის, ნეკრასოვის, პუშკინის და სხვა ავტორთა წიგნები.

— ესენი ჩვენი ყველაზე საუკეთესო მეგობრები არიან, — იტყოდა მამაჩემი და მიგვითითებდა წიგნებზე, — და მერე როგორი ძვირფასი მეგობრები... აბა იფიქრე, რამდენი გონება, ტალანტი და ცოდნაა საჭირო, რომ წიგნი დაწერო. მერე იგი უნდა გამოსცე, მერე წიგნმა ბევრი-ბევრი უნდა იაროს, ვიდრე ჩვენთან, ურალში მოვა. ყოველი წიგნი ათას ხელში გაივლის, ვიდრე ჩვენი კარადის თაროზე დაივანებს.

ყოველივე ეს ხდებოდა ორმოცდაათიანი წლების მიწურულს, როდესაც ურალში რკინიგზისა და ტელეგრაფის ხსენებაც არ იყო. ფოსტა კი შემთხვევიდან შემთხვევამდე არ ჩამოჰქონდათ. მაშინ უბრალო ნივთებიც კი არ იშოვებოდა, როგორცაა, მაგალითად, ჩვეულებრივი ნავთის ლამპა, რომელსაც დღეს არც კი ვამჩნევთ. საღამოობით ვიჯექით ქონის სანთურასთან, რომელიც სულ უნდა „გეწმინდა“, ე. ი. უნდა მოგეჭრა ნამწვი. ფულს ჯერ კიდევ ასიგნაციებით ანგარიშობდნენ და მანეთსა და ხუთ კაპიკს ოცდაათ კაპიკში გვითვლიდნენ. სამოვარი და ჩითი მდიდარი ხალხის პრივილეგიას შეადგენდა. ვაზეთებს უწყებებს ეძახდნენ, ილუსტრირებული გამოცემები თითქმის არ იყო ერთი-ორი გამონაკლისის გარდა და ისიც ისეთი უშნოსურათებიანი, რომ დღეს არც ერთ უბრალო წიგნში არ დაბეჭდავენ. ერთი სიტყვით, წიგნი ჯერ კიდევ არ იყო ყოველდღიური მოხმარების საგანი, ხოლო ზოგიერთი იშვიათობანი მეტისმეტ ფუფუნებასაც კი წარმოადგენდა.

რა დიდი ხნის წინ იყო ყოველივე ეს და ამასთან, ეს იყო თითქოს სწორედ გუშინ. გავიდა სულ რაღაც ორმოცი წელი — და ყველაფერი შეიცვალა ჩვენს გარშემო. როგორ მივარდნილ ადგილებში არ მიდის დღეს წარმოუდგენლად იაფფასიანი ილუსტრირებული გამოცემები? სად არ ნახავთ ილუსტრირებულ ჟურნალს, საბავშვო წიგნს ან საბავშვო ჟურნალს?

ჩვენს საოჯახო ბიბლიოთეკაში მხოლოდ კლასიკოსები გვქონდა და წარმოდგინეთ აქ არ იყო არც ერთი საბავშვო წიგნი... რეულ ასაკში თვალითაც არ მინახავს იგი. წიგნებს ვმოულობდით შორიდან, დედაქალაქიდან გამოწერით, ან შემთხვევით, მოხეტიალე წიგნისდამტარებლებთან. კითხვა დავიწყე პირდაპირ კლასიკოსებით, როგორიცაა კრილოვი, გოგოლი, პ. შკეჩი, გონჩაროვი და ა. შ. პირველი ნახატებიანი საბავშვო წიგნი იყო ათი წლისამ ვიხილე, როდესაც ჩვენს ქარხანაში ახალი გამგებელი მოვიდა. იგი ყოფილი არტილერიის ოფიცერი იყო და ძალიანაც განათლებული კაცი. ახლაც ცხადად ვხედავ ამ პირველ საბავშვო წიგნს, რომლის სახელწოდებაც, სამწუხაროდ, დავიწყე. სამაგიეროდ კარგად მახსოვს ამ წიგნში დაბეჭდილი ნახატები, განსაკუთრებით მაიმუნების ცოცხალი ხიდი და ტროპიკული ბუნების სურათები. ამ წიგნზე უკეთესი შემდეგაც. რასაკვირველია, არა შემხვედრია რა.

ჩვენი ბიბლიოთეკის პირველი საბავშვო წიგნი კი იყო უშინსკის „დეტსკი მირი“. ეს წიგნი პეტერბურგიდან გამოვიწერეთ და თითქმის სამი თვე ყოველდღე ველოდებოდით. ბოლოს და ბოლოს იგი მივიღეთ და დავეწაფეთ თავიდან ბოლომდე. ამ წიგნით დაიწყო ჩვენთან ახალი ერა. შემდეგ გაჩნდა რაზინის, ჩისტიაკოვის მოთხრობები და სხვა საბავშვო წიგნები. ჩემი საყვარელი წიგნი გახდა მოთხრობები კამჩატკის დაპყრობის შესახებ. იგი ალბათ ათჯერ მაინც წავიკითხე და ზეპირადაც ვიცოდი. ამ წიგნის უბრალო ილუსტრაციებს წარმოდგენებით ვავსებდი. გონებაში ჩავიდინე კაზაკი დამპყრობლების ყველა საქმენი საგმირონი, ენაოსნობდი მსუბუქი ალეუტური ბაიდარებით, ჩუქჩებთან ერთად ვჭამდი აშშორებულ თევზს, კლდეებში ვაგროვებდი სუსხურის გერმას და როდესაც ალეუტები, ჩუქჩები და კამჩატკელები შიმშილით ინოცებოდნენ, მეც მათთან ერთად ვკვდებოდი. ამ წიგნის შემდეგ ჩემი საყვარელი საკითხავი გახდა მოგზაურობანი, ხოლო კლასიკოსები ცოტახნით მიმავიწყდა. ამ დროს წავიკითხე აგრეთვე გონჩაროვის „ფრეგატი პალადა“. მოუთმენლად ველოდი შებინდებას, როდესაც დედა საქმეებს მოითავებდა და საყვარელი წიგნით შემოვუსხდებოდით მაგიდას. ახლა უკვე ორნი ვმოგზაურობდით და თანაბრად ვიყოფდით დედამიწის გარშემო მოგზაურობის ფათერაკებსა და გამარჯვებებს. სად არ ვიყავით, რა არ განვიცადეთ, და მიცუტრადით წინ და წინ იმით ფრთებშესხმულნი, რომ ვნახავდით ახალქვეყნებს, უცხო ადამიანებს და ჩვენთვის უცნობ ცხოვრებას. რა

თქმა უნდა, ბევრი უცნობი ადგილები და გაუგებარი სიტყვები გვხვდებოდა, მაგრამ ამ „წყალქვეშა ქვებს“ გვერდს ვუძახდითა უცხო სიტყვათა ლექსიკონით და ხალხში გავრცელებული განმარტებებით.

ჩემი და ჩემი ძმის — რომელიც ჩემზე ორი წლით უფროსი იყო, — ცხოვრება რვა წლამდე სამთარში არ გასცილებია ოთახს, ზაფხულში კი ეხოს, პატარა ბაღსა და ბაღჩას. „ქუჩა“ ჩვენ ჯერ კიდევ არ ვიცოდით რა იყო. ქუჩას მხოლოდ ოთახიდან ვხედავდით, ან თუ გარეთ გავიდოდით, ბაღრაგად ვაღია გვახლდა. ოთახში აღზრდის წყალობით ჩვენ ძალიან სუსტი და ფერმკრთალი ვიყავით, გამოვიჩრდილეთ გამგონობით და გვაკრთობდა ყველაფერი, რაც ჩვენი სახლის საზღვრებს სცილდებოდა.

როდესაც ქარხნის სკოლაში დავიწყეთ სიარული, ამხანაგებთან ურთიერთობა ერთბაშად დაგვატყდა თავს. ერთბაშად მივიღეთ სრული ბავშვური თავისუფლება და ერთბაშადვე განვდევნეთ შიში. გამბედაობისა და მოხერხებულობის ზედმეტი მარაგიც კი აღმოგვაჩნდა, რაც გამოიხატებოდა სკოლაში ჩხუბში და ასაკის შესაფერ კელქობაში. ორჯერ დავიხრჩე კიდევ, სახლში დალილავებული ვბრუნდებოდი, ჩემი ასაკისათვის შეუფერებელი ხიფათიც კი შემემთხვა. ადრეული ბავშვობის ეს გვირული პერიოდი დაკავშირებულია მოგონებებთან პირველ მეგობარზე. ეს იყო ქარხნის მოსამსახურის შვილი, ფერმკრთალი, მომწვანოთვალედიანი ბიჭი, რომელსაც სახე მუდამ უღიმოდა. მას კოსტია ერქვა. მე არ მახსოვს ეს ჩემი პირველი მეგობარი როდისმე გაბრაზებულიყოს — იგი მუდამ მხიარული იყო და ყოველთვის იღიმოდა. საყვარელი კოსტია! დიდი ხანია აღარაა ცოცხალი. იგი იმდენად იყო ჩემთან შესისხლხორცებული, რომ ყოველთვის დიდი სიყვარულით ვიგონებ, როგორც მახლობელს.

ბავშვურ მეგობრობაში რაღაცნაირი იდუმალი ძალაა. ეს მეგობრობა მთელ შემდგომ ცხოვრებას აჩნევს თავის კვალს. ვინც ბავშვობაში გვიყვარდა, გზამკვლევ შუქურასავით გვინათებს ცხოვრებისეულ გზას. კოსტიასთან ჩემმა შეხვედრამ სხვა ელფერი მისცა არა მარტო ჩემს ბავშვობას, არამედ სიჭაბუკესაც. ჩვენ ერთად დავიწყეთ დამოუკიდებელი ცხოვრება, სწორედ ის ცხოვრება, რომელიც იწყება საბავშვო ოთახის გარეთ, მოიცავდა მთელ მშობ-

ლიურ სოფელს და შემდეგ გადავბარგდით მშობლიური მთების მწვანე გარემოში. კოსტიასთან ერთად ვიხილე ახალი წიგნიც — მამაჩემი სულ რომანებს კითხულობს, — მიყვებოდა ტია. — და რაც უფრო საშინელებაა, უფრო უკეთესი ეჩვენება. გინდა ერთად ვიკითხოთ? გვაქვს „შავი ყუთი“, „იღუშალო ბერი“, „სალოსის ქუდი“.

მე, რა თქმა უნდა, დიდი სიამოვნებით დავთანხმდი. კოსტიას მამას ჩვეულებად ჰქონდა რამდენჯერმე გადაეკითხა თავისი საყვარელი „რომანები“. ამიტომ წიგნები ძალზე გაცვეთილი იყო. ზოგიერთი ფურცელი ხბოს დაღეჭილსა ჰგავდა. მთელი ამ ბიბლიოთეკიდან ჩემზე ძლიერი და წარუშლელი შთაბეჭდილება მოახდინა ზაგოსკინის განთქმულმა „იური მილოსლავსკიმ“. ამ წიგნის გამო გოგოლი და სხვა კლასიკოსებიც კი მიმავიწყდა დროებით. აფსუს! ასეთ რომანებს დღევანდელი ავტორები აღარ წერენ...

— მიყვარს რომანების კითხვა, — ამბობდა კოსტიას მამა, — მაგრამ მე ჩემებურად ვკითხულობ... მე, ჩემო ძმაო, ვერც ერთი მწერალი ვერ გამაცურებს. ჯერ წავეკითხავ რომანის დასასრულს, თუ ყველაფერი მშვიდობიანად დამთავრდა, მაშინ თავიდან დავიწყებ. საკმაოდ გაწაფული ვარ... თორემ, ვკითხულობ, ვკითხულობ ბოლომდე, წავეკითხავ, ვხედავ, ან ვინმე მოკლეს, ან ვინმე მოკვდა. არა, დიდი მადლობა!.. მწერლის გარეშეც ვიცი, რომ ყველანი დავიხოცებით. ჩვენს გარშემო ცოტა მწუხარებაა, წიგნშიც იგივე რომ არ ვიკითხოთ?..

კოსტიას მამას რომან რომანიჩი ერქვა. იგი მომცრო ტანისა იყო, ჰქონდა დიდი თმახუჭუჭა თავი, ისიც კოსტიასავით მუდამ იღიმოდა, ეს მათ ჩამომავლობით სჩვეოდათ. საერთოდ, ბავშვობაში ვინც ჩემს გარშემო იმყოფებოდა, ყველა გამოირჩეოდა უდიდესი დიდსულოვნებით, მე არ მახსოვს არც ერთი ბოროტი ადამიანი, გარდა რამდენიმე მოხუცი ქალი რასკოლნიკელისა, რომელნიც, ასე ვთქვათ, მოვალეობის გამო ბრაზობდნენ, რომ ჩვენს მიმართ, ბავშვების მიმართ არ გამოეჩინათ მავნე ქალური სისუსტე. რომან რომანიჩი ყოველთვის კარგ გუნებაზე იყო, მაგრამ, როდესაც განსაკუთრებით კარგ ხასიათზე იყო, წარმოთქვამდა საოცარ ლექსებს. საიდან მოჰქონდა ეს ლექსები, ან რომელმა პოეტმა შეთხზა, წყვილიადითაა მოცული.

რომან რომანიჩი ქარხნის მეუჭნავე იყო. განაგებდა პურის ბელელს, შვრიას და სხვა მასალებს, როგორცაა ქონის სანთელი,

თოკი, ტყავი და სხვ. ჩვენი ქარხანა მართალია დიდი არ იყო, მაგრამ მოსამსახურეები საკმაოდ ბლომად ჰყავდა. ყველანი ყმები იყვნენ და განათლება ქარხნის სკოლაში ჰქონდათ მიღებული. დღე კი იგი უნდა შეეგოსთ „თავისი გონებით“ და ძირითადად კითხულობდნენ შემთხვევით ხელში მოხვედრილ წიგნებს...

ჩვენ დღეს ძალზე შევეჩვიეთ წიგნებს და შეგვიძლია დაახლოებით შევაფასოთ ის დიდი ძალა, რაც წიგნს აქვს მომადლებული. ეს ძალა, ამ შორეულ დროში მოხეტიალე წიგნის ფორმით, მეწვრილმანის ყუთით, თვითონ მიდიოდა მკითხველთან. უფრო მეტიც, მას მოყვებოდა სხვა წიგნებიც. — წიგნები დედამიწაზე ოჯახობით მოგზაურობენ და მათ შორის გრძელდება ნათესაური კავშირი. მე ამ მოხეტიალე წიგნებს გადაამფრენ ფრინველებს შევადარებდი, რომელთაც მოყვება სულიერი ზაფხული. შესაძლოა იფიქრო, რომელიღაც უჩინარი კეთილი სულის უჩინარი ხელი დაატარებდა ამ წიგნებს თვალუწვდენელი რუსეთის სივრცეებში, რომელიც დაუღალავად თესავდა „გონიერებას, სიკეთეს, მარადისობას“, დღეს ადვილია საოჯახო ბიბლიოთეკის შექმნა საუკეთესო ავტორთა ნაწარმოებებით, განსაკუთრებით კი ილუსტრირებული გამოცემებით; მაგრამ წიგნმა უკვე იმ უკუნ დროში გაიკაფა გზა, ასიგნაციების, ქონის სანთლისა და ურმის ხანაში.

აქ არ შეიძლება კეთილად არ მოვიხსენიოთ ძველი მოხეტიალე წიგნისდამტარებელი, რომელიც წყალივით მიძვრებოდა ყოველ ჭუჭყრუტანაში. ჩვენთვის, ბავშვებისათვის, სახლში მისი გამოჩენა ნამდვილი ზეიმი იყო. იგი თვითონვე გვიჩვენებდა წიგნებს და საჭიროების შემთხვევაში იძლეოდა საჭირო ახსნა-განმარტებას.

მახსოვს, ერთმა მოხუცმა მოხეტიალემ გადაწყვიტა სიტყვაში „რომანი“ მახვილის დასმის საკითხი.

— Роман — ეს სახელია, ზოლო Роман — წიგნი.

— აი, აი, ნახეთ, — რატომღაც ზეიმობდა კეთილი რომან რომანიჩი, — ისე აბა ვერ გაარჩევდი, რომელი რომანია კაცი და რომელი რომანი — წიგნი, მე კი წიგნში ავერევოდი ვინმეს.

ერთ-ერთმა ასეთმა მოხეტიალემ დიდი წყენაც მომაყენა. როგორც ყველა ბავშვს, მეც ძალზე მიყვარდა ხატვა. ამ მოხეტიალეს სხვა განძეულთან ერთად ყუთში ჰქონდა ატლასი ხატვის თვით-შესწავლისათვის. მთელი უბედურება ის იყო, რომ ეს ატლასი ღირდა ორი მანეთი, რომელიც მაშინდელი ანგარიშით და ჩვენი

ბიუჯეტით უზარმაზარ თანხას წარმოადგენდა — მთელი ექვსი მა-
ნეთი ასიგნაციებით.

— არა, არ შემოძლია, — გამოგვიცხადა მამაჩემმა. — მანჭონ-
რომ ღირდეს, კიდევ ჰო, ორ მანეთს ვერ მივცემ.

მე ძალზე კარგად მესმოდა, რას ნიშნავდა „არა,“ და არც და-
მიჯინია. ამრიგად, მოხეტიალის ყუთმა ატლასი სხვასთან, უფრო
ბედნიერ მყიდველთან წაიღო. მე კი იგი დღესაც მენანება, ისე
ძალიან მინდოდა ხატვის სწავლა, მაგრამ რითი უნდა მესწავლა.
მე და კოსტიამ დაგიწყეთ ასლის გადაღება „ქივოპისნოე ობოზრე-
ნიეს“ ძალზე ცუდი გრავიურებიდან, თუმცა გვაღიზიანებდა ეს
უგემოვნო ნახატები.

რომან რომანიჩის ბიბლიოთეკა, უნდა ითქვას, ძალზე პატარა
იყო. წიგნებიც სრულიად შემთხვევით ხვდებოდა აქ, როგორც
უცნობი ადამიანები ხვდებიან ერთმანეთს სადმე ვაგონში. როდე-
საც ეს მარაგი ამოვწურეთ, მე და კოსტიამ სხვა სახლებში და-
ვიწყეთ წიგნების ძებნა. გამგებელს, ცხადია, ბევრი წიგნი ჰქონდა,
მაგრამ ჩვენ ვერ ვბედავდით მის შეწუხებას. თურმე ჩვენი სახლის
გვერდით კი მთელი წიგნსაცავი იყო.

ჩემს პატარაობაში მთელ მედიცინას განაგებდა ჩია ბერიკაცი,
ქარხნის ფერშალი ლეონტი ეფიმიჩი. ამ სახელთან ერთად მაგონ-
დება ხველების ფხვნილი, საბავშვო „მიქსტურა“, ცხელი საფენე-
ბი, ყოველგვარი მალამოების მთელი კოლექცია. არ არსებობდა
აგადმყოფობა, რომლის წინააღმდეგაც ლეონტი ეფიმიჩს არ ჰქო-
ნოდა შესაფერისი „მიქსტურა“, მალამო ან ცხელი საფენი. საქმეც
ცუდად არ მისდიოდათ. რაც მთავარია, გულთბილ ვითარებაში
ხდებოდა ყოველივე. ლეონტი ეფიმიჩის გამოჩენა სახლში ერთ-
გვარად დამამშვიდებლადაც მოქმედებდა. თითქოს იგი განმკურნა-
ვი ძალის ცოცხალი განსახიერება ყოფილიყო.

— კელი გტივა? გაქველებს?... — აღერსით მეკითხებოდა იგი
და მისინჯავდა პულსს, — აბა ენა მაცვენე... ასე, ასე, ცოტა სიც-
ქმეც გაქვს... ჩვენ მას მიქსტულთ განვდევნით, ღამე ჟოლოს ცვე-
ნიც დალიე, ქონით გულმკელდიც დაიზილე.

საჩაიეში ან სასტუმროში ამ დროს უკვე გაჩნდებოდა შინაური
საუზმე. ლეონტი ეფიმიჩი სვამდა „რიუმკა არაყს“, ატანდა ვანტე-
მულ უგლიჩის ძეხვის (ანუ ციმბირულად „საპაჟუს“) ნაჭრებს. ხე-
ლებს ისრესდა, იღიმოდა და ენის ჩლექით ამბობდა:

— ალაფელია, ალაფელია... ჩვენ მას მიქსტულთა და ქონით

ან კიდევ მდოგვის საფენებით... აბა! ცვენ ხუმლობა ალ გვიკვალს.
ქარხნის ფერშლებზე გულთბილი მოგონებები შემომრჩა, ესენი
ცუდად არ მკურნალობდნენ, რაც მთავარია — არ გვაშინებდნენ
და არ აყენებდნენ საშინელი მეცნიერული სიტყვების კორიან-
ტელს. ბაქტერიების არსებობაზე, რა თქმა უნდა, მაშინ ექვიც კი
არავის ჰქონდა, მაგრამ აღუღებულ წყალს დაუყოვნებლივ უწერდ-
ნენ მცირე დაავადების დროსაც კი, როგორც ამას ახლა აკეთებენ.
ამ დროს მე არც ერთი ექიმი არ მყავდა ნანახი, მხოლოდ განაგო-
ნი მქონდა, რომ ტავილში არის ერთი ექიმი, რომელსაც თივის
ლეიბზე სძინავს და მხოლოდ და მხოლოდ სტაფილოიანი ღვეზე-
ლით იკვებებაო.

გულკეთილი ლეონტი ეფიმიჩი შეცვალა არანაკლებ გულკეთი-
ლმა ფერშალმა ალექსანდრ პეტროვიჩმა, რომელიც ძველ გერმა-
ნელ ფერშალს ძალიან ჩამოჰგავდა: პირისახე ყოველთვის გადა-
ტყეცილი, გაპარსული, საფეთქელებზე აკურატულად დახვეული
კულულები, ხელში სათუთუნე. ალექსანდრ პეტროვიჩის გამოჩენამ
ქარხანაში სენსაციაც კი გამოიწვია.

— ალექსანდრ პეტროვიჩი პეტერბურგშია ნამყოფი, — გვიხსნი-
და მე და კოსტიას რომან რომანიჩი, — აბა!... მასთან ხუმრობა არ
გაგივა.

„პეტერბურგში ნამყოფი კაცი“ ჩემთვის შარავანდედით იყო
მოსილი და დიდხანს მაწვალებდა ეს აზრი. ვფიქრობდი, რომ ალექს-
ანდრ პეტროვიჩი რაღაც იმისთანას მოიმოქმედებდა, რასაც ვერ
იქმოდა ადამიანი, თუ პეტერბურგში არ იყო ნამყოფი, ან ყოველ
შემთხვევაში ისეთი ფიქრები უნდა ჰქონოდა, რაც ჩვენ არც და-
გვესიზმრებოდა. მეგონა, მან თავისი გერმანული გარეგნობაც პე-
ტერბურგიდან წამოიღო, ისევე, როგორც გააქვთ იქიდან ყოველ-
გვარი საოცრებანი და იშვიათობანი. თუმცაღა, მკურნალობის მე-
თოდი ალექსანდრ პეტროვიჩსაც ისეთივე ჰქონდა, როგორც ლე-
ონტი ეფიმიჩს, რომელიც არასოდეს არ ყოფილა პეტერბურგში,
იმ განსხვავებით, რომ ჩვენს ოთახში შემოსვლასთან ერთად მას
თან შემოჰქონდა რაღაც სპეციალური ატმოსფერო, რომელიც გაყ-
დენთილი იყო ანისულას ზეთით და კიდევ რომელიღაც უცნაური
სააფთიაქო წამლებით. ჩემს ბავშვურ წარმოსახვაში ეს იყო სწო-
რედ ნამდვილი მეცნიერული სურნელი, და მე კიდევ უფრო დიდი
მოწიწება მეუფლებოდა „პეტერბურგში ნამყოფი კაცისადმი“.

სწორედ ამ ალექსანდრ პეტროვიჩთან აღმოვაჩინეთ წიგნებით

სავსე საწყობი, რომელიც მოთავსებული იყო სპილენძისსახელებიან უზარმაზარ ძველებურ კომოდში. მე და კოსტია, თავგანთავად რომ ბურღულს დააცხრება, ისე ვეცით ამ განძს, და მაშინვე მოვაჩინეთ ამაღათ-ბეგი.

რამდენიმე თვის განმავლობაში ჩვენ გვაბოდებდა ეს წიგნი და შეხვედრისას მთიულური სიმღერით ვესალმებოდით ერთმანეთს: დიდება ალაჰს, გამარჯვება ჩვენ, სიკვდილი მტერს!

ჩვენ დაგვეფულა განსაკუთრებული მხედრული აზარტი და საქმეთა საგმიროთა ჩადენის წყურვილი. გავაკეთეთ ხის დაშენები და ხანჯლები, მოვასევადეთ ფერადი ქაღალდებით. ერთმანეთს მრისხანე სახეებით ვუყურებდით, ვცდილობდით ერთმანეთისათვის გვეჯობნა ნამდვილი ლეკების, ჩეჩნებისა და ყაბარდოელების მრისხანებაში. მარტო დეკლამაციებით არ ვკმაყოფილდებოდით, ვმღეროდით მთიელთა სიკვდილისწინა სიმღერებს. ასე რომ, ჩვენი გატაცება რომან რომანიჩსაც გადაედო და ერთხელ მთელი სერიოზულობით განაცხადა:

— ეჰ, ცოლ-შვილი რომ არა, წავიდოდი კავკასიაში შამილის წინააღმდეგ საბრძოლველად. ღმერთმანი, წავიდოდი. ვიყოდი თოფს, ხანჯალს, დაშნას და გავხდებოდი აბრაგი.

— შამილი ხომ დიდი ხანია ტყვედა ჰყავთ, ხოლო აბრავებს მთიელებს ეძახიან, — ვუხსნიდით ჩვენ.

— ეჰ, სულერთი არაა! თქვენ არაფერი გავგებდათ, ერთმა მელექსემ — მხოლოდ გვარი დამავიწყდა — ასე თქვა: „გირეი იჯდა თვალმიბნედილი და ბაგეებით ქარვას აფრქვევდა“. თქვი ეს შენი სიტყვებით და გამოვა უაზრობა: გირეიმ პაპიროსი მოსწია.

აი, როგორაა ეს. აბა! შამილი წაიყვანეს, სხვები ხომ დარჩნენ. კავკასია როგორ იქნება უშამილოდ? ნურას უკაცრავად! უშამილოდ როგორ იქნება!..

„მწერლები“ და „პოეტები“ ჩვენთვის ამოუხსნელი გამოცანა იყო. ვინ არიან ისინი, სად ცხოვრობენ, როგორ წერენ თავიანთ წიგნებს. რატომღაც ვფიქრობდი, რომ ეს იდუმალი, წიგნისშემთხვევი უნდა ყოფილიყო აუცილებლად გოროზი და ამპარტავანი. მე ეს მწყინდა და ჩემი თავი უმოწყალოდ სულელი მეჩვენებოდა.

— ყველა წიგნს გენერლები წერენ, — გვარწმუნებდა რომან რომანიჩი, — მწერლობისათვის გენერალზე ნაკლები ჩინი არ არსებობს, თორემ ყველა დაიწყებს წერას!

თავისი სიტყვების დასამტკიცებლად მიგვითითებდა კარამზინისა და კრილოვის პორტრეტებზე — ორივე მწერალს ვერსკლავები უბრწყინავდათ მკერდზე.

მე და კოსტიას მაინც ეჭვი შეგვეპარა გენერლების მწერლობაში. საკითხის გადასაჭრელად მივმართეთ ალექსანდრ პეტროვიჩს, რომელსაც ყველაფერი უნდა სცოდნოდა.

— არიან გენერლებიც, — თავისი კულულების სწორებით საკმაოდ გულგრილად გვიპასუხა მან, — რატომ არ უნდა წერდნენ გენერლებიც?

— ყველა მწერალი გენერალია?...

— აბა, ყველა როგორ იქნება. არიან უბრალონიც, ჩვენისთანები.

— სულ უბრალონი, და წერენ?

— წერენ, იმიტომ, რომ ჰამა-სამა უნდათ. შეხვალ პეტერბურგის მღაზიებში და თვალი აგიჭრელდება. შეშასავითაა ჰერამდე წიგნები შეყრილი, ყველას გენერლები რომ წერდნენ, ქუჩაში მათ გვერდს ვერ აუქცევდი. არიან უბრალო მწერლები და ხშირად ისინი შიმშილობენ კიდევ.

ეს უკანასკნელი ვერაფრით ვერ დავუკავშირეთ ჩვენს გონებაში შექმნილ წარმოდგენას მწერლებზე. რატომღაც გვესირცხვილებოდა: აი, ჩვენ მის წიგნს ვკითხულობთ, მწერალი კი სადღაც პეტერბურგში შიმშილობს. იგი ხომ ჩვენთვის თავს იკლავს და წერს. თითქოს დამნაშავე გვეჩვენებოდა ჩვენი თავი.

— ეს არაფრით არ შეიძლება ასე იყოს, — გადაწყვიტა საკითხი კოსტიამ, — ალბათ ხელფასსაც ღებულობენ.

კიდევ უფრო მეტად აუხსნელი დარჩა საკითხი, რა იყო წიგნში სინამდვილე და რა გამონაგონით შეთხზული. რომან რომანიჩი ამის გამო დადარდიანდა კიდევ.

— ამასწინათ მე რომანზე ცრემლები ვღვარე, მაგრამ თუ მწერალმა ტყუილები მოროშა? შესაძლოა ეს სინამდვილეში არც იყო და მე მის მონაჩმასზე ვღრიალებ... ასეთ მიმახავს ავიღებდი და დავხვრეტდი. ხალხი არ უნდა მოატყუო, არ უნდა ითაღლითო... თუ ყველა ჩმახვას დაიწყებს, რა გაგაძლებინებს ამქვეყნად.

მე და კოსტიას მტკიცედ გვჯეროდა, რომ წიგნში სიცრუე არ შეიძლებოდა ყოფილიყო. ყველაფერი ისეა აღწერილი, როგორც

სინამდვილეშია. ეს ხომ საშინელება იქნებოდა: იური მილოსლავე-სკი და ჩვენი საყვარელი გმირი კირშია, ამაღალ-ბეგი მწერლის ფანტაზია რომ აღმოჩენილიყო. არა, ეს შეუძლებელია... სახელმძღვანელოებშიც კი ყველაფერი სიმართლეა. ჩვენი საყვარელი სახელმძღვანელოები იყო კორნელის გეოგრაფია და ლიამო-ფლერის მსოფლიო ისტორია. ამ ჩემ საყვარელ მეგობრებს დღესაც დიდი მადლიერებით ვიგონებ.

სხვათა შორის, ჩვენთან საკუჭნაოში და ალექსანდრ პეტროვიჩის კომოდში გამოვქექეთ ბევრი წიგნი, რომელნიც სრულიად მიუწვდომელი გვეჩვენებოდა ჩვენი ბავშვური გონებისათვის. ესენი იყო ძველისძველი წიგნები, დაბეჭდილი სქელ ლურჯ ქაღალდზე უცნაური წყალ-წყალა ნიშნებით და ჩამძული ტყავის ყდაში. მათგან უდრეკი ძალა გამოსჰვიოდა. ისეთივე, როგორც კარგად შენახული ჭარმაგი ბერეკაცისაგან. მე ბავშვობაშივე გამიჩნდა ასეთი წიგნების სიყვარული და წარმოდგენაში ვხატავდი უცნაურ ადამიანს, რომელმაც ასი ან ორასი წლის წინ დაწერა წიგნი, რომელიც მე დღეს უნდა წამეკითხა. ეს საიქიოს ხმა გულს მიჩუყებდა, შემდეგ კი ფანტაზია მიხატავდა მთელ რიგ სურათებს: ეს მწერალი ხომ თავის დროზე ბავშვი იყო, თამაშობდა და ელჭობდა მე და კოსტიასავით, კითხულობდა მწერალთა წიგნებს, რომლებიც მასზე დიდი ხნით ადრე ცხოვრობდნენ და ა. შ. რატომ მაინცდამაინც ეს ბავშვი გახდა მწერალი და ასეული წლები? შემდეგ მელაპარაკება მე, როგორც ცოცხალი, ხოლო ასეულობით, ათასობით და მილიონობით სხვა ბავშვი უცნობი, დავიწყებული დარჩა და არავის აინტერესებს, რას ფიქრობდა, რას განიცდიდა, რას აკეთებდა.

- ეს მათ ღმერთმა მისცა, — აგვიხსნა რომან რომანიჩმა.
- რატომ მისცა ღმერთმა ერთს და მეორეს არა?
- ჩამომესხენით... ჩიტსაც კი არა აქვს ფრთები, როცა იჩეკება.

უცნაურ წიგნებს შორის იყო ისეთები, რომელთა სათაურებიც კი ძნელი მისახვედრი იყო: „ქალბატონ ვიონის შექმნილი ლოცვის მოკლე და ადვილი ხერხი“, „მეცნიერების საიდუმლოებათა გასაღები“, „გემთმცოდნეობის თეატრი“, „მოზეიმე ქამელეონი, ანუ გრაფ მირაბოს ანეგდოტები და თვისებანი“, „ადამიანის სამი საწყისი თვისება, ანუ ცივის, ცხელისა და თბილის გამოსახვა“. „ზნეობრივი სასიყვარულო წერილები ლიდას კეთილი სულისა-

გან“, „ირტიში, რომელიც იბოკრენად იქცა“ (პირველი ცემბრული ჟურნალის ცალკეული წიგნები) და ა. შ. ჩვენ ვცადგმამქსნტლად მისახვედრი უცნაური წიგნების წაკითხვა და დავიწყეთ თუ არა კითხვა, პირი დავაღეთ. ამან დავგვარწმუნა, რომ სწორედ ეს ძველისძველი წიგნები არიან ყველაზე გონივრული, იმიტომ, რომ მას მხოლოდ განათლებული ადამიანი გაიგებს, როგორცაა, მაგალითად, ჩვენი ქარხნის გამგებელი.

ამ ძველისძველ უცნაურ წიგნებზე იყო სუფთად ნაწერი გამაფრთხილებელი წარწერები: „ვინც ამ წიგნს უკითხავად აიღებს— ცხვირს სახლში ვერ წაიღებს“. ქალბატონი გიონის ქმნილებაზე ბრწყინავდა მთელი „სენტენცია“: „გთხოვთ, ყურადღებით იკითხოთ, მხოლოდ თამბაქოს ნუ მოსწევთ, და თუ ვინმე მოსწევს, თვალებიც დაეთხრება, რაზედაც ხელს ვაწერ აბერკი, ჩემოდანოვის შვილი“.

სამოციანი წლები სულ მივარდნილ პროვინციებშიც კი ახალი, სამეცნიერო-პოპულარული წიგნის მოზღვავეებით აღინიშნა. ეს იყო დროების ნათელი ნიშანი. „ნატურალურ“ ცოდნაზე წარმოდგენაც არა ჰქონდათ. სამარცხვინო უმეცრება იყო გამეფებული. ჩვენი საყვარელი რომან რომანიჩი მე და კოსტიას პატარა გამოცდას გვიწყობდა:

— კოსკა, შუშას რისგან აკეთებენ?

ჩვენ უკვე ვიცოდით პასუხი და ერთხმად ვპასუხობდით:

— ჩალისაგან, რომან რომანიჩ.

— იპ, ისწავლეს ჩემგან. აბა, რომელი მხეცი სვამს წყალს კუდით?

— თახვი, რომან რომანიჩ.

ჩვენცა და ჩვენს გამომცდელს გვჯეროდა, რომ თახვი წყალს კუდით სვამდა, და ეს უცნაურად არ გვეჩვენებოდა, ასევე სხვებსაც. ასეთი კურობები საკმაოდ იყო, იმიტომ, რომ საბუნებისმეტყველო წიგნები არ იყო, ხოლო ნაწილ-ნაწილი ცოდნა თაობიდან თაობას ზეპირად გადაეცემოდა.

თხუთმეტი წლისა ვიყავი, როცა ახალი წიგნი ვიხილე. ჩვენი ქარხნიდან რამდენიმე კილომეტრზე იყო განთქმული პლატინის საბადოები. იქ გამგებლად მუშაობა დაიწყო ყაზანის უნივერსიტეტის ყოფილმა სტუდენტმა ნიკოლოზ ფედორიჩმა. ამდროს მე და კოსტია თოფით დავბორიანობდით უკვე მეზობელ გორაკებზე,

ნამყოფი ვიყავით საბადოებზეც, გავიცანით ახალი ხალხი და ფენახეთ ახალი წიგნი, მიკროსკოპი და გავიგეთ სრულიად ახალი ბეებიც. საბადოს კანტორაში ცხოვრობდა აგრეთვე ყოფილი სტუდენტი ალექსანდრ ალექსევიჩი, რომელმაც უმთავრესად გვაზიარა ახალ რწმენას. კანტორაში თაროებზე ელაგა წიგნები, რომელთა სათაურიც კი გაუგებარი იყო ჩვენთვის: შნეიდერის საუბარი ბოტანიკაზე, მოლეშოტი, ფოგტი, ლაიელი და სხვა მრავალი ევროპელი ავტორები. ჩვენს წინ გადაიშალა სრულიად ახალი, თვალუწვდენელი სამყარო, რომელიც ძალუმად გვიზიდავდა ნამდვილი ცოდნის სხივით და ნამდვილი მეცნიერებით. ჩვენ უბრალოდ ვაშეშდით და არ ვიცოდით, რომლისთვის მოგვეკიდა ხელი. რაც მთავარია, რით დაგვეწყო „პირველად“, რომ შემდეგ შეცდომა არ დაგვეშვა და საჭირო არ გამხდარიყო ძველთან დაბრუნება.

ეს იყო გულმხურვალე და ბედნიერი რწმენა იმ მეცნიერებისადმი, რომელიც ყველაფერს აგვიხსნიდა და ყველაფერს გვასწავლიდა, ხოლო თვით მეცნიერება მოთავსებული იყო იმ ახალ წიგნებში, რომლებიც საბადოს კანტორაში ელაგა თაროებზე. ძველსაყვარელ ავტორთა სახელები, როგორცაა ზაგოსკინი, მარლინსკი, ლაუჩნიკოვი და სხვა მაშინვე ჩაქრნენ და გაუჩინარდნენ. წინ წამოიწია სხვა მოთხოვნები, ინტერესები და მისწრაფებანი.

რომან რომანიჩი არ ცნობდა ამ ახალ წიგნებს და ექვის თვალით უყურებდა მათ.

— მოლეშოტი... რა არის მოლეშოტი? გვარიც კი საძაგელი აქვს. არა, ძმობილო, ჩვენ ვერ გაგვაცურებთ, — სტუდენტები, რასაკვირველია, ძალზე განათლებული ხალხია, მაგრამ მაინც წვრილმანი რამეებით აქვთ თავი გამოტენილი. შენ ნამდვილი არსი უნდა მოგვაწოდო და არა აბდაუბდა.

დღეს, სადმე ბუკინისტთან შემთხვევით სამოციან წლებში გამოცემულ რომელიმე წიგნს რომ შევხვდები, სიხარული მეუფლება, ისევე, როგორც ეს გვემართება კარგი ძველი ნაცნობის ნახვისას. დიახ, წიგნს ისევე, როგორც ადამიანს, საკუთარი ბედი აქვს. „რა დროცაა, — თქვა ჰაინემ, — ჩიტიც ისეთი მოფრინდება, როგორი ჩიტიცაა — ისევე გალობს“...

იოსებ გრიშაშვილი და წიგნი

...წიგნსა ვსახავდი მე თვალისჩინად“.

ი. გრიშაშვილი

იოსებ გრიშაშვილს გიმნაზიაში გატარებულმა წლებმა აღუძრა წიგნის ტრფიალი, რაც შემდეგ უფრო გაუძლიერდა და თავისი ცხოვრების უმთავრეს მიზნად მიიჩნია. „ჩემი მთავარი სკოლა ცხოვრების სკოლა იყო, რომელსაც თან უძღოდა განუწყვეტელი რუდუნება და სისტემატური მეცადინეობა, — წერს გრიშაშვილი, — დიდი სიყვარული ქართული წიგნისადმი, წაკითხულის ანალიზი და ჭეშმარიტი გაგება ნაწერისა. ყველა წაკითხულ წიგნზე ვცდილობდი საკუთარი აზრი შემედგინა. ჩემს დაეთარში აღმენიშნა წაკითხულის დადებითი და უარყოფითი მხარეები... ჩემს აზრს მცოდნე პირებთან ვამოწმებდი, რაც არ ვიცოდი, სხვას ვეკითხებოდი“.

იოსები აღრიდანვე გამხდარა „ძველი წიგნების ჩრჩილი და ავანჩავანი“. წიგნი მისი ცხოვრების უპირველესი მოთხოვნილება გახდა. ცხოვრების დიდ გზაზე იგი შეუწყვეტლივ ჰქმნიდა და ამდიდრებდა იმ უნიკალურ ბიბლიოთეკას, რომელიც ანდერძით დაუტოვა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიას, ქართველ ხალხს, რითაც ერის კულტურული ცხოვრების საგანძურს მართლაც ფასდაუდებელი შენაძენი შემატა. წიგნის უზადო სიყვარულმა იგი საქართველოს უთვისაჩინოეს ბიბლიოფილად აქცია.

ჩვენი საუკუნის 10-იანი წლების დასაწყისიდან 60-იანი წლების დასასრულამდე წიგნის მოძიებაში, შექენასა და შენახვაში მას ძნელად თუ ვინმე შეედრებოდა. ნაბეჭდი ქართულისადმი მისი სიყვარული იმდენად დიდი იყო, რომ ერთი შეხედვით უმნიშვნელო რამესაც საოცარი სისათუთით აგროვებდა. მის მიერ დიდი მონდომებითა და რუდუნებით შექმნილი პირადი ბიბლიოთეკა მი-

სი სისხლი და ხორცი იყო, მისი ოჯახის ბადალი, ნათესავი და სტუ-
მარი.

თხუთმეტი წლის ქაბუკმა პირველი წიგნი, როგორც საფუძველი მომავალი უზომოდ დიდმნიშვნელოვანი წიგნსაცავისა, 1904 წელს მიიტანა თავის სახლში, ხარფუხში, ალგეთის ქუჩაზე (№ 1) და შემდეგ, თითქმის ექვსი ათეული წლის განმავლობაში, ისე არ გავიდოდა დღე მის ცხოვრებაში, რომ ორი-სამი, ზოგჯერ მთელი შეკვრა წიგნებისა, არ შეემატებინა თავისი წიგნსაცავისათვის. გრიშაშვილისეულ წიგნის სიყვარულში იყო რაღაც თავისებური და მიმზიდველი.

გრიშაშვილის ბიბლიოთეკის შექმნას საფუძვლად მამისეული „დავთარხანა“ დასდებია, რომელშიც „მრავალი წიგნი“ ყოფილა. „მამაჩემის წიგნებში გარდა ზღაპრული წიგნებისა, რამდენიმე ხელნაწერიც ვიპოვე, — წერს იგი, — ამ ხელნაწერებში შემომხვდა: აკაკის „სულიკო“, დ. გურამიშვილის ლექსები და შოთას რამდენიმე აფორიზმი. ხოლო ერთ დარიჩინისფერ რვეულში, რომელიც გადაწერილი ყოფილა წყაროსუბნელ ბუჩუღა გარსუასაგან, მოთავსებულია რვა მუხამბაზი, რომელთა ავტორი არ არის მითითებული“ (ტ. III, გვ. 69). საინტერესო ცნობაა, ცაცია გრიშას სახლობა არ ყოფილა უწიგნური, წიგნის სიყვარული მისთვისაც არ ყოფილა უცხო ხილი.

სახლში, შესასვლელ კარზე იოსებ გრიშაშვილს ყველას საყურადღებოდ გამოკრული ჰქონდა ეს ლექსი:

მეგობრებო! ჩემს ბინაში
რომ მოდიხართ ასე ხშირად,
ბოდინს ვიხდი თქვენს წინაშე,
მაგრამ გეტყვით პირდაპირად:
თუ არა გსურთ, რომ ჩვენს შორის
უძრახობა ჩამოვარდეს,
სურნელემა ჰქონდეს შმორის
ჩვენს გულეში დარგულ ვარდებს,
თუ არა გსურთ, მძლედ და უხმოდ
დამიჩაგროთ პოეტს გული —
წიგნებს ნუ მოხოვთ! წიგნებს ნუ
მთხოვთ!
შეისმინეთ ჩემი თქმული...

ეს იყო გულდია მასპინძლის სათხოვარი ყველას მიმართ, გა-

ნურჩველად მასთან დამოკიდებულების „იერარქიული კიბის“; თუ ხარისხისა. ბიბლიოთეკაში ერთხელ შეტანილ წიგნს გარეგნულად მარტო-ბრუნება“ აღკვეთილი ჰქონდა. იმავე ლექსში პოეტი მწიგნობარი აღსარების მსგავსად წარმოთქვამდა:

წიგნს შევწირე მე ოჯახი,
გამიჩინა გულს იარა —
მთხოვე რაც ვსურს, მთხოვე რაც ვსურს,
პერანგს მოგცემ, წიგნს კი არა.

თავისი ამ გულწრფელი, მაგრამ შეუვალი სიტყვის ერთგული პოეტი ბოლომდე დარჩა. მისი წიგნებით სარგებლობა შეიძლებოდა მხოლოდ და მხოლოდ მის ბიბლიოთეკაში, მისი თანადასწრებით.

ბიბლიოთეკის შექმნაში გამოსჭვივის მფლობელის გემოვნების, წიგნის ყადრის, მისი ღირებულების შემეცნების მთელი პროცესი. პირველ ხანებში ხარფუხელი ჭაბუკი უპირატესად იძენდა თავისი მისწრაფების შესაფერ იაფფასიან წიგნებს, რომლებიც ერთ დროს ძლიერ მომრავლებული იყო თბილისში. ეს იყო კერძო გამომცემლების მიერ მასობრივად დასტამბული ქალაქური პოეზიისა თუ ფოლკლორის ნიმუშები, სხვადასხვა საფალავნო, სადევგმბრო და სათავგადასავლო წიგნები (მაგალითად, „ანეგდოტები და თბილისელი კინტო“, „ოქროს ყმაწვილი და როსტომელა“, „საარშიყო ლექსები და მუხამბაზები“, „გულარის სიმღერა და ორი ძმის სიყვარული“, „კინტოს გოდება“, „მირზა-ხანის ჩივილი“, „ხორველას ლექსი“, „ორთაქალის თაიგული“, „სალხინო თაიგული“, „ალავერდი! იახშივერდი!“, „ქალვაჟიანი“, „ყარამანიანი“, „დავრიშინი“ და ა. შ.). ეს წიგნები იბეჭდებოდა უკონტროლოდ და მასობრივად, გამიზნული იყო ძირითადად დაბალი სოციალური ფენისათვის. ამ წიგნებს რამდენიმე წლის შემდეგ თვით იოსებ გრიშაშვილმა „ქ უ ჩ უ რ ი წ ი გ ნ ე ბ ი“ უწოდა.

მომდევნო წლებში გრიშაშვილს უჩნდება წიგნების შექმნა-შეგროვების ბიბლიოფილური ინტერესი, ამ მისწრაფების ჩამოყალიბებაზე, როგორც თვითონ პოეტი მიუთითებს, კეთილნაყოფიერი გავლენა მოუხდენია ივანე მაჩაბლის პირად ბიბლიოთეკას, რომლის გაცნობა-შესწავლაში ხელი შეუწყვია ივანე მაჩაბლის ქვრივს.

წიგნთან მუდმივმა კავშირმა გრიშაშვილის ბიბლიოფილური მისწრაფება თანდათან უფრო რაფინირებული გახადა. მას სრულიად გარკვეულად ჩამოუყალიბდა ქ ა რ თ უ ლ ი წ ი გ ნ ი ს, ქ ა

რთული პერიოდული გამოცემების და ქართული კავკასიოლოგიური ლიტერატურის თავმჯდომარის ინტერესი, რასაც მალე რუსული კავკასიოლოგიური ლიტერატურისა და კავკასიის რუსული პერიოდული გამოცემების შექმნის სურვილიც მოჰყვა. ეს სურვილი შემდეგ უფრო გაუფართოვდა და საკმაოდ მასშტაბური ხასიათი მიიღო.

ათეული წლების დაუღალავი შრომით გრიშაშვილმა თავის ბიბლიოთეკაში თავი მოუყარა 18.694 ქართულ და 25.573 რუსულ წიგნს, 1.632 საბჭოთა კავშირის ხალხთა და უცხო ენებზე დაბეჭდილ წიგნს და სხვა მრავალ ნივთსა და საგანს. მნახველი, მკითხველი თუ მკვლევარი მოიხიბლება და აღფრთოვანდება უპირველეს ყოვლისა იმით, რომ ამ უზარმაზარ კოლექციაში არაფერია დაზიანებული, დაფურცლული, ამოგლეჯილი, ამოხეული თუ საკითხავად გამოუსადეგარი, რამაც შეუძლებელია არ გამოიწვიოს კმაყოფილების გრძნობა.

ამ ბიბლიოთეკაში ბევრია უნიკალური და რარიტეტული წიგნი, რომლებიც მხოლოდ გრიშაშვილის ბიბლიოთეკის კუთვნილებაა.

გრიშაშვილს განსაკუთრებით უყვარდა მწერლის სიცოცხლეში დაბეჭდილი წიგნები, მათი პირველი გამოცემები, ინკუნაბულები (პირველი ნაბეჭდები), იშვიათი გამოცემები.

საგანგებო აღნიშვნისა და მითითების ღირსია წიგნზე თუ ჟურნალ-გაზეთებზე ი. გრიშაშვილის მიერ სათუთად შესრულებული მინაწერები და შენიშვნები, ფსევდონიმების გახსნა, ტექსტობრივი და ბიბლიოგრაფიული კომენტარები, თარიღების დაზუსტება, ამა თუ იმ ავტორის შესახებ უცნობი ფაქტების აღნიშვნა. საერთოდ, ქართული კულტურის, კერძოდ კი ქართული მწერლობისა და თეატრის ისტორიისათვის, ძვირფასი ცნობებით აღჭურვა. ესაა აქ დაცული წიგნების განუმეორებელი ღირსება. მათი ღირებულება განუზომლად დიდია.

ი. გრიშაშვილი ამა თუ იმ ნაწარმოების თუ თხზულების ყველა გამოცემას უყრიდა თავს, შემდეგ უდარებდა ერთმანეთს და განსხვავებებსა თუ დამატებებს საგულდაგულოდ ინიშნავდა. ამ თვალსაზრისით მას წარმოუდგენლად დიდი შრომა ჩაუტარებია, მის ამ შრომას წიგნის შემდგომი გამოცემისათვის არსებითი მნიშვნელობა აქვს.

აი, ერთი მაგალითი მისი წიგნთან ურთიერთობისა (ათასობით წიგნიდან მხოლოდ ერთისა):

აბაშიძე გრიგოლ, თხზულებანი, ნაწ. I, ქუთაისი, 1501 წელს.

მინაწერები ყდის მეორე გვერდზე:

1. „გუშინ გაულე გალის კარი“ 59 (თარგმანი) ტუმანსკის ლექსია (დაისტ.).

2. ნადირთა, გვ. 241. გადმოკეთებულია ა. ფედოტოვის ლექსიდან (იხ. არტისტთა კრებული „Живая струя“ გვ. 86. მე მაქეს). ვ. ლერმონტოვიდან, გვ. 20, 33 (არ ეწერა ლექსიდან). 4. არნოლდის „მნათობი აზიისა“ 129 და 293. 5. პუშკინი: „ანგელოსი“, გვ. 174. 6. ჩემთვის ერთია, ჩემთვის ერთია — 213 (აქ ლექსის დედანი მაქეს). 7. შეცდომაა გვ. 62“.

ფორზაცზე: „ეს წიგნი გაარჩია ზანგმა (გრ. რცხილაძემ), იხ. „ცნ. ფურ“, 1901, № 1670. ი. გრ. ზანგის ფსევდონიმით რცხილაძეზე აღრე სწერდა გოლა ჩიტაძე (იხ. მის მიერ ნათარგმნი პიუგოს „კლოდ-გე“).— მწიბრი, 300 (გრ. აბაშიძე) დაიბადა 1866, გარდაიცვალა 1903 წ. მარტში. გრ. აბაშიძის ფსევდონიმებია: 1. თირელი 2. მენავე (ნავი ?) (იხ. „ივ“, 1896 წ., № 66), შროშანი (იხ. ლასხიშვილის მოგონება, 89). 4. ვინმე (იხ. „ივ“, 1903, № 65), დ. მეგრ. 5. გრ-ა (იხ. „ივ“, 1896, № 6) ი. გრ“.

თავფურცელზე ავტორის გვარის ქვეშ „1866-1903“. საგამომცემლო მინაწერის გასწვრივ: „ქართულად არ შეიძლებაოდა“.

გვ. 3. ავტორის წინასიტყვაობაში წინადადებას „თხზულების მეორე ნაწილში მოთავსებული იქნება უმთავრესად თარგმანები“ მიწერილი აქვს: „თარგმანები აქაც ბევრია“.

გვ. 11. ლექსთან: „ოხ, მარგალიტავ!“ (ფრანგულიდამ) მიწერილია: „ეს ლექსი ეკუთვნის პროვანსელ სახალხო პოეტს ფრედერიკ მისტრელს. ლექსის სათაურია: მაგალი (!) იხ. „В. ИН. ЛИТ.“.

გვ. 20. ლექსთან „თერგის ძღვენი“ (ლერმონტოვიდამ) „ეს ლექსი პირველად დაიბეჭდა (ივერიაში“, 1893 წ., № 269. ზედ არ ეწერა, რომ ლერმონტოვიდან იყო თარგმნილი. შეიძლება კორექტორის დაუდევრობის გამო. ი. გრ“.

გვ. 33. ლექსთან „წყნარი ღამეა“ (ლერმონტოვიდამ); გვ. 118, რუსული. მეორე სტრიქონში მოხაზულია: „გზა ქვა-ფენილი“. არშიაზე: „კაცისა შარა“. (ასეა დაბეჭდილი „ივერიაში“, 1893, № 255)“.

გვ. 47. ლექსს „ერთ ქალს“ (ვ. პიუგოდამ) აქვს მინაწერი: „ეს ლექსი თარგმნეს კიდევ ალ. პ-ძემ, ქვარიაშმა, გ. შარვაშიძემ და გ. ერისთავმა“.

გვ. 59. ლექსი „გუშინ გაულე გალის კარი“ ბოლოს მიწერილია: „რუსი პოეტის ტუმანსკის ლექსი. იხ. ერთი ძველი სახელმძღვანელო (მე მაქეს), I, გვ. 14, II, გვ. 4“. არშიებზე: „ეს ლექსი სთარგმნა მიხ. ფალავანდოვმა (იხ. „ცისკარი“, 1865 წ., აგვისტო, გვ. 68). სთარგმნეს: გრ. აბაშიძემ, შ. მღვიმელმა, რ. ერისთავმა“.

გვ. 73. ლექსის „სიმღერა“ ბოლო სტროფი საზგასმულია: „და და-მიღარონ მიწის პირი მე“. მიწერილია: „ჩემი რედაქცია: მე ასე დაწერდი: და ამომევისოს მიწით პირი მე, ერთი მიტირე შენი ჰირიმე“.

გვ. 102. ლექსთან „თეთრი ჩადრი“: ჰარტმანისა. 1. „ეს სთარგმნა შემოკ-

ლებით კირილე ლორთ. იმ შისი „სანთური“, გვ. 10. 2. მგონია კიდევ სთარგმნა შანშიაშვილმა“.

გვ. 115. „ბუღდის მერცხალი“: ბეგლარასაც (ახოსპირელი, ი. ლ.) აქვს ნათარგმნი“.

გვ. 129. „მნათობი აზიისა“-ს მიწერილ : აქვს: „პირველად დაიბეჭდა, იხ. „ივერია“, 1893, № 258. გრ. აბაშიძემ ე. ლომეა გალექსა პროზად გადმოკეთებულისაგან, რომელიც იმავე „ი. ერიაში“ დაიბეჭდა ექვსი დღით ადრე (იხ. „ივერია“, 1893, № 252). ზეობა მოეწონა მთარგმნელი. აქ მხოლოდ ერთი თავია თარგმნილი ან პომედიან. ი. გრ. თავი მეორე აქვეა. იხ. გვ. 291“.

გვ. 144. „ამოა ძახილი“-ს ბოლოს: „ივერია“, № 281, 1893“.

გვ. 174. ლექსთან „სამოთხის კართან თავჩაკიდული“ მიწერილია: „ანგელოსი (პუშკინით)“.

გვ. 176. უსათაურო ლექსის „გთხოვ, მაცდურო“ ბოლოს: „1908 წ., 16 ნოემბერს. ი. გრიშაშვილი. თლო“.

გვ. 218. ლექსის „ჩემთვის ერთია ტანჯვა და ლხენა“ არსებებზე: „სპ. ჰელიძის „ჩანგურში“ აწერია („რუსულიდან“) და მართლაც ამ ლექსის დედანი არსებობს — ძველი რუსული რომანსი (იხ. დ. ერისთ. ნაქონი რვეული). შ. კაშმაძე წერს, რომ თითქოს ეს ლექსი აკაკის კალამს ეკუთვნოდეს. რაც იმდებრება, განა ყველა აკაკისა? (იხ. „ლიტ. და ხელ“, 1945, № 5, გვ. 3). ი. გრ“.

გვ. 219. არშიაზე: „ქართული თარგმანები უფრო უკეთესი გამოლიოდა“.

გვ. 241. ლექსთან „ნადირობა“ (სასცენო მონოლოგი. გადმოღებულა)“ მიწერილია: „საიდან? ამ ლექსის ავტორია ა. ფ. ფედოტოვი — (იხ. „ქივიკა სტრუია“, გვ. 86), ეს ლექსი დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1896, № 41“.

გვ. 300. ლერმონტოვის „მწირის“ მე-2 თავის არშიაზე: „გამოტოვებულია ერთი ხანა, სადაც რუსეთის მფარველობაზეა ლაპარაკი. ი. გრ“.

სარჩევში (გვ. I-VII) მრავალი შენიშვნაა. დაზუსტებულია თარგმნილი ლექსების ავტორები, მითითებულია ამა თუ იმ ლექსის პირველი პუბლიკაცია, დაზუსტებულია დაწერის თარიღები: გვ. II. არშიაზე: „ამ წლის „ივერიაში“ (1896) ბევრი ლექსია, რომელიც შეიძლება აქ არ იყოს შემოტანილი. ი. გრ“. ეს ლექსი („საახალწლო ექსპრომტი“ ი. ლ.) დაბეჭდილია 1896 წელში გამოცემულ წიგნში: „პატარა კრებული საუკეთესო ლექსებისა“, 1896 წ. ქუთ. მ. ლალიძის გამოცემა, გვ. 196. გვ. VII. მინაწერი სარჩევზე. აკლია (?) 1. „დავსძლიე გული“ (დიდი ლექსია, დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1893, № 28). 2. ექსპრომტი („აწმყოს ძალღონე, ნუგეში“) („ივერია“, 1893, № 27)“.

ამ წიგნში ჩატანებულ კონვერტში თავმოყრილია ი. გრიშაშვილის ჩანაწერები: 1. „მთვარე ქათქათებს“ გ. თირელისა (იხ. თ. მაჭავარიანის ხელნაწერი). 2. ექიმი კოლოშვილი. შეცდომაა გრ. აბაშიძე (იხ. უნივ. გამოცემა „აკაკის კრებული“), 3. გრ. აბაშიძის უცნობი ლექსი-პოემა „არაკი“ (აკაკისადმი), „თემი“, 1911, № 16, 4. საკვირველია გრ. აბაშიძის

ბედი, მშვენიერ ლექსებს აწერდა „გრ-ა“ და სათ. აზნ. ბანკის ანგარიშებს, რომელსაც ყველა ხრონიკორი დასწერდა, ქვეშ მიწერილი იქნა: „გრ. აბაშიძე (იხ. „ივერია“, 1896 № 89 და სხვ.). 5. გრ. აბაშიძის მიერ თარგმნილი ველიჩკოს ლექსი „იმერეთში“ (იხ. „მომამე“, 1896, № VIII). გრ. აბაშიძე სცენაზედაც გამოდიოდა, 1900 წელს ითამაშა მესტირის როლი „სამზადისში“. იხ. წიგნაკი „ქუთაისის თეატრის 50 წელი“, გვ. 88“ და ა. შ.

ასეთი სკრუპულოზური მინაწერებითა და შენიშვნებითაა აქრელებული ამ პირადი ბიბლიოთეკის წიგნების უმრავლესობა, რომელთაც გამოუცდია მათი მფლობელის „ცენზურის“ ძალა. აი, თუნდაც ასეთი მაგალითიც; გამოცემულ წიგნზე უადგილოდ, არასწორადაა მითითებული ავტორი: „ქსენია სიხარულიძე. ხალხური ზღაპრები, თბილისი, 1938 წ.“ ასეთმა კურიოზმა გრიშაშვილის გაოცება გამოიწვია: „როგორ? ქსენია სიხარულიძის შექმნილია და დაწერილია ეს ზღაპრები?“ ი. გრიშაშვილის მინაწერების მნიშვნელობა უდავოა: მათ კარგი სამსახურის გაწევა შეუძლია ყველა დაინტერესებული პირისათვის, განსაკუთრებით იმათათვის, ვინც დაინტერესებულია ატრიბუციის საკითხებით. გრიშაშვილის მიერ გახსნილია და დადგენილი დიდძალი უცნობი ფსევდონიმი და კრიპტონიმი. გრიშაშვილის ტექსტუალური ხასიათის მინაწერებს გვერდს ვერ აუვლიან ქართველი ტექსტოლოგები.

მკითხველს, წიგნისმოყვარულს დიდი (და მერე როგორ!) სიამოვნებას მოჰგვრის გრიშაშვილისადმი მიძღვნილი სამახსოვრო წიგნების წარწერების გაცნობა. რამდენი სიტბო, უშუალობა, გულწრფელობა იგრძნობა მათში?! დავიმოწმებთ ზოგიერთ მათგანს:

„ნიჭიერ მგოსანს, ავტორისაგან (ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ი. ქართველი ერის ისტორია, ტფ. 1924, ნაწ. I). 1925 წ., 26. II“.

„ძვირფას სოსო გრიშაშვილს კეთილ სამახსოვროდ. ავტორებისაგან (ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ი., ბერძენიშვილი ნ., ჯანაშია ს. საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან XIX საუკუნის დამდეგამდე, ი. ლ.). 27. XII. 1943. ს. ჯ ა ნ ა შ ი ა“.

აკადემიკოს აკაკი შანიძის მიერ მიძღვნილი მრავალი წიგნიდან: „ქართული გრამატიკის საკითხები“, ნაკ. I, 1943 წ.:

ვინ არ იცნობს ჩვენში
გრიშაშვილს იოსებს?!
ამა წიგნის ძღვნობას,
ვიცი, არ იოცებს.

„ა. შანიძე. 20.11. 1943“.

II ნაკვეთზე: „ხარფუხელ ბულბულს ი. გრიშაშვილს ავტორისაგან. 24. III. 1943“.

1956 წელს გამოცემული „ქართული გრამატიკის საკითხები“: „აკადემიკოს სოსო გრიშაშვილს. ავტორისაგან. 27. III. 56.

გრიშაშვილო, მოგიძღვენ
გრამატიკის წიგნიცა.
მოგეწონოს, იკითხე,
არა, ჰკარი წიხლიცა.

1947 წელს გამოცემულ — „წიგნი ძუელისა აღთქუმისანი“ ავტორს შემუცტიტულზე მიუწერია:

დიდ ხარფუხელს გამარჯობა,
ესლა გიძღენი ამ „ძველ აღთქმას“,
რომ ლამაზებს უსრულებდე
შენაპირებს, სიტყვას, აღთქმას.

ა. შანიძე, 5. II. 1948.

ხოლო წიგნზე „ხანმეტი ლექციონარი, ფოტობირული რეპროდუქცია, გამოსცა და სიმფონია დაურთო ა. შანიძემ, თბ., 1944 წ.“ წარწერილია:

გრიშაშვილსა მიერთვას
წიგნი ესე ხანმეტო,
სიკაბუეე გაგახსლტა,
ესლა შენც ხარ ხანმეტი.

ა. შანიძე, 14.VIII.1944.

იქვე მიწერილია: „P. S. აკაკიმ ზეპირად მითხრა თავისი ექსპრომტის გაგრძელება:

როს მოკვდები გიტირებს
ცოლი ოცდაამეტი“.

აკადემიკოს კორნელი კეკელიძის წარწერებში ვკითხულობთ: „ახალი პოეზიის ქურუმს, ძველი მწერლობის ემბაზში ნათლიღებულს, მარუთა შუამდინარელს, ავტორისაგან“ (ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, 1923. ი. ლ.), 20. II, 924“; II ტომზე: „დიდად პატივცემულ პოეტს ი. გრიშაშვილს. ავტორისაგან. 1. II. 1925 წ.“

„ი. გრიშაშვილს ღრმა პატივისცემისა და სიყვარულის ნიშნად. დ. უზნაძე. 9. III. 50 წ.“

„სოსო გრიშაშვილს, დიდ ტფილისელს და პოეტს. მოსკოვში, 1927“ („სპინოზა“, ტფ., 1927).

„ი. გრიშაშვილს. ავტორისაგან. 14. XII. 1920“ (შ. ნუცუბიძე, ფილოსოფიის შესავალი, ნაწ. I).

„იოსებ გრიშაშვილს პატივისცემით. ივ. ბერიტაშვილი. 12. X. 57“ (მოძღვრება ადამიანის ბუნების შესახებ საქართველოში, 1957).

„ყარაჩოღელს, კოცნის მგოსანს, გრძნობის მუტრიბს, რითმით ხმოსანს — ი. გრიშაშვილს ეს მცირე ძღვენი სამახსოვროდ. ავტორისაგან. ს. ქვარიაძე. 12. IV. 1920“.

„მას, ვინც მიყვარს, ვით კაცური კაცი, უკეთილშობილესი მოქალაქე-მამულიშვილი, უნიჭიერესი პოეტი და მწერალი, ყველფერში თავისი საკუთარი სახის მქონე ადამიანი, მგზნებარე ტემპერამენტის შემომქმედი და ა. შ. ერთი სიტყვით ჩემს სოსოს ნიშნად უანგარო მეგობრობისა და პატივისცემისა. ავტორისაგან. 19. I, 41. დედაქალაქი“ (ილ. ზურაბიშვილი. ზ. ფალიაშვილის „აბესალომ და ეთერი“).

ათასობით მსგავსი სიყვარულითა და პატივისცემით აღსაყვებელი მოძღვანა-წარწერას მოიძიებს აქ დაინტერესებული მკითხველი (მათი გაცნობა არ არის ძნელი, რამდენადაც გამოცემულია ი. გრიშაშვილის ბიბლიოთეკა-მუზეუმის კატალოგის I, II და III ნაკვეთები).

ი. გრიშაშვილის საგანგებო ყურადღებას ის წიგნი იმსახურებდა, რომელსაც ავტორის ხელი ემჩნეოდა, ნასწორები იყო მის (თუ მათ) მიერ. იგი არქივებში ეძებდა ისეთ მასალას, რომელთა მეშვეობით მას შეეძლო ცალკე ავტორების ნაწარმოებთა (შემოკლებული თუ ამოღებული ცენზურის მიერ) აღდგენა (მაგალითად, აკაკის პოემები).

ისე დღე არ გავიდოდა, რომ გრიშაშვილს ხარფუხში რამდენიმე კაცი — მწერალი-მოღვაწე, მეცნიერი თუ სიძველეთა მოყვარული, თეატრმცოდნე არ სწვეოდა. ყველა მათგანისათვის მასპინძლის კარი მუდამ ღია იყო. გრძელ, სინათლიან შუშაბანდში, საიდანაც მოჩანდა ძველი თბილისის კოლორიტული უბნების კონტურები, იდგა რამდენიმე სამუშაო მაგიდა, რაც მომსვლელს საშუალებას აძლევდა თავისუფლად, რამდენ ხანსაც სურდა, მჯდარიყო და ესარგებლა პოეტის მდიდარი ბიბლიოთეკით. ვის არ ნახავდით აქ: გერონტი ქიქოძეს თუ მამედ აბაშიძეს, სარგის კაკაბაძესა თუ პოლიექტორს, ილია ზურაბიშვილს თუ ვ. კოტეტიშვილს, ისტორი-

კოსებს, ლიტერატორებს, ბიბლიოთეკათმცოდნეებს, თეატრისა და ხელოვნების მუშაკებს, ძველი თბილისის მომღერლებსა თუ ხარფუხში მცხოვრებ სხვადასხვა ეროვნების წარმომადგენელ პოეტებს. მასთან, მისი ბიბლიოთეკით სარგებლობისათვის, ჩამოდიოდნენ საქართველოს დაბა-ქალაქებიდან (ქუთაისი, ბათუმი, სოხუმი, გორი, თელავი და ა. შ.), სომხეთიდან, აზერბაიჯანიდან, რუსეთიდან.

1941 წლის პირველ აპრილს შედგენილი „ანდერძნამაგის“ საფუძველზე საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ცენტრალურ სამეცნიერო ბიბლიოთეკასთან დაარსდა „იოსებ გრიშაშვილის ბიბლიოთეკა-მუზეუმი“.

„ანდერძნამაგში“ პოეტი წერდა: „ხშირად ჭამა-სმა დამკლებია და წიგნი კი შემოძენია. ჩემს წიგნებს მაინც ვუტოვებ ქართველ ხალხს, მაგრამ ერთი პირობით: ჩემი წიგნები ადგილიდან არ უნდა დაიძრას, დარჩეს ისევ ძველ თბილისში, ხარფუხში, სადაც მე დავიბადე, მოვიდნენ და იმუშავონ. თუ ზოგიერთი წიგნისათვის მოსკოვსა და ლენინგრადში მიემგზავრება, წიგნის მოეშხე და მძებნელი ხარფუხშიც ამოვა! (დაყოფა ჩვენია, ი. ლ.).“

ქართული წიგნის მოყვარულებს მართლაც შესანიშნავი კერა აქვთ ი. გრიშაშვილის ბიბლიოთეკის სახით, სადაც შექმნილია ყველა პირობა ნაყოფიერი მეცნიერული კვლევა-ძიებისათვის.

ი. გრიშაშვილს უყვარდა თავის ბიბლიოთეკაში განმარტოება და წიგნების კითხვაში „დღისა და ღამის გასწორება“, მას ყოველთვის ხიბლავდა და ატკობდა ძველი წიგნებისა და განსაკუთრებით ხელნაწერების სპეციფიკური სურნელება: „ძველ ხელნაწერთა სურნელებას ხარბად ეყნოსავდი“-ო, — წერდა პოეტი და მკვლევარი „საიათნოვაში“, ხოლო ლექსში „მეფე ვახტანგი“ დიდი ექსპრესიით გვაგრძნობინებდა:

მე შემოყვარდა ძველ წიგნების ნესტი და ძანგი.
ვეტრფი ყოველგვარ ძველ დანაშთობს, ძველ ნატამალსა...

ი. გრიშაშვილი და წიგნი მეტად ამაღელვებელი თემაა, მომავალში მის ბიბლიოთეკაზე, კულტურის ამ კერაზე არა ერთი წიგნი და გამოკვლევა დაიწერება.

იოსებ ბრიჯაშვილი

მეფე ვახტანგი

მე შემიყვარდა ძველ წიგნების ნესტი და ქანგი,
ვეტრფი ყოველგვარ ძველ დანაშთობს, ძველ ნატამალსა.
ახ, ნეტამც იმ დროს, როცა სწერდა „დასტურლამალსა“
მეფე ვახტანგი!

ხელში კალამი, წელზე ხმალი, მკლავზე დასტანგი.
ის არც სტამბაში თაკილობდა ლურჯ ფეშტამალსა,
თვით ყაბახზედაც მტერს ასმევდა თასით წამალსა...
მის ჩოგან-ჩანგი.

ძველი თბილისის მოყვარული

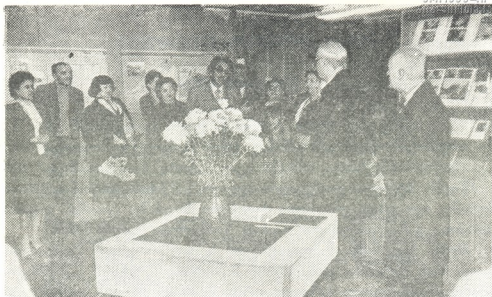
წიგნმა მტკიცედ დაიმკვიდრა ადგილი საბჭოთა ადამიანის ცხოვრებაში, იგი გახდა ერთგული მეგობარი შრომაში, ცოდნის გაფართოებასა და თავისუფალი დროის გონივრულ გამოყენებაში.

ჩვენს ქვეყანაში ბიბლიოფილთა კეთილშობილურ მოძრაობას დიდი ხნის ისტორია აქვს, მაგრამ მას ახალი ასპარეზი გადაუშალა წიგნის მოყვარულთა საზოგადოების შექმნამ. მრავალ ოჯახში ჩაკეტილი წიგნები სხვადასხვა ფორმით გაიცნო საზოგადოებრიობამ და ამით იგი საზოგადოებრივ სარგებლობაში ჩაირთო.

ინჟინერი სერგო ტიმაკოვი ძველი თბილისის შესახებ წიგნების შეგროვებამ გაიტაცა. ყველაფერი კი იმით დაიწყო, რომ თბილისში ჩამოსულ სტუმრებთან საუბრისას შეამჩნია, ვერ შეძლო ამომწურავი პასუხის გაცემა თბილისის წარსულზე. ამის შემდეგ უფრო მეტს კითხულობდა თბილისზე. იძენდა წიგნებს და იფართოებდა ცოდნის ჰორიზონტს.

ასე შეიძინა სერგომ უნიკალური წიგნები: „საქართველო და სომხეთი“, (1888 წ.), „უძველესი ძეგლების აღწერა საქართველოს ტაძრებსა და მონასტრებში“ (1888 წ.), „ისტორიული სახელების კავკასიური ლექსიკონი“ (1890), „ტიფლისი“ (1901 წ.), ძველი თბილისის სურათები, რუკები, სახვით და დეკორატიულ ნაკეთობათა ნიმუშები. ინტერესებმა ახალი ინტერესები წარმოშვა და ამას დაემატა კავკასიური ქაშები, ძველებური სავარძელი, დაღესტნური სურები. ყურადღებას იპყრობს ერმაკოვის ფოტოები სერიიდან: „ამიერკავკასიის რკინიგზის მშენებლობა“.

სულ მოკლე დროში ტიმაკოვების ოჯახი ძველი თბილისის უბანში, ჩაიკოვსკის ქუჩაზე მუზეუმს დაემსგავსა. აქ ხშირად მოდიან მოსწავლეები, პედაგოგები, ინჟინრები, მეცნიერები, რომ ღრმად გაეცნონ დედაქალაქის ძველ უბნებსა და მოედნებს, მის

ბიბლიოფილ გ. ტიმაკოვის გამოფენა

წარსულსა და აწმყოს. თვითონ კი აღფრთოვანებით საუბრობს ყოველივე ამის შესახებ.

ასე ვახდა სერგო ტიმაკოვი ჩვენი დედაქალაქის არქიტექტურისა და კულტურის პროზაგანდისტი. მაღალკვალიფიციური ლექციების ჩატარებისათვის მან საქართველოს კვ თბილისის საქალაქო კომიტეტის საპატიო სიგელი დაიმსახურა.

მისი თაოსნობით შეიქმნა სამეცნიერო-საწარმოო გაერთიანება „ანალიზხელსაწყოში“ წიგნის მოყვარულთა კლუბი „ძველი თბილისი“. კლუბის საბჭოს ინიციატივით წარმოება-დაწესებულებებში, სკოლებში ტარდება ლექციები, დისპუტები, რომელსაც თან ახლავს სლაიდების ჩვენება, წიგნის გამოფენები, იგი ასახავს ძველი თბილისის სახეს. კლუბის ხშირი სტუმრები არიან აკადემიკოსი ვახტანგ ბერიძე, პროფესორი ირაკლი ციციშვილი, ქალაქის არქიტექტორი შოთა ყავლაშვილი და სხვა ძველი თბილისის მოყვარულნი.

კლუბის წევრები აქტიურად მონაწილეობენ წიგნის გაცვლაში, რეგულარულად იკრიბებიან სხდომებზე და იხილავენ ახალ წიგნებს, წიგნის გამოფენის მოწყობის საკითხებს დაწესებულებებში; უმაღლეს სასწავლებლებში, სკოლებში ატარებენ ლექციებს. კლუბის საბჭოს თავმჯდომარე ს. ტიმაკოვი ყველაზე აქტიური და პოპულარული ლექტორია — იგი ხშირად ატარებს ლექციებს „ძველი თბილისის“ სურათების, ხედების, რუკების, წიგნების დემონსტრირებით. კლუბი დაჯილდოებულია წიგნის მოყვარულთა სრულიად საქავშირო ნებაყოფლობითი საზოგადოების ცენტრალური გამგეობის სიგელით.

საგანგებოდ ემზადებიან კლუბის წევრები გამოფენისათვის, იბეჭდება სპეციალური აფიშები, საწარმოებსა და დაწესებულებებში იგზავნება მოსაწვევი ბარათები.

დამთვალეირებელთა დიდი ინტერესი გამოიწვია საქართველოს წიგნის მოყვარულთა საზოგადოების რესპუბლიკური გამგეობის მიერ გამომცემლობა „მერანის“ საგამოფენო დარბაზში მოწყობილმა სერგო ტიმაკოვის კოლექციის გამოფენამ, რომელიც მიძღვნილი იყო გეორგიევსკის ტრაქტატის 200 წლისთავისადმი და „თბილისობისადმი“.

რამ მიიქცია ამ გამოფენის დამთვალეირებელთა ყურადღება? მის შთაბეჭდილებათა წიგნში მრავალი აღტაცების ჩანაწერია...

„პატ. სერგეი გრიგორის ძეგ! მე მინდა გითხრათ დიდი მად-
5. მწიგნობარი, II.

ლობა, რომ თქვენ ასე ფაქიზად აგროვებთ ყველაფერ იმას, რაც დაკავშირებულია დედამიწაზე ულამაზესი და უმშვენიერესი ქალაქის, თბილისის ისტორიასთან.

თითქმის უკვე ნახევარი საუკუნეა თბილისში ჩამოვდივარ და აღტაცებული ვარ მისი ქუჩებით, შენობებით. მრავალი კი, სამწუხაროდ, ჩემს მეხსიერებაში წაიშალა, მრავალი მათგანი კი განახლდა. მით უფრო ძვირფასია ეს გამოფენა, რომელმაც შემოგვინახა ძველი თბილისის სახე. დიდი მადლობა თქვენ, გულითა და სულით გისურვებთ წარმატებებს თქვენს კეთილშობილურ საქმიანობაში“.

სსრ კავშირის მწერალთა კავშირის წევრი
ლ. ლიბედინსკაია.

აკადემიკოსი ვახტანგ ბერიძე წერს: „გულით მივესალმები ამ მშვენიერი გამოფენის გახსნას. გამოფენის ექსპონატები საქმის ცოდნითა და სიყვარულით არის თავმოყრილი. მათ უნდა გაეცნოს ყველა თბილისელი, რომ რაც შეიძლება ბევრი რამ გაიგოს ჩვენი დედაქალაქის წარსულის შესახებ. ს. ტიმაკოვის მაგალითი მისაბაძია. ასე უნდა ვზრუნავდეთ თბილისზე“.

„დიდი მადლობა! დიდი მადლობა! ჩემო თბილის ქალაქო! ჩემს ბავშვობას რომ შემახვედრეთ. ასე თბილი, ასეთი უშაულო, ასეთი სანუკვარი და საყვარელია ჩემი თბილისი, ჩემი ბავშვობა, ჩემი ახლობლების მოგონება. აი, ბაბუას დავუხვდით სწორედ ამ სადგურზე, სწორედ ასე იდგნენ ეტლები, ამ ქუჩაზე მატარებლა დედა და მისი ხმა შემომესმა აქ, ამ გამოფენაზე. აი, აქ ცხოვრობდა დიდედა... წუთით დამიბრუნდა, გამიცოცხლდა ყოველივე“.

...და, ამ ჩემი წარსულის გარეშე დღეს არ ვიქნებოდი, არ მეცოდინებოდა სიყვარული, სილამაზის გაგება, ახლობლების სიყვარული და დიდად გმადლობთ, რომ გამახსენეთ, როგორ, რა ტრადიციებით გავიზარდე, ვინ გამზარდა, ვინ მასწავლა სიკარგე, სიკეთე, ჩემი ქვეყნის, ჩემი ქალაქის სიყვარული, რომელ ქუჩებზე დავდიოდი, რომელ სახლებში ცხოვრობდნენ ქართული ტრადიციით ჩემი ახლობლები.

კიდევ ერთხელ გმადლობთ ამ ბედნიერი, სასიხარულო წუთების

ვანცდისათვის, რომელიც ახლა დიდხანს, დიდხანს გამყვება და სა-
სიხარულო მოგონებებით ამავსებს“.

ექიმი ქეთევან ანჯაფარიძე

„დიდი მადლობა ამხანაგო ტიმაკოვ!

მე მსგავსი გამოფენის ნახვაზე ბევრჯერ მიოცნებია, და აი ახლა თქვენ აღასრულეთ იგი“. — წერს შთაბეჭდილებათა წიგნში მ. არაბული — სსრ კავშირის ჟურნალისტთა კავშირის წევრი, საქართველოს სსრ კულტურის დამსახურებული მუშაკი.

წიგნის მოყვარულთა საზოგადოების საქმიანობაში აქტიური მონაწილეობისათვის ბიბლიოფილი ს. მ. ტიმაკოვი დაჯილდოებულია წიგნის მოყვარულთა სრულიად საკავშირო საზოგადოების ცენტრალური გამგეობის დიპლომით და საქართველოს წიგნის მოყვარულთა საზოგადოების რესპუბლიკური გამგეობის საპატიო სიგელით.

თ ბ ი ლ ი ს ი

ქართული ბიბლიოგრაფიის საღვთისმად საკითხები

ყოველგვარ ბეჭდურ ინფორმაციას იძლევა ბიბლიოგრაფია, რომელიც ხელს უწყობს კითხვის კულტურის ჩამოყალიბებას, წიგნისა და პერიოდული პრესის ეფექტიანად გამოყენებას, ლიტერატურის სწორ შერჩევას. ამდენად მას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება არა მარტო მეცნიერებისა და კულტურის განვითარებაში, არამედ აღმზრდელობით მუშაობაშიც.

ქართველ ხალხს ძველთაგანვე მოსდგამს ბიბლიოგრაფიული მუშაობის ტრადიცია. არაერთ საინტერესო ბიბლიოგრაფიულ მასალას შეიცავენ ძველი ქართული ხელნაწერი ლიტერატურული წყაროები. ზოგიერთ წყაროში ბიბლიოგრაფიული მონაცემები სისტემატიზებული სახითაც კი გვხვდება.

წიგნის ბეჭდვის განვითარებასთან ერთად განვითარდა ბიბლიოგრაფიული საქმეც. 1798 წელს პროფ. ფრანც ალტერმა წიგნს „ქართული ლიტერატურის შესახებ“, ხოლო 1837 წელს მარი ბროსემ „ქართული ენის გრამატიკა“ დაურთეს ძველი ქართული წიგნების სიები; 1853 წელს თბილისში, კავკასიის მეფისნაცვლის კანცელარიის სტამბაში დაიბეჭდა ანტონ კათალიკოსის „წყობილ-სიტყვაობა“, რომელსაც ერთვის პ. იოსელიანის მიერ შედგენილი ანტონ კათალიკოსის ნაშრომთა ბიბლიოგრაფია; აღსანიშნავია აგრეთვე „გრიგოლ ჩარკვიანის ქართული წიგნის მაღაზიის კატალოგი“ (1888), 1883 წელს გამოიცა გ. შანშიაშვილის „1629-1883 წლებში ქართულ ენაზე გამოსული წიგნებისა და ბროშურების ქრონოლოგიური საძიებელი“.

მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს ბიბლიოგრაფიული მუშაობის გაუმჯობესებისა და სრულყოფის აუცილებლობას განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია ილია ჭავჭავაძემ:

„ქარგი იქნებოდა და დიდს ღვაწლს გაუწევდნენ ჩვენს ძველ

ლიტერატურის ისტორიას ცალკე და ცხოვრებისას, საერთოდ, რომ ამ ძვირფასის განძის სიები, კატალოგები შესდგეს, თვითუღმად აღნუსხულ იქმნას, რა წიგნია, ვისგან არის შედგენილი, რა დროს ეკუთვნის, რა ზედ-წარწერანი აქვს და მერმე სხვა. რასაკვირველია, ეს შეუძლიანთ ღირსეულად შეასრულონ მარტო მათ, ვისაც ხელი მიუწვდებათ, ვინც ახლო უდგანან ამისთანა განძსა. ჩვენნი ბერ-მონაზონები და სამღვდელონი, რომელთაც აბარიათ სალარონი მონასტრებისა და ეკლესიებისა, დიდს ვალს დასდებენ ჩვენს ქვეყანასა, რომ ამ საჭიროებას ყურადღება მიაქციონ და რაც მათდამი მინდობილს სალაროში წიგნებია, იმის სია, ანუ კატალოგი შეადგინონ, როგორც ვსთქვით და რომელსამე გაზეთში დაჰბეჭდონ გამოსაქვეყნებლად. გვერწმუნონ, რომ ეს დიდი და სასახელო საქმეა, დიდს და სასახელო სამსახურს გაუწევენ ამით ჩვენს ქვეყანას და თვით მეცნიერებასაც: ამ სიების შემდგენელთა სახელი ყოველთვის მაღლობით მოიხსენიება შთამომავლობის მიერ.

არა ნაკლებ საქებნი და სადიდებელნი იქნებიან ერის კაცნიც, რომელნიც არ დაიზარებენ და გამოაქვეყნებენ, სად და ვისთან ეგულებათ ქართული ხელნაწერი წიგნები, გუჯრები, სიგელები და თუ ხელი მიუწვდებათ, ყოველ ამის სიას შეადგენენ და გადასცემენ რომელსამე გაზეთს დასაბეჭდად. ვიმეორებთ, ეს ამისთანა შრომა სრული არ იქნება, თუ გულმოდგინებით გამოძიებულ არ იქმნა და სიაში მოხსენებული თვითოეული წიგნი, გუჯარი და სიგელი იმ მხრით, თუ რა წიგნია, რა გუჯარი, რა სიგელი, ვისგან არის დაწერილი, შედგენილი, თუ მიცემული, რა დროს ეკუთვნის, რა ზედ-წარწერანი აქვს და არის რამ შესანიშნავი მის გარეგნობაში, თუ არა“¹.

აქედან ნათლად ჩანს ი. ჭავჭავაძის წუხილი ძველი ხელნაწერი ძეგლების იმდროინდელ მდგომარეობაზე. მწერალი აქვე აყენებს საკითხს ძველი წიგნების აღწერისა და ბიბლიოგრაფირების შესახებ, რასაც უძველესი წიგნების დაცვის უმთავრეს საშუალებად თვლის.

ამ მხრივ დიდი მუშაობა გასწია „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ“. 1889-1914 წლებში 9 წიგნად გამოიცა ამ საზოგადოების წიგნის მაღაზიის კატალოგები. 1887 წელს ნ. მთვარელიშვილმა გამოაქვეყნა „კატალოგი წიგ-

1 ი. ჭავჭავაძე, „ივერია“, 1886 წ., 24 ივლისი, № 59, გვ. 1.

ნოსაცავისა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისა“.

1916 წელს ჩვენი სახელოვანი მეცნიერის — ივ. ჯავახიშვილის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით პეტერბურგში დაისტამბა ქართულ პერიოდულ გამოცემებში (1852-1910) მოთავსებული სტატიებისა და მასალების მაჩვენებლის პირველი ნაწილი — „ქართული ბიბლიოგრაფია“, რომელსაც თავისი მეცნიერული მნიშვნელობა დღესაც არ დაუკარგავს. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია იგი იმით, რომ მასალა განლაგებულია დარგების მიხედვით, რაც ძლიერ აადვილებს საჭირო წყაროების მიგნებას.

1924 წლის 26 აპრილის საქართველოს სსრ მთავრობის დადგენილებით დაარსდა საქართველოს სსრ სახელმწიფო წიგნის პალატა. ბიბლიოგრაფიული ცნობარების შესადგენად გაძლიერდა მუშაობა საქართველოს მსხვილ სამეცნიერო ბიბლიოთეკებში. მომზადდა და გამოიცა სხვა და სხვა სახისა და თემატიკის შემცველი ბიბლიოგრაფიები, თუმცა ბევრი მათგანი არ იყო სრულყოფილი. დიდი მოვლენა იყო ის, რომ მომზადდა და გამოქვეყნდა „ქართული წიგნი, ბიბლიოგრაფია, ტ. I (1629-1920), თბ., 1941 წ. საქ. სახ. წიგნის პალატის გამოცემა“. ეს წიგნი შეერთებული კატალოგია იმ ბიბლიოთეკებში არსებული წიგნებისა, რომელთა საფუძველზეც მოხდა ქართული წიგნების აღწერა. ამ დროს ბიბლიოთეკებში არ იყო მრავალი მნიშვნელოვანი ქართული გამოცემა, რომლებიც ზემოხსენებულ ბიბლიოგრაფიაში ვერ მოხვდა. ამის გამო, ამ მნიშვნელოვან ნაშრომს თავისი ხარვეზიც დაჰყვა.

საყურადღებოა მიხეილ ჯავახიშვილის მიერ წარმოთქმული სიტყვა 1933 წელს „არსენა მარაბდელის“ გამოცემის გამო გამართულ დისპუტზე:

„ეს რომანი დაახლოებით ხუთიოდე წელს იწერებოდა. ასე დიდხანს იმიტომ იწერებოდა, რომ ჯერ-ერთი, ისტორიული რომანის დამწერმა ეპოქა უნდა შეისწავლოს, და კიდევ იმიტომ, რომ ეს რომანი ქართულ პირობებში იწერებოდა. ქართული ისტორიული ეთნოგრაფია, გრამატიკა და ისტორია კი ჯერ სისტემატიზაცია-ქმნილი არ არის, ნამეტან კი მე-19 საუკუნის ისტორია, რომელიც საკმაოდ არ არის დამუშავებული. ამიტომ დამჭირდა მე უამრავი სიარული არქივებში, მუზეუმებში სოფლად და ყველგან, სადაც კი ხელი მიმიწვდებოდა. ნაწილობრივ ამ გარემოებით აიხსნება

ზოგიერთი ისტორიული ხასიათის ლაფსუსები, რომლებიც აქა-იქ შემეპარა“².

საქ. კ. პ. (ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა 1940 წლის 27 დეკემბერს მიღებულ გადაწყვეტილებაში აღნიშნა, რომ „დაუშვებლად სუსტად შუქდება ბიბლიოგრაფიის, განსაკუთრებით კი სარეკომენდაციო ბიბლიოგრაფიის საკითხები“³, რომ არ არსებობს წიგნის სარეკომენდაციო სია მეცნიერებისა და ტექნიკის სხვა და სხვა დარგის მიხედვით. სათანადო დადგენილებითვე დაევალა სსრ კავშირის სამეცნიერო აკადემიის საქართველოს ფილიალს სამეცნიერო და ტექნიკური ლიტერატურის ბიბლიოგრაფიების შედგენა, ყველა სახალხო კომისარიატს რესპუბლიკაში გამომავალი საწარმოო დარგობრივი ლიტერატურის ბიბლიოგრაფირება თავიანთი დარგების მიხედვით, საქართველოს წიგნის პალატას — საბჭოთა ხელისუფლების წლებში გამოცემული ლიტერატურის სრული აღრიცხვა და ა. შ.

პირველ ბიბლიოგრაფიულ კონფერენციაზე ამ მხრივ დასახული გეგმის მიხედვით ბიბლიოგრაფიული სამუშაოები უნდა შესრულებულიყო სამეცნიერო ბიბლიოთეკებისა და სხვა სპეციფიკურ დაწესებულებათა ერთობლივი მუშაობით. ამ გადაწყვეტილებამ დიდი როლი შეასრულა ბიბლიოგრაფიული მუშაობის გაუმჯობესებაში. 1942 წლიდან საქართველოს წიგნის პალატამ დაიწყო მზადება „ქართული წიგნის“ დამატებითი ტომის გამოცემისათვის. გაცილებით მეტი ყურადღება მიექცა წიგნის პალატის ყოველთვიურ გამოცემებს — „წიგნის მატთანეს“ (რომლის გამოცემა დაიწყო 1926 წლიდან), „ჟურნალის სტატიების მატთანეს“ (გამოდის 1939 წლიდან) და „გაზეთის სტატიების მატთანეს“ (გამოდის 1934 წლიდან). დაისტამბა საქართველოში არაქართული გამოცემების რეტროსპექტული საძიებელიც — „საქართველოს რუსული პერიოდიკის ბიბლიოგრაფია“, ნაწილი I, 1828-1920 წწ. (1941 წელი), შემდგენელი გ. ზერცალოვი. დაიწყო მუშაობა გაზეთების რეტროსპექტული ბიბლიოგრაფიების შედგენაზეც, რაც, როგორც ახალი წამოწყება, ფრიალ მისასაღმებელი იყო. მაგრამ ყოველივე

² შიხ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. VI, წერილები, თბ., 1980 წ. ჩემი პასუხი, გვ. 159.

³ ჟურ. „მნათობი“, ლიტერატურული კრიტიკისა და ბიბლიოგრაფიის შესახებ, 1941, № 1, გვ. 87.

ეს არ კმაროდა, მეცნიერებათა სწრაფი განვითარება მოიხდებოდა ინტენსიურ ბიბლიოგრაფიულ საქმიანობას. ამასთან დაკავშირებით გ. ბაქრაძე წერდა: „ასეთ ტემპებს ჩვენი დრო ვერ შეურიგდება! ეს უდავოდ დიდი სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის წამოწყება... დაუინტერესებელი გვიკარნახებს ისეთივე გამოსავლის გამოძებნას, როგორსაც ჩვეულებრივად მიმართავენ ჩვენში დიდი სარწყავი არხების გაყვანის, გზების გაკეთებისა და სხვა გადაუდებელ სასწრაფო მშენებლობისათვის“. ავტორი აქვე აღნიშნავდა, რომ „ომ-მა ჩაშალა ეს წამოწყება, მაგრამ დღეს მის განხორციელებას არავითარი სერიოზული დაბრკოლება არ ელოდება. ჩვენ სრული შესაძლებლობა გვაქვს ორ-სამ წელიწადში მივიღოთ მთელი ანალიტიკური ბიბლიოგრაფია კარტოთეკის სახით მაინც“⁴.

მას შემდეგ თითქმის ოთხმა ათეულმა წელმა განვლო. ამ ხნის განმავლობაში გაცილებით გაუმჯობესდა ბიბლიოგრაფიული მუშაობა. შედგა და გამოიცა ფრიად საჭირო ნაშრომები: „ქართული წიგნის“ სამი ტომი თავისივე დამატებით (1629-1950 წ.); 1947 წელს გამოიცა გ. ბაქრაძის „ქართული პერიოდიკა, 1819-1945. მასალები ქართული ჟურნალისტიკის ისტორიისათვის“; „ქართული ჟურნალებისა და კრებულების ანალიტიკური ბიბლიოგრაფია“ (3 ტომი, მოიცავს 1852-1905 წწ.); „ქართული გაზეთების ანალიტიკური ბიბლიოგრაფია“ (6 ტომი, მოიცავს 1819-1905 წწ.); „ქართული მუსიკალური ნაწარმოებების ბიბლიოგრაფია. 1872-1946 წწ.“ (1947 წ.); გ. მიქაძის „ძველი მწერლობის ბიბლიოგრაფია. 1921-1965“ (1968 წ.); 1968-69 წლებში გამოვიდა ორი ბიბლიოგრაფიული საძიებელი „ქართული საბავშვო წიგნი“ (შემდგენელი ი. გორგაძე); „ჟურნალ „მნათობის“ ბიბლიოგრაფია“ (1924-1974 წწ.); „ქართული საანბანო წიგნის ბიბლიოგრაფია“ ორი (1941 და 1957 წწ.) გამოცემა.

მეცნიერებათა აკადემიის ცენტრალური ბიბლიოთეკა სცემს ქართველ მეცნიერთა პერსონალურ ბიბლიოგრაფიებს; მხარეთმცოდნეობითი ბიბლიოგრაფიის ხაზით დაიბეჭდა „აჭარის ბიბლიოგრაფია“ და „საქართველოს ისტორიის ლიტერატურული წყაროები“. თბილისის უნივერსიტეტის სამეცნიერო ბიბლიოთეკამ 1961 და

⁴ ჟურნ. „მნათობი“, გ. ბაქრაძე, ლიტერატურათმცოდნეობა და რეტროსპექტული ბიბლიოგრაფია, № 5-6, 1946 წ., გვ. 271.

1972 წელს გამოაქვეყნა უნივერსიტეტის გამოცემათა ბიბლიოგრაფია (ტ. 1 — 1919-1960, ტ. 2 — 1960-1965); გამოიცა სულხანდუბაშვილის საბა ორბელიანის, ნიკოლოზ ბარათაშვილის, ილია ჭავჭავაძის, ზაქარია ფალიაშვილის და რამდენიმე სხვა გამოჩენილი მწერლისა და მოღვაწის პერსონალური ბიბლიოგრაფიები.

რა თქმა უნდა, ზემოთ ჩამოთვლილი და ზოგიერთი სხვა ამ ხასიათის გამოცემებით ბიბლიოგრაფიულმა საქმიანობამ ჯეროვნად ვერ წაიწია წინ. უნდა აღინიშნოს, რომ არცთუ ისე ცუდ მდგომარეობაშია სარეკომენდაციო ბიბლიოგრაფიების გამოცემა, თუმცა მათში შესული მასალების ნაწილი ზოგჯერ ნაკლებად მნიშვნელოვანია, ვიდრე საერთოდ არსებული, რომ ამ ტიპის საძიებლები მეტად მცირე ტირაჟით გამოდის და ხელმისაწვდომი არაა ფართო მკითხველისათვის.

ყოველივე ის, რაც ზემოთ ითქვა, ზღვაში წვეთია და არ შეიძლება დააკმაყოფილოს ის დიდი მოთხოვნილება, რასაც უყენებენ მეცნიერები ბიბლიოგრაფებსა და ბიბლიოთეკათმცოდნეებს.

სამწუხაროდ, დღესაც ხშირად მოისმენთ მკვლევართა წუხილის იმის გამო, რომ მათ მეცნიერულ მუშაობას აფერხებს ამა თუ იმ ხასიათის ბიბლიოგრაფიის უქონლობა, უზუსტობა თუ არასრულყოფილება; რომ მათი შრომისათვის აუცილებელი მასალების მოძიება გაცილებით მეტ დროს მოითხოვს, ვიდრე თვით ნაშრომის შექმნა. ყოველი ქართველი მეცნიერის ოცნებაა ხელთ ჰქონდეს სრული ბიბლიოგრაფიული ცნობარები, რომლებშიც მაქსიმალურად აღიწერება საქართველოში გამოცემული ყველა წიგნი, ჟურნალი და გაზეთი, ბიბლიოგრაფიის ბიბლიოგრაფია და სხვა.

ბიბლიოგრაფიულ შრომათა ნაკლებობას ერთვის ისიც, რომ არსებულ ბიბლიოგრაფიულ საძიებლებში ხშირად გვხვდება შეცდომები თუ უზუსტობანი. მტკივნეულია ის ფაქტიც, რომ არ არის გამოცემული ზოგიერთი წლის „მატიანე“, ჯერაც არ გვაქვს 1906-1933 წლების ქართული პერიოდული გამოცემების ანალიტიკური ბიბლიოგრაფია; არ არის მოწესრიგებული სისტემატურად და ოპერატიულად გამოცემა სახელმწიფო ბიბლიოგრაფიისა, რომელიც ფაქტიურად ყოველგვარი ბიბლიოგრაფიის საფუძველს წარმოადგენს; არ არის დაშუშავებული საქართველოში გამოცემული XIX და XX საუკუნეების რუსული პერიოდიკა და ამის გამო მივიწყებას ეძლევა ბევრი მნიშვნელოვანი სტატია თუ მეცნიერული ნაშრომი.

ვეტიკობთ, სწორია ის მოსაზრებაც, რომ ნაწილობრივ ბიბლიოგრაფიული საძიებლების უქონლობის მიზეზია დეფიციტის იხეთი წიგნებისაც კი, რომლებიც საკმაოდ დიდი ტირაჟით დის. ბევრი წიგნი საკუთარ ბიბლიოთეკებში გადაუშლელი რჩება. საჭიროა სხვადასხვა დაწესებულებათა ერთობლივი მცდელობით ბიბლიოგრაფიული ცოდნის პროპაგანდა, მრავალმხრივი სარეკომენდაციო საძიებლების შექმნა, რაც აღნიშნული პრობლემის დაძლევის ერთ-ერთი საშუალებაა. ამ მხრივ საინტერესო მუშაობა წამოიწყეს სხვა რესპუბლიკების წიგნის მოყვარულთა საზოგადოებებმა.

დღეს ადრინდელზე გაცილებით დიდი რაოდენობით იბეჭდება მხატვრული, მეცნიერული თუ სხვადასხვა თემატიკის მომცველი სტატიები, რაც, თავისთავად ცხადია, კიდევ უფრო ართულებს ბიბლიოგრაფიულ მუშაობას. ამ მიზეზის გამო უკანასკნელ წლებში ბევრი პრობლემა წამოიჭრა ბიბლიოგრაფთა წინაშე.

სწორედ ამ პრობლემათა გადაჭრისათვის 1980 წლის 14-15 ოქტომბერს მოეწყო ბიბლიოგრაფთა საკავშირო თათბირი, სადაც განიხილეს ჩვენს ქვეყანაში ბიბლიოგრაფიული მუშაობის სრულყოფის საკითხი და დასახეს მომავლის გეგმები ამ ფრიად საჭირო საქმის გაუმჯობესებისათვის. გამოქვეყნდა საკავშირო თათბირის მასალებიც: «О совершенствовании библиографической работы. Материалы Всесоюзного совещания». М., «Книга», 1981.

ამ თათბირზე უკრაინის წიგნის პალატის დირექტორმა ვ. ჩერნობაევმა განაცხადა, რომ გაზეთის სტატიების მატთან დაკავშირებით ვებზე (რომელშიც 73 დასახელების პერიოდული გამოცემის ბიბლიოგრაფირება ხდება) 6 კაცია გამოყოფილი. დღიდან განყოფილებაში გაზეთების მიღებისა, ბიბლიოგრაფიის ხელნაწერის შედგენამდე 12-14 დღე გადის. გამოცემა წარმოებაში 10-15 დღე იმყოფება, რედაქტირებისათვის საჭიროებს 3-4 დღეს. ამრიგად, გაზეთში სტატიის გამოქვეყნებიდან მატთან დაკავშირებით 25-33 დღე გადის; იგი ზრუნავს გაზეთების ბიბლიოგრაფიული დამუშავების ისეთი ხერხი გამოძებნოს, რომ როგორც 25-33 დღის სხვაობაც შემცირდეს. საქართველოს წიგნის პალატის მატთან დაკავშირებით არამცთუ ერთი თვით, წლობით გვიანდება (არა მარტო გაზეთის, არამედ ჟურნალისა და წიგნისაც).

აღინიშნა ისიც, რომ ბიბლიოგრაფიული მუშაობის საერთო

მდგომარეობა მთლიანად ვერ პასუხობს სკკპ ცენტრალური კომიტეტის გადაწყვეტილებებიდან გამომდინარე გაზრდილ მოთხოვნებს, რომ საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის დადგენილებებში წამოყენებულია ამოცანა ბეჭდვით სიტყვაში ფიქსირებული კაცობრიობის მთელი სულიერი სიმდიდრის, მეცნიერებისა თუ კულტურის მთელი მიღწევების კომპლექსური გამოყენების შესახებ და რომ ამ ამოცანის გადაჭრაში მნიშვნელოვანი როლი აქვს დათმობილი რეტროსპექტულ დამხმარე-მეცნიერულ ბიბლიოგრაფიას, რაც მოწმობს ამგვარი ბიბლიოგრაფიის მნიშვნელობის ზრდას მეცნიერული კვლევის განვითარებაში.

რეტროსპექტული ბიბლიოგრაფიული ცნობარების შექმნაში წამყვანი როლი ენიჭებათ სამეცნიერო ბიბლიოთეკებს. როგორც წესი, სწორედ მათ მოეპოვებათ ბეჭდურ ნაწარმოებთა უდიდესი კოლექციები და ამ მხრივ დიდი გამოცდილებაც.

ზემოხსენებულ თათბირზე აღინიშნა, რომ ბიბლიოგრაფიის პრობლემებს შორის განსაკუთრებული ადგილი უკავია მუშაობის მართვისა და კოორდინაციის პრობლემას. ბიბლიოგრაფიული საქმიანობის მმართველობა უკვე ჩამოყალიბებულია საუწყებო ორგანიზაციების საბიბლიოთეკო-ბიბლიოგრაფიული და ინფორმაციულ-ბიბლიოგრაფიული დაწესებულებების საფუძველზე (სსრ კავშირის გამსახკომის, კულტურის სამინისტროს, მეცნიერებათა აკადემიის, მეცნიერებისა და ტექნიკის სახ. კომიტეტის და ა. შ. სისტემებში); სერიოზული ნაკლი, რომელიც აფერხებს ბიბლიოგრაფიის განვითარებას, არის უწყებათა განცალკევებულობა, მათი მუშაობის არასაკმარისი კოორდინირება.

1980 წლის თათბირის წინაშე დაისვა შემდეგი საკითხები: ბიბლიოგრაფიულ საქმიანობაში მეცნიერული გამოკვლევის დაგეგმვა და კოორდინირება; ხარისხის ამაღლება და მეცნიერული კვლევის შედეგების დანერგვის დაჩქარება; ჩვენი ქვეყნის საბიბლიოთეკო-ბიბლიოგრაფიული დაწესებულებების საქმიანობის დაგეგმვა, კოორდინირება და კოოპერირება; ყველა ტიპისა და სახის ბიბლიოგრაფიული საძიებლების მომზადება და გამოცემა, ბიბლიოგრაფიული კადრების (მათ შორის უმაღლესი კვალიფიკაციის კადრების) მომზადება და სხვა. აქვე დაისახა კონკრეტული პრაქტიკული გზები ამ პრობლემათა გადასაჭრელად:

1. ბიბლიოგრაფიული საქმიანობის ხარისხისა და ეფექტიანობის ამაღლებისათვის მოხდეს მეცნიერთა, სპეციალისტთა, ბიბლიო-

გრაფთა, ბიბლიოთეკის, მეცნიერულ-ტექნიკური ინფორმაციის ორგანოების, გამომცემლობების, წიგნის ვაჭრობის მუშაკთა ძალების მობილიზაცია.

2. ამაღლდეს ბიბლიოგრაფიის მეცნიერული კვლევის იდეურ-თეორიული დონე, გააღვირდეს მეცნიერული კვლევის კავშირი ბიბლიოგრაფიულ პრაქტიკასთან; ბიბლიოთეკებში, წიგნის პალატებში, სამეცნიერო-ტექნიკური ინფორმაციის ორგანოებში, სამინისტროებსა და უწყებებში, უმაღლეს სასწავლებლებში მოხდეს წარმოებული მეცნიერული გამოკვლევების კოორდინირება და კოოპერირება.

3. მოწესრიგდეს საინფორმაციო-ბიბლიოგრაფიული საქმიანობის ორგანიზაცია და მმართველობა სამინისტროთა და უწყებათა საბიბლიოთეკო-ბიბლიოგრაფიულ და მეცნიერულ-ტექნიკური ინფორმაციის ორგანოების, სამეცნიერო ორგანიზაციებისა და უმაღლესი სასწავლო დაწესებულებების ძალების კოორდინირების საფუძველზე. ეთხოვოს სსრ კავშირის გამსახკომს, მეცნიერებისა და ტექნიკის სახელმწიფო კომიტეტს, მეცნიერებათა აკადემიას, კულტურის სამინისტროს, უმაღლესი და საშუალო სპეციალური განათლების სამინისტროს და სხვა დაინტერესებულ უწყებებს, რათა მომზადდეს საერთო წინადადება ბიბლიოგრაფიულ სამუშაოთა საკავშირო საუწყებათაშორისო საბჭოს შექმნის შესახებ, რომელიც იარსებებს სსრ კავშირის გამსახკომთან.

გაზეთ „წიგნის სამყაროში“ (1982 წლის 27 ოქტომბერი) დაიბეჭდა ბიბლიოგრაფების თ. ნაკაშიძის, ი. გორგაძისა და ა. რობაქიძის წერილი „ბიბლიოგრაფიული მუშაობის სრულყოფისათვის“. წერილის ავტორები გამოთქვამენ იმედს, რომ საქართველოში ბიბლიოგრაფიული საქმე შეიძლება სრულყოფილი გახდეს, თუ დროულად აღმოიფხვრება ბიბლიოგრაფიული მუშაობის დარგში არსებული ძირითადი ხარვეზები და მიზანშეწონილად თვლიან „რესპუბლიკაში შეიქმნას ბიბლიოგრაფიული საზოგადოება, ან რომელიმე შესაბამის უწყებასთან დაარსდეს სამეცნიერო-საკოორდინაციო საბჭო, რომელიც ბიბლიოგრაფიული მუშაობის სხვა პრობლემებთან ერთად, იზრუნებს წერილში მითითებული საკითხების მოწესრიგებისათვის“.

სამწუხაროდ, ამ ფრიად საყურადღებო წინადადებას, რომელიც ემყარება ბიბლიოგრაფიული მუშაობის სრულყოფისათვის 1980 წელს გამართული საკავშირო თათბირის რეკომენდაციებს, მხო-

ლოდ დოც. ი. ევგენიძე და დოც. ლ. მინაშვილი გამოეხმაურნენ წერილით: „კიდევ ერთხელ ინფორმაციის მნიშვნელობაზე“⁵. გამოქვეყნდა აგრეთვე პროფ. ვანო შადურის საყურადღებო წერილიც — „წარმოვაჩინოთ ჩუმთა გუშაგთა უჩინარი ღვაწლი“, რომლითაც იგი გამოეხმაურა შ. ძიძიგურის, ალ. ბარამიძისა და გ. შარაძის წერილს „ნუ გადავდებთ ეროვნულ საქმეს“.⁶ წერილის ავტორი გულისტკივილით აღნიშნავს, რომ: „არ მოგვეპოვება ქართველი კლასიკოსების შესახებ (გარდა ილია ჭავჭავაძისა) ფუნდამენტური სამეცნიერო-დამხმარე პერსონალური ბიბლიოგრაფიები... რომ ჩვენს გამომცემლობებში ბიბლიოგრაფიული შრომების ბეჭდვას ხშირად დიდი დაბრკოლებანი ელობება წინ“. აქვე აყენებს იგი რესპუბლიკის ბიბლიოგრაფთა მუშაობის კოორდინირების საკითხს.

თათბირის შემდეგ უკვე ორმა წელმა განვლო; ქართულ პრესაში გამოქვეყნდა წინადადებები ქართული ბიბლიოგრაფიული საქმიანობის მოწესრიგების შესახებ, პრაქტიკული ნაბიჯი კი ამ მხრივ ჯერაც არ არის გადადგმული.

ქართული ბიბლიოგრაფიული საქმიანობის სრულყოფისათვის აუცილებელია დაისახოს გეგმები საქართველოში ბიბლიოგრაფიული მუშაობის კოორდინირებისათვის, რაც ხელს შეუწყობს ჩვენს ქვეყანაში ბიბლიოგრაფიული მუშაობის სრულყოფას. ბიბლიოგრაფია არ უნდა ჩამორჩებოდეს დღევანდელი ცხოვრების სწრაფ ტემპს.

თ ბ ი ლ ი ს ი

⁵ ქართული ბიბლიოგრაფია და მისი სიძნელენი, გაზ. „თბილისი“, 1982 წ., 18 ნომბერი.

⁶ გაზ. „კომუნისტი“, 1982 წ., 9 დეკემბერი.

ჩემი წიგნი

არ ატირდება ჩემს ლექსებზე ქალწული ქალი,
არ გაუღიმებს თანაგრძნობით მწუხარ სტრიქონებს,
გადირბენს თვალი დაბნეული, ზარმაცად მალი,
სასტიკი გული დამწველ სიტყვებს არ მოიგონებს.

ჩემი ლექსები სხვა წიგნებზე, სხვა წიგნთა გვერდით
მარტო იქნება, როგორც მარტო მე ვიყავ ხალხში.
ზოგს ვარდი სუნთქავს, მორთულია ზოგი ხავერდით,
ჩემი წიგნი კი გახვეულა სულ მტვერის თალხში.

მავრამ ვინ იცის, იქნებ ელის მას მეგობარი,
რომელმაც იგრძნო სიღარიბე სიტყვის სევდისთვის,
იქნებ იმასაც აწვალებდა გრძნობა ამგვარი,
რომ დიდი სევდა გაემხილა თრთოლვით სხვებისთვის.

და, როგორც მკვდარი, გავაცოცხლე მე ქალაქები, —
ჩემს მოკლულ გულსაც გაუჩნდება გამცოცხლებელი,
ატირდებიან სახელები, ჩემგან ნაქები,
და მარადობის საუკუნოდ მე ვარ მხლებელი.

1915 წ.

ქიმიკანი

ის, რაც ერთხელ დაგვიფიქრია, მთელი საყვარელ
საკუთრებად გვიქვია სამარადისოდ.

გოტჰოლდ ლესინგი

„გაიმართა ხელითა... მიქელისათა“

ძველ ქართულ წიგნებს მრავალზე მრავალი მწიგნობრის სახელი შემოუნახავს, თუმცა ბევრი მათგანის ვინაობა და ღვაწლი დაუფარავს ჟამთა სიავეს. წარმოჩენა ძველ ქართველ უცნობ მწიგნობართა ღვაწლისა და აღდგენა მათი ბიოგრაფიული პორტრეტებისა წარსულის მიმართ მხოლოდ ვიწრო, წმინდა ისტორიულ ინტერესთა ჩარჩოებში როდი თავსდება, არამედ გზაა იმ დიდი, გაზრებული ღვაწლის შეცნობისაკენ, ცალკეულ ისტორიულ ეტაპებზე რომ უწარმოებიათ დიდი მისიით შთაგონებულ ქართველ მწიგნობართა ჯგუფებს. მათი ღვაწლი უდიდესი წვლილი იყო ერის სულიერი წრთობის საქმეში, ხოლო სულიერი წრთობა ერისა საფუძველია მისი სიმტკიცისა ფიზიკურ და ზნეობრივ განსაცდელთა წინაშე.

განუზომელია თუნდაც ის ღვაწლი, რაც ძველმა ქართველმა მწიგნობრებმა ჩვენს სათაყვანებელ წიგნს — „ვეფხისტყაოსანს“ დასდეს. ქართველმა ერმა თავისი მძიმე და გმირული ისტორიის თანამოზიარედ გაიხადა რუსთაველის უკვდავი წიგნი, შავბნელ ეპოქებში სისხლიან აგრესიათა ტალღებზე გამოატარა და ახალ დროებამდე, ბეჭდვის საუკუნეებამდე მოიტანა „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერი. ვინ იცის როგორ წარიმართებოდა ჩვენი წინაპრების სულიერი ენერგია, საუკუნეთა მიღმა ქართველ კაცს მოწამებრივი თავდადებით რომ არ გადაეწეხა, ან შემთხვევით დაეკარგა თავის დროზე ალბათ ერთადერთი ხელნაწერი „ვეფხისტყაოსნისა“.

თაობათა რუდუნება და გმირული თავგანწირვა აუსახავს ძველ ხელნაწერებს, რომელთა გადამწერნი ზოგჯერ მოკრძალებულად გვამცნობენ ხოლმე ანდერძებში თავიანთ სახელს. სწორედ მათი ფასდაუდებელი შრომით გახდა შესაძლებელი ქართველი ერის მიერ საუკუნეთა მანძილზე შექმნილი უდიდესი სულიერი საგანძური თუნდაც ნაწილობრივად ჩვენს დრომდე მოტანა. უმეტესწილად დიდად დალხინებულნი არ ყოფილან ჩვენი ისტორიის, კულ-

ვეფხისტყაოსანი:

წახალი ლბეჭდული ქართულის ენასა ზედა ქამსა ამა
 ღღობულისა საქართველოს მყრობელისა
 უფლისა უფლისა ვახტანგისსა:

შრომითა ღ წარსაგებელითა მისვე მყრობელისათა:

გამართა ველითა ველოწიფის კარის ღეკანოზის შვი
 ღის მიქელისათა: ქალაქსა ცფელიისსასა
 ქრისტეს აქეთ

ათას შვიდას ღ თორმეტსა ღსაბამითგან ვიდრე
 აქამომდე შვილიათას ორას ოცსა:

ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის სატიტულო ფურცელი
 ტურის, მწერლობის ის თავგამოდებული და უდიდესი ნებისყოფით
 აღჭურვილი მუშაკნი — ძველი წიგნების გამმართველნი და
 გადამწერნი. მოვიგონოთ 1710 წელს გადაწერილი ერთ-ერთი წიგ-

ნის ანდერძი: „მე გლახაკმან და ყოველთა ხუცესსა უნარჩევესმან, ყოველად უღირსმან ეგნატის ძემან მღვდელმან იესემ აღვსწერე წიგნი ესე ბრძანებითა ბატონის კათალიკოზის დომენტისითა, უწყის ღმერთმან, რაც ოდენ შემეძლო, სიმართლეს ვეცადე. დიდი ჭირისა და მწუხარების დღე მქონდა. ძნელი ზამთარი იყო. ერთს ბნელს სახლში ვიჯექი, სიკვდილისაგან შედონებული, დღე და ღამე მტირალი. უწყის ღმერთმან, სულ ღამით, უსკამოთ, კალთაზედ და მუხლზე ფიცარი მედვა და სანთლით დავსწერე“.

უეჭველია, დიდი მიზანდასახულობა, წარმმართველი ყოველი თავდადებისა, შთააგონებდა ძველ მწიგნობართ გმირულ შრომასაც. ბევრი ძველი ამავდარი მწიგნობრის ღვაწლის წარმოჩენა ჯერ კიდევ მომავლის საქმედ რჩება.

მიქელი რუსთველოლოგიის ისტორიაში ამავდარი პირია. მისი დიდი ღვაწლი ჩაქსოვილა „ვეფხისტყაოსნის“ პირველ ბეჭდურ პუბლიკაციაში — 1712 წელს ქართველი მეფისა და მწიგნობარის ვახტანგ მეექვსის თაოსნობით განხორციელებულ გამოცემაში. თავისთავად ეს ღვაწლიც საკმარისი იქნებოდა მიქელის დამსახურების აღიარებისათვის, მაგრამ უმთავრესი მაინც ისაა, რომ მისი ღვაწლი უკავშირდება ძველი ქართული მწერლობის ორ ისეთ პრობლემატურ საკითხს, როგორცაა ქართული წიგნის ბეჭდვის ისტორიისა და „ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეულ გამოცემაში წარმოდგენილი კრიტიკული რედაქციის ავტორის საკითხები. როგორც ისტორიული დოკუმენტებიდან ირკვევა, ვიდრე ქართული სტამბა დღის სინათლეს იხილავდა საქართველოში, მიქელი გადამწერის მძიმე შრომით ემსახურებოდა ქართული წიგნის გავრცელების საქმეს. შემდეგ კი მას ვახტანგ მეექვსის ირგვლივ შემოკრებილ ქართული სტამბის მესაძირკვლეთა წრეში ვხედავთ.

თავისი დროის დიდი კულტურტრეგერის, ვახტანგ მეექვსის თაოსნობით გამოცემულ რუსთაველის წიგნს ქართველმა ხალხმა „ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეული გამოცემა უწოდა და თუმცა შემდეგაც გრძელდებოდა რუსთაველის პოემის ხელით გადაწერა, მაინც სწორედ ამ გამოცემით დაიწყო „ვეფხისტყაოსნის“ ახალი სიცოცხლე, გადამწერთა ხელით მონახაზი ასოებიდან — ტექნიკის დონეს მიწოდებული, ბეჭდურ ნიშნებში განსხეულებული სიცოცხლე.

1712 წლის გამოცემას სავსებით სამართლიანად ეწოდება ვახ-

ტანგისეული არა მხოლოდ იმიტომ, რომ იგი ვახტანგ მეექვსეს
ზრუნვითა და რუდუნებით შექმნილ სტამბაში განხორციელდა ვახ-
ტანგისავე „შრომითა და წარსაგებელითა“, არც მხოლოდ იმიტომ,
რომ ამ გამოცემას ერთვის თვით ვახტანგის მიერ დაწერილი რუს-
თველოლოგიური კომენტარები — „თარგმანი პირველი წიგნისა
ამის ვეფხის ტყაოსანისა“. და არც მართო იმიტომ, რომ თვით გა-
მოცემაში წარმოდგენილ „ვეფხის ტყაოსნის“ კრიტიკულად დადგე-
ნილ ტექსტს, რედაქციას რუსთაველის პოემისა, აუსახავს ვახტან-
გისეული აზრიც (თუმცა ჯერჯერობით საბოლოოდ დადგენილი
როდია, რა შეფარდებით ასახავს ვახტანგისეულ გამოცემაში წარ-
მოდგენილი კრიტიკული რედაქცია თვით ვახტანგისა და ტექსტის
გამმართველის — მიქელის აზრებს).

„ვეფხისტყაოსნის“ პირველ გამოცემას სამართლიანად ეწოდე-
ბა ვახტანგისეული იმიტომაც, რომ თვით მიქელიც, როგორც რუს-
თველოლოგი, მთლიანად შთაგონებულია ვახტანგის მიერ. გადა-
ჭარბებული როდია რუსთველოლოგად მიქელის მოხსენიება. რუს-
თველოლოგობა რუსთაველის პოემის მეცნიერული თვალთახედვით
კვლევას გულისხმობს, ხოლო თუ მიქელი არის ავტორი ან თანა-
ავტორი ვახტანგისეულ გამოცემაში წარმოდგენილი კრიტიკული
რედაქციისა, ცხადია, ვახტანგის შემდეგ სწორედ ის იმსახურებს
რუსთველოლოგის ტიტულს.

რუსთველოლოგიურ მეცნიერებაში გარკვეულია „ვეფხისტყა-
ოსნის“ ვახტანგისეული გამოცემის უმთავრესი ისტორიულ-ლიტე-
რატურული საკითხები და მათ შესახებ სიტყვას არ გავაგრძელებთ,
მაგრამ დღემდე რჩება აზრთა სხვაობისა და, მაშასადამე, კვლევის
საგნადაც, ერთი უაღრესად მნიშვნელოვანი საკითხი — ვინაა ავ-
ტორი ვახტანგისეულ გამოცემაში წარმოდგენილი კრიტიკული რე-
დაქციისა, თვით ვახტანგ მეექვსე თუ სხვა ვინმე, კერძოდ, ამავე
გამოცემაზე ამადგებული პირი — მიქელ?

კ. კეკელიძე რუსთველოლოგიის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს
პრობლემად თვლიდა ამ საკითხის გარკვევას და დაბეჯითებით ამ-
ტყიცდებოდა, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეული გამოცემის რე-
დაქტორი, ე. ი. ავტორი კრიტიკული რედაქციისა, არის არა თვით
ვახტანგი, არამედ ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილი მიქელი.
ამავე დროს, აღნიშნავდა რა მიქელთან დაკავშირებულ ცნობათა

უქონლობას, რუსთველოლოგიის ერთ-ერთ მორიგ ამოცანად სახედა ამ პირის შესახებ ცნობათა მოძიებასაც.

„ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეულ გამოცემაში წარმოდგენილი ტექსტის გამმართველად, ე. ი. რედაქტორ-კორექტორად, მიქელს მიიჩნევენ სხვა ავტორებიც (ქრ. შარაშიძე, ს. ცაიშვილი); ა. ბარამიძის აზრით, „ვეფხისტყაოსნის“ გამოსაცემი ტექსტის შემდგენელი, მისი რედაქტორი და კომენტატორი ვახტანგია, მიქელ ლეკანოზის შვილი კი მისი თანაშემწე, მის მიერ დადგენილი ტექსტის გამომცემელ-დამბეჭდავი.

ამგვარად, „ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეულ გამოცემაში წარმოდგენილი კრიტიკული რედაქციის ავტორის საკითხზე რუსთველოლოგიაში ორგვარი თვალსაზრისია გამოთქმული. სავსებით აშკარაა ისიც, რომ აქ საქმე მხოლოდ პიროვნების დადგენას როდი შეეხება. რედაქტორის ვინაობის გარკვევა ამჯერად სარედაქციო სამუშაოთა ხარისხოვნების განსაზღვრასაც უკავშირდება. ვახტანგ მეექვსე, როგორც მეცნიერული რუსთველოლოგიის ფუძემდებელი, ყველასთვის ცნობილია, ხოლო მიქელის პიროვნების, მისი მწიგნობრული ღვაწლის, საერთოდ მისი ცხოვრების შესახებ თითქმის არაფერია ცნობილი.

ამჯერად ჩვენი კვლევის საგანი თვით მიქელის პიროვნებაა. მიქელის პიროვნების წარმოჩენას, ბიოგრაფიული პორტრეტის გამოკვეთას უთუოდ დიდი მნიშვნელობა აქვს მისი მწიგნობრული, საკუთრივ რედაქტორული ღვაწლის გათვალისწინებისათვისაც. ამ მხრივ რუსთველოლოგიამ დააგვიანა.

ვინ გამხდარა ვახტანგ მეფის თანამოსაგრე ჭეშმარიტად ისეთ საბრძოლო საქმეში, როგორიც „ვეფხისტყაოსნის“ პირველი მეცნიერულ-კრიტიკული რედაქციის გამოცემა იყო? ვინაა ის პირი, რომელმაც ჯერ ვახტანგისავე გვერდით, მისი მითითებებითა და ხელმძღვანელობით თავდადებით იმუშავა, ხოლო ვახტანგის სპარსეთში გაწვევის შემდეგ მარტომ, საკუთარი მხრებით აზიდა უმძიმესი ჭაპანი რუსთაველის პოემის კრიტიკული რედაქციის გამოცემისა?

არცთუ განსაკუთრებით დიდი დრო გვაშორებს ვახტანგისა და მიქელის ხანას, ორნახევარი საუკუნე ცნობათა შენახვისათვის არ არის უსაშველო დრო, მაგრამ ჟამთა სიავისა და ისტორიული ქარ-

ტეხილების ვითარებებში, ჩვენს ქვეყანას რომ მრავალგზის დასტყდომია თავს, დროთა გაცილებით მცირე მონაკვეთშიც შეიძლება ბოდა ძვირფას ცნობათა უკვალოდ დანთქმა. ვინ იცის, რომდენი სანატრელი ცნობა დაგვეკარგა ღვაწლმოსილ წინაპართა შესახებ, ხოლო ბევრი, ჯერ კიდევ ხელუხლებელი თუ გაუშიფრავი, თვლემს ძველი სიგელ-გუჯრების პწკარებში.

როგორც ცნობილია, მიქელის სახელი შემოუნახავს „ვეფხისტყაოსნის“ 1712 წლის გამოცემის თავფურცელს, და ტექსტის დასასრულს დართულ, თვით მიქელის მიერ შეთხზულ ორ სტროფს, აგრეთვე ვახტანგის სტამბაში გამოცემულ „დავითნსა“ (1712 წ.) და „კურთხევანს“ (1713 წ.).

მიქელის მიერ შეთხზული ორი სტროფი ერთგვარი უწყებაა მკითხველთათვის, ქართველი საზოგადოებისათვის, რომ მოხდა ქვეყნის ცხოვრებაში დიდად ღირსშესანიშნავი ფაქტი — აწ სტამბური წესით დაიბეჭდა აქამდე „ნაწერი ხელისა“ „ვეფხისტყაოსანი“. შემდეგ ლაკონურად შეფასებულია თვით წიგნის მნიშვნელობა („უგბილთა ფრიად სასწავლო, გონიერთ გულთა თმენისა“), შემდეგ აღნიშნულია ვახტანგის წარმმართველი ღვაწლი ამ გამოცემაზე („მეფის ვახტანგის ბძანებით...“), ხოლო შემდეგ მიქელი თავმოდრეკილად მოიხსენიებს თავის სახელსაც („ნაღვაწი მისის მლოცველისა, მესტამბე მიქაელისა“).

მიქელის მიერ შეთხზული მეორე სტროფი დიდად საყურადღებო საკითხს ეძღვნება. მასში გამოცემის თარიღის აღნიშვნის შემდეგ წარმოდგენილია „ვეფხისტყაოსნის“ ბეჭდური გამოცემის მნიშვნელობის შეფასება. მიქელი გვამცნობს, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემა საყოველთაო საზოგადოებრივი აზრის მოთხოვნილებას შეესაბამებოდა („ყველაკასა უხაროდა...“), შემდეგ აღნიშნულია „ვეფხისტყაოსნის“ საღეთო და საერო მნიშვნელობა („საღვთოა და საეროცა, ვისაცა აქუს სმენა გულსა“), რითაც რუსთაველის წიგნი უდიდესი სიბრძნის შემცველ უმაღლეს ზნეობრივ ნაწარმოებად არის გამოცხადებული. რუსთაველის პოემა უშრეტე წყაროა ცოდნისა, რომელიც უსწავლელს გაანათლებს, ხოლო გონიერსა და განსწავლულს თავის მაღალ გულისთქმათა პასუხს მიაგებს.

სავსებით აშკარაა, რომ მიქელის ორი სტროფი შეთხზულია გამიზნული გეგმით და ლაკონურად გამოხატავს რედაქციის მთავარ სათქმელს. სტროფების შინაარსი თავისთავად რუსთაველოლოგიური მსჯელობაა; რედაქტორის უბრალო, ტექნიკური თანამემწე,

რომელსაც მეცნიერულად არ ექნებოდა გააზრებული „ვეფხისტყაოსნის“ მნიშვნელობა, ვერ შესძლებდა ასე გეგმაზომიერად წარმოეჩინა მისი ბეჭდური გამოცემის მიზანდასახულობა. ტექნიკურ მუშაკს, ცხადია, შეეძლო თავისი დვაწლი ლექსით აღენიშნა პოემის დასასრულს, მაგრამ თუ მისი ცოდნა და მოვალეობა არ სცილდებოდა ტექნიკურ მხარეს, ცხადია, ვერ გაბედავდა და ვერ შესძლებდა გამოცემის მიზანდასახულობისა და მნიშვნელობის ავტორიტეტული ტონით შეფასებას. მიქელის მიერ შეთხზულ სტროფთა პოტენცია აშკარად სცილდება ტექნიკური მუშაკის უფლებამოსილების ჩარჩოებს. იგრძნობა, რომ მას უფლება აქვს და ძალუძს კიდევ რედაქტორის კალმითაც მიეახლოს ტექსტს. მართლაც, ცნობილია, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის ბეჭდვის დამთავრებისას თვით ვახტანგი უკვე ქართლში აღარ იმყოფებოდა. სრულიად აშკარაა, თუ მთელი ტექსტი არა, მისი გარკვეული ნაწილი მაინც დაიბეჭდა მხოლოდ მიქელის პასუხისმგებლობით, ჩვენი აზრით, ეს პასუხისმგებლობა რედაქტორის ფუნქციებს უთანაბრდებოდა. მიქელი, ცხადია, ზედმიწევნით იცნობდა და ახორციელებდა ვახტანგის თვალსაზრისს „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის მიმართ, ამავე დროს ცალკეულ ტექსტოლოგიურ საკითხთა გადაწყვეტისას იგი უთუოდ სარგებლობდა რედაქტორის უფლებამოსილებითაც. ამას მის მიერ შეთხზულ სტროფთა შინაარსი და ტონაც ადასტურებს.

საკითხის გადასაწყვეტად მეტად მნიშვნელოვანია მიქელის ბიოგრაფიის გათვალისწინებაც. ირკვევა, რომ მიქელის მთელი ოჯახი, ფაქტიურად, ისტორიული დოკუმენტების შემდგენელთა, ძველი წიგნების გადამწერთა და გამმართველთა, ე. ი. რედაქტორთა ოჯახია, ამდენად, მიქელის პროფესია მისივე ოჯახური წრის ტრადიციაა.

„ვეფხისტყაოსნის“ 1712 წლის გამოცემის მიერ მოწოდებული ცნობებით ჩვენთვის ნათელია მიქელის ორი ტიტული: სოციალური მდგომარეობის აღმნიშვნელი — ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილი და თანამდებობრივი — მესტამბე. ვინაიდან მიქელის გვარისა და წარმომავლობის შესახებ დღემდე არაფერია ცნობილი, ისტორიულ დოკუმენტაციაში მის შესახებ ცნობების მოძიებაც, მისი გამორჩევა მისივე თანამედროვე ყველა სხვა მიქელისაგან, სწორედ ამ ტიტულებით უნდა მოხდეს.

საკითხთა კომპლექსური კვლევის დროს გამოიკვეთა უაღრესად

რთული შემხვედრი საკითხი. საჭირო ვახდა ხელმწიფის კარის დეკანოზთა ისტორიის შესწავლა, კარის დეკანოზთა ვინაობის გარკვევა ცალკეულ ეტაპებზე, მათი სახელმწიფოებრივ-მწიგნობრული მოღვაწეობის სურათის გამოკვეთა, მათი ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ძირითადი ქრონოლოგიის, მათივე გენეალოგიური შტოს შემადგენლობის გარკვეულ თარიღობრივ რკალში წარმოჩენა.

სამეცნიერო ლიტერატურა მიქელის შესახებ დღემდე მხოლოდ იმ ცნობებს ეყრდნობა, რომლებიც მიქელის მიერვე შეთხზულ ორ სტროფსა და მისივე მონაწილეობით ვახტანგის სტამბაში დაბეჭდილი სამი გამოცემის სატიტულო ფურცლებზეა წარმოდგენილი. მხოლოდ ქრ. შარაშიძემ მიუთითა 1712 წლის ერთ დოკუმენტზე, კერძოდ, ნაბახტევის მიწის ნასყიდობის წიგნზე, რომელიც „მესტანბეთ უმფროს მიქელს“ დაუწერია¹. მკვლევარი იქვე შენიშნავს, რომ ნაბეჭდი წიგნების თავფურცლებისა და ანდერძების გარეშე, ესაა მიქელის შესახებ ერთადერთი ცნობა. სინამდვილეში კი XVII—XVIII საუკუნეთა ისტორიული დოკუმენტაცია მიქელის შესახებ მრავალ, ჯერ კიდევ მიუკვლეველ და გაუშიფრავ ცნობას ინახავს.

ირკვევა, რომ ხელმწიფის კარის დეკანოზთა წრე XVII საუკუნის მეორე ნახევრიდან მუხრან-ბატონ ბაგრატიონთა უერთგულესი და ქართული საზოგადოების განათლებული ფენაა.

თვით მიქელი ვახტანგის უერთგულესი პირია. მის მიერ შეთხზული ორი სტროფიდან ერთში იგი ამჟღავნებს თავის პოლიტიკურ პოზიციას: „მისის მლოცველსა“, — ნათქვამია აღნიშნულ სტროფში ვახტანგის მისამართით. მოვიგონოთ, როდის იწერება ეს სტროფები, — როცა ვახტანგი სპარსეთშია გაწვეული, მისი ბედი ბურუსითაა მოცული და ქართლში საშინელი ანარქიის აზვავება იგრძნობა. მამასადამე, მიქელი ლოცულობს ვახტანგის საქმის წარმატებისა და მისი მეფედ დაბრუნებისათვის ქართლში. ცნობილია, როგორ აღსდგნენ შემდეგ რეაქციული წრეები ვახტანგის წინააღმდეგ. თვით უმაღლესი სასულიერო ფენებიც ნებით თუ უნებლიედ ჩაბმული აღმოჩნდნენ ვახტანგის საწინააღმდეგო ქმედებაში. მაგრამ ვახტანგს ჰყავდა ერთგული ძალებიც როგორც საერო, ისე სასულიერო წრეებში, და ეს ძალები შეადგენდნენ იმდროინდელი ქართული საზოგადოების მოწინავე ნაწილს. ხელმწიფის კარის

¹ ქრ. შარაშიძე, პირველი სტამბა საქართველოში, 1955, გვ. 198-199.

დეკანოზთა ოჯახიც მიქელის ოჯახურ-ნათესაური წრე, სასულიერო საზოგადოების ის ფენა ყოფილა, რომელიც თავგამოდებულად ერთგულობდა ვახტანგს.

ისტორიულ დოკუმენტთა ცნობების საფუძველზე შესაძლებელი ხდება ხელმწიფის კარის დეკანოზთა წრის გამოკვეთა საკმაოდ ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე — XVII საუკუნის მეორე ნახევარიდან XVIII ს-ის პირველ ნახევრამდე. კარის დეკანოზთა და მათ შემკვიდრეთა დიდად განათლებული ოჯახური წრის წევრია არაერთი ცნობილი მწიგნობარი. ირკვევა, რომ სწორედ კარის დეკანოზის შვილთა ოჯახის ერთი გვიანდელი წარმომადგენელია ავტორი ცნობილი მემუარული თხზულებისა, რომელიც ამავე დროს მეტად მნიშვნელოვან საისტორიო წყაროსაც წარმოადგენს, იესე ოსეშვილიც. ამ უკანასკნელის ნამდვილი გვარი დღემდე უცნობია საქართველოს ისტორიისა თუ ქართული მწერლობის მკვლევართათვის და მხოლოდ კარის დეკანოზის შვილთა ისტორიული დოკუმენტაციის მასალათა შესწავლით ხდება შესაძლებელი მისი დადგენაც.

საკითხის კვლევას უაღრესად ართულებდა ერთი გარემოებაც. მართალია, მიქელის ტიტული — ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილი, თავიდანვე ცნობილი იყო, მაგრამ არც „ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეული გამოცემის თავფურცლის, არც სხვა რაიმე წყაროს ცნობით ნათელი არ ყოფილა, თუ სახელდობრ რომელი ტაძრის ან ხატის დეკანოზნი ასრულებდნენ ხელმწიფის კარის დეკანოზთა დიდად პასუხსაგებ თანამდებობას. გამოითქვა აზრი, რომ მიქელი უნდა ყოფილიყო კარის ოქონის ხატის დეკანოზის იესე გარსევანი-შვილის ვაჟი, მაგრამ ისტორიული დოკუმენტები სულ სხვას გვაუწყებს. არცერთ ცნობაში არ არის მითითებული იმის შესახებ, რომ მიქელი ხელმწიფის კარის ოქონის ხატის დეკანოზის შვილია, ამავე დროს დოკუმენტური ცნობებით უეჭვოდ ირკვევა მიქელის მამა-ბიძათა, ძმათა და ბიძაშვილთა ვინაობა. ირკვევა ისიც, თუ სახელდობრ, რომელი ხატის დეკანოზებს ჰქონიათ სამემკვიდრეო თანამდებობად ხელმწიფის კარის დეკანოზობა XVII საუკუნის მეორე ნახევრიდან XVIII საუკუნის პირველ ნახევრამდე.

აღნიშნული პერიოდის ისტორიულ დოკუმენტებში კარის დეკანოზები სამგვარად მოიხსენიებიან: დედოფლის კარის დეკანოზები, ხელმწიფის კარის დეკანოზები და კარის ღვთისმშობლის ხატის დეკანოზები. ესაა სამგვარი ფორმულით წარმოჩენილი ერთი თანა-

მდებობა. ისიც ირკვევა, რომ ხელმწიფის კარის დეკანოზი (მისი ქელის ოჯახი) სწორედ კარის ღვთისმშობლის ხატის (სიონის) დეკანოზები ყოფილან. მოგვიანებით ზოგიერთი მათგანი საბუთებში უშუალოდ სიონის დეკანოზადაც იწოდება, ზოგჯერ კი „დედოფლის საყდრის კარის ღვთისმშობლის დეკანოზებადაც“ მოიხსენიებიან. მაგალითად, ამგვარად იწოდება ერთ საბუთში იოკიმე, მიქელის პაპა, რომელიც სწორედ კარის დეკანოზი ყოფილა. „მე დედოფლის საყდრის კარის მღვთისმშობლის დეკანოზის იოკიმეს შვილის თეოდოტეს შვილს მღვდელს მიხაილს დამიწერია...“

მიქელისა და მის წინაპართა გენეალოგიური შტოს დასადგენად, რადგან ძიების დასაწყისში არავითარი ცნობა არა გვქონდა, ვინ იყო დამამკვიდრებელი და პირველი წარმომადგენელი ამ შტოსი, ძიება ზემოდან ქვემოთ, ცნობილი პირიდან უცნობი წინაპრებისაკენ წარვმართეთ და მიქელი ჯერ თავის თანამედროვეთა შორის წარმოვაჩინეთ, სანშნო ტიტულების მიხედვით გამოგვეკეთეთ მისი ოჯახის წევრები და შემდეგ ქვემოთ ჩავყევით წინაპართა ხაზს. მიქელის შესახებ ცნობების მოძიებას ვიწყებთ იმ დოკუმენტებში, რომლებიც თარიღობრივად ახლოს დგანან „ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეულ გამოცემასთან. ჩვენგან დამოუკიდებელი მიზეზების გამო ამჯერად შესაძლებლობა არა გვაქვს დეტალურად წარმოვაჩინოთ ყველა ცნობა, რომელიც მიქელისა და მისი ოჯახის წევრთა სახელებს მოიხსენიებს, შევჩერდებით მხოლოდ ზოგიერთ მათგანზე.

სწორედ 1712 წელს მიქელს დაუწერია ერთი ნასყიდობის წიგნი. წიგნის დასასრულს მიქელი თავისთავს მოიხსენიებს იმ ტიტულით, რომელიც „ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეული გამოცემის თავფურცელზეა წარმოდგენილი: „მე კელმწიფის კარის დეკანოზის შვილს მიქელს დამიწერია, ქკს უ“².

1713 წელს მიქელს შეუდგენია დომენტი კათალიკოსის წყალობის წიგნიც მღვდელ გურიულ მახარებლისადმი. ჩვენამდე მოღწეულია თვით მიქელის შესანიშნავი კალიგრაფიული ხელით შესრულებული დედანი, რომლის დასასრულს ვკითხულობთ: „დაიწერა კელითა კელმწიფის კარის დეკანოზის შვილის მიქელისათა ქკს უა“³.

ის ფაქტი, რომ მიქელი გვევლინება ვახტანგ მეექვსის ძმის, დო-

² სცსა, ფ. 1450, დავთ. 18, საბ. № 54.

³ საქ. მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, Ad 1733. (შემდგომში მხოლოდ ფონდის ნომრებს მივუთითებთ).

მენტი კათალიკოსის საბუთის დამწერად 1713 წელს, როცა თვით ეახტანგი უკვე აღარ იმყოფება საქართველოში, სავსებით ნათქვამი გვიჩვენებს, რომ მიქელი უმაღლეს სასულიერო წრეებთან და სამეფო ოჯახის წევრებთანაც ახლო მდგომი პირია, როგორც ჩანს, „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემის საქმე არ იყო ერთადერთი და მით უფრო, შემთხვევით დამაკავშირებელი ფაქტორი მიქელისა უმაღლეს წრეებთან.

1706 წელს მიქელს დაუწერია ჯავახიშვილების ნასყიდობის წიგნი (...ჯელითა კელმწიფის კარის დეკანოზის შვილის მიქელისათა), 1701 წელს მასვე შეუდგენია მაღალადის შეწირულების წიგნიც.

ჩვენამდე მოღწეულია 1697 წელს ერეკლე პირველის მიერ ურბნელ ეპისკოპოს იოსებ ჯავახიშვილისათვის ბოძებული წყალობის სიგელის დედანი. სიგელის დასასრულს ვკითხულობთ: „დაიწერა ბრძანება და ფარვანი ესე ქკსა ტპე კელითა კელმწიფის კარის დეკანოზის შვილის მიქელისითა“.

1681 წელს კათალიკოს ამილახორის შვილის დაკვეთით მიქელს ნუსხურად გადაუწერია „დაუჯდომელი“⁴. ამავე კათალიკოსის დაკვეთით 1681 წელსვე მიქელს თავის ერთ-ერთ ძმასთან ერთად გადაუწერია გულანიც⁵. სწორედ ამ ხელნაწერში მოიხსენიება პირველად მიქელის სახელი. ამრიგად, მწიგნობრულ ასპარეზზე მიქელი პირველად 1681 წელს გამოჩნდება როგორც გადამწერი. აი, მიქელის 1681 წლის მოხსენიებაც, რომელიც მისსავე ანდერძს წარმოადგენს: „დაიწერა წნი ეს თვენი სეკდენბერი და ოკდონბერი ვიდრე ნოენბრის იე-მდე ბრძანებითა პატრონის ამილახორის შვილის კათალიკოზის ნიკოლოზისათა ქკსა ტათ, მარტისა იდ, კელითა კელმწიფის დეკანოზის შვილის მიქელისათა“.

ამავე ხელნაწერს შემოუწნახავს მიქელის ძმის, აბელის ანდერძიც, რომელსაც ტექსტის გარკვეული ნაწილი გადაუწერია.

საკუთრივ მიქელის ოჯახიდან ისტორიული დოკუმენტაცია ექვს ძმას წარმოაჩენს, ასაკობრივად მიქელი ძმათა შორის მესამე ყოფილა. აი, მათი სახელდებითი სიაც: ნიკოლოზ, აბელ, მიქელ, გაბრიელ, დიმიტრი, იოსებ. გაუყრელ ძმათა საგვარეულო საბუთებში

4 H—98.
5 A—30.

ადრე გარდაცვლილი რომელიმე ძმის ნაცვლად, ჩვეულებრივ, მის უფროს ვაჟიშვილს მოიხსენიებდნენ, რომელიც მამის ნაცვლად ხდებოდა მოწილე საერთო მფლობელობისა. მიქელის ერთ-ერთი ძმა, — აბელი ადრე გარდაცვლილა, ამიტომაც მის ნაცვლად საგვარეულო საბუთებში მისი უფროსი ვაჟიშვილი მელქისედეკი მოიხსენიება. ეს უკანასკნელი მიქელის ოჯახს აბელის ნაცვლად წევრად მიუღია და შვილივით შეუთვისებია. ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილებად ისტორიულ დოკუმენტებში მხოლოდ და მხოლოდ მიქელი და მისი ძმები იწოდებიან, მაგრამ ეს ტიტული როგორც მამა-ბიძებს, ასევე აბელის შვილს მელქისედეკსაც მიუღია.

თვით მიქელის გარდა, მწიგნობრულ ასპარეზზე დამსახურებული არიან მისი ძმები აბელი, გაბრიელი, დიმიტრი, აგრეთვე ძმისწული მელქისედეკი. როგორც დოკუმენტებიდან ირკვევა, მიქელი ხელმწიფის კარის დეკანოზის — პეტრეს შვილი ყოფილა. 1698 წლის სააღაპო წიგნის დასასრულს ვკითხულობთ:... „მე დედოფლის კარის დეკანოზის პეტრეს შვილს მიქელს დამიწერია და მოწამეცა ვარ ამისი“. უფრო ადრე, 1682 წელს მაზიტაშვილები მიწის ნასყიდობის წიგნს აძლევენ კარის დეკანოზს პეტრესა და მის შვილებს ნიკოლოზს, აბელს, მიქელს, გაბრიელს და დემეტრეს⁶.

ჩვენამდე მოღწეულა მიქელის ძმის, აბელის ხელით შესრულებული არაერთი ისტორიული დოკუმენტი, მათ შორის სამეფო სიგელებიც. კერძოდ, მას შეუდგენია ციციშვილების ნასყიდობის წიგნი (1690 წ.), სულეიმან ბატონიშვილის წყალობის წიგნი სახლთუხუცეს რევაზ და სხვა მაღალაძეთადმი (1686 წ.), გიორგი XI-ის წყალობის წიგნი მანგლისის ღვთისმშობლის ეკლესიისადმი (1678 წ.), გიორგი XI-ის შეწირულების წიგნი ჯვარის მონასტრისათვის (1678 წ.) და სხვა, ყველაზე ადრინდელი დოკუმენტი, რომელიც აბელის სახელს მოიხსენიებს, 1668 წლით თარიღდება⁷.

მიქელის მამა-ბიძათა, აგრეთვე თვით მიქელისა და მისი ძმების ოჯახთა დიდად მწყალობელნი ყოფილან ვახტანგ V, გიორგი XI, ვახტანგ VI, აგრეთვე სამეფო ოჯახის სხვა წარმომადგენელნიც.

1673 წელს ვახტანგ V-ს წყალობის სიგელი მიუცია კარის დეკანოზ პეტრესა და მისი შვილების — ნიკოლოზისა და აბელისათვის. პეტრე დეკანოზის უმცროსი ვაჟები, მათ შორის აბელის მომდევნო

⁶ Ad — 9602 (იხ. აგრეთვე: სცსა, ფ. 1449, საბ. № 425).

⁷ სცსა, ფ. 1450, დაეთ. 21, საბ. № 41.

მიქელიც, საბუთში არ მოიხსენიებიან. ცხადია, ისინი ან ჯერ კიდევ არ არიან დაბადებულნი, ან ძალიან მცირეწლოვანი არიან. ვახტანგ V-ის წყალობის სიგელში აღნიშნულია, რომ პეტრე დეკანოზის ოჯახი ხელმწიფის წინაშე ერთგულად წამსახურია. სიგელს ამტკიცებს მარიამ დედოფალიც.⁸

მიქელის მამას, პეტრე დეკანოზს, რამდენიმე ძმა ჰყოლია. საბუთებში იძებნება ექვსი ძმა — მიქელის მამა-ბიძანი: მოსე, საბა, დავით, პეტრე, ზაქარია და მხატვარი. ხელმწიფის კარის დეკანოზად პეტრეზე ადრე მისი უფროსი ძმა დავითი მოჩანს. მიქელის მამის, პეტრეს კარის დეკანოზობა მემკვიდრეობით მიუღია უფროსი ძმის, დავითის გარდაცვალების შემდეგ, ხოლო პეტრეს გარდაცვალების შემდეგ დეკანოზობა კვლავ უფროსი ძმის, დავითის მემკვიდრეზე გადასულა. ამრიგად, ხელმწიფის კარის დეკანოზთა დიდი ოჯახის ორი ქვეშტოს სახით წარმოჩნდება ისტორიულ დოკუმენტებში: დავითის შტო და პეტრეს შტო (პეტრეშვილები).

ორივე ქვეშტოს წარმომადგენლებს ქართული მწიგნობრობის ასპარეზზე და ქართული სტამბის პირველმოღვაწეთა შორისაც ვხედავთ.

მიქელის მამა-ბიძათა შესახებ ყველაზე ადრინდელი, ჩვენამდე მოღწეული საბუთი 1651 წლით თარიღდება, მაგრამ ზოგიერთი ცნობით ნათელი ხდება, რომ უფრო ადრე კარის დეკანოზი ყოფილა მიქელის პაპა იოკიმეც.

მარიამ დედოფლის სიგელიდან ირკვევა, რომ მიქელის ერთ-ერთი ბიძა, პეტრე დეკანოზის ძმა, მხატვარი ყოფილა. მისი სახელი, სამწუხაროდ, დოკუმენტში აღნიშნული არაა, იგი თავისი პროფესიული წოდებით იხსენიება. მარიამ დედოფალი მიქელის მამა-ბიძათა ოჯახს მთელი ზემო ქართლის მებალახეობას სწყალობს.⁹

მიქელის ძმა გაბრიელიც ხელნაწერთა გადამწერად და გამმართველად გვევლინება. კერძოდ, მას იობისთან ერთად მდივანბეგ ორბელიშვილის (საბას მამის) დაკვეთით გადაუწერია ბიბლია. იმ დროს გაბრიელი სრულიად ახალგაზრდა ყოფილა. ხელნაწერის ანდერძი გვამცნობს: „ღმერთო, შეიწყალე ამისი დამწერი ცოდვილი მონა ქრისტესი, დედოფლის დეკანოზის შვილი ახალმოსწავლე

⁸ Hd—831.

⁹ Hd — 14688.

მწერალი გაბრიელ¹⁰... ანდერძივე აღნიშნულია: „ღმერთო, განა-
ძლიერე ბატონი მდივანბეგი, მამა სულხანისაჲ“.

მდივანბეგ ორბელიშვილის, როგორც დამკვეთის, მოხსენიება სავსებით ბუნებრივია, მაგრამ აქვე გადამწერს საჭიროდ დაუნახავს იმის აღნიშვნაც, რომ „ბატონი მდივანბეგი“ სულხანის მამაა. რატომ დასჭირდა გადამწერს „ბატონი მდივანბეგის“ ერთი ვაჟის მოხსენიება, ისიც აუცილებლად სულხანისა? (მდივანბეგ ორბელიშვილს, სულხანის გარდა ხომ კიდევ შვიდი ვაჟიშვილი ჰყავდა?). ვფიქრობთ, ეს მხოლოდ იმაზე მიუთითებს, რომ ხელნაწერის გადა-
მწერს, მიქელის ძმას გაბრიელს, ახლო მეგობრული ურთიერთობა უნდა ჰქონოდა სულხანთან და მისი დიდი პატივისცემელიც ყოფილიყო.

მიქელის ძმა გაბრიელი ერთხანს კარის დეკანოზიც ყოფილა. ეს ჩანს კონსტანტინე მაჰმად ყული-ხანის წყალობის სიგელიდან, რომლითაც ამ უკანასკნელს მამულის მფლობელობა განუახლებია გაბრიელ დეკანოზისათვის¹¹. საბუთში გაბრიელს ოფიციალურად ეწოდება კარის დეკანოზი.

იმ უდიდეს საქვეყნო უბედურებას, აღმოსავლეთ საქართველოს რომ დაატყდა თავს XVIII საუკუნის პირველი მეოთხედის დასასრულს, და რომელსაც ეროვნული ცენტრალური ხელისუფლების კატასტროფა მოჰყვა შედეგად, როგორც ჩანს, ტრაგიკული გავლენა მოუხდენია ძმების — მიქელისა და გაბრიელის პირად ცხოვრებაზეც. საფიქრებელია, რომ მიქელი მსხვერპლადაც შესწირვია საქვეყნო უბედურებას. მისი სახელი უკანასკნელად ერთ უთარილო დოკუმენტში გვხვდება, რომელსაც ნ. ბერძენიშვილი სავსებით მართებულად ათარილებს 1722-1723 წლებით. წიგნი თვით მიქელს დაუწერია („მე კელმწიფის კარის დეკანოზის შვილს მიქელს დამიწერია“). ამის შემდეგ წყდება მიქელის სახელის ხსენება ქართულ წყაროებში. ვეღარ ვპოულობთ მის სახელს ვერც ხელნაწერთა ბოლოს გადამწერთა ცნობებში, ვერც ისტორიულ დოკუმენტებში და ვეღარც ვახტანგ VI-ის თანმხლებ პირთა შორის რუსეთის ემიგრაციაში. გაქრა მიქელის ხსენება თვით საოჯახო საბუთებშიც, რაც მხოლოდ სიკვდილის შემდეგ შეიძლებოდა მომხდარიყო. სავსებით დასაშვებია მიქელის სახელის გაქრობა იმ პე-

¹⁰ H—885.

¹¹ სცსა, ფ. 1449, საბ. № 2382.

რიოდში თბილისის თავზე დატრიალებულ უდიდეს ეროვნულ უბედურებას დაუყავშიროთ. ცნობილია, რომ 1723 წელს კონსტანტინე მაჰმად ყული-ხანის სისხლიანი ავანტიურების შედეგად თბილის-ქალაქი ლეკთა სათარეშოდ იქცა. ამავე წლის ივნისში ოსმალებიც თბილისს მოადგნენ, კონსტანტინემ უბრალოდ დათმო ქალაქი და ახლა თბილისი ოსმალთაგან აწიოკების მსხვერპლიც შეიქნა. სწორედ 1723 წლის სისხლიან ტრაგედიებს ემსხვერპლა ვახტანგის სტამბაც. ვინ იცის, იქნებ ქართული სტამბის იავარყოფასაც შეეწირა ღვაწლმოსილი მესტამბე და პირველ გამოცემათა ამაგდარი მუშაკი მიქელ? იქნებ ქართულ სტამბას, მწიგნობრობის ამ ახალ დიდ კერას, ხმალშემართული იცავდნენ მისი მუშაკიც და სწორედ ქართული სტამბის ჩაქცეულ კედლებთან და ცეცხლმოდებულ კარიბჭესთან დაიღვარა პირველ მესტამბეთა, მათ შორის მიქელის სისხლიც?

მძიმე ხვედრი ჰხვდომია წილად მიქელის ძმას გაბრიელ დეკანოზსაც. იგი სიონის აკლესიის უამს სწორედ სიონის ტაძარში შეუპყრიათ ლეკებს, ტყვედ წაუყვანიათ დაღესტანში, სადაც დიდი ტანჯვა-წამება უნახავს და მხოლოდ გვიან დაუხსნია თავი.

მიქელის ძმა დიმიტრიც დიდად განსწავლული და ძმათა მსგავსად მუხრან-ბატონ ბაგრატიონთა უერთგულესი ყოფილა, მას თავიდანვე არჩილ მეფის სამსახურში ვხედავთ. არჩილს თან ჰხლებია იგი რუსეთშიაც. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ისაა, რომ სწორედ დიმიტრი ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილის სახელთან დაკავშირებული მასალებით ხდება შესაძლებელი ქართული მწიგნობრობის ისტორიაში დიდად ნაღვაწი წრის, ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილთა გვარის გარკვევა.

ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილს დიმიტრის 1702 წელს გადაუწერია არჩილ მეფის მიერ რუსულიდან ნათარგმნი „მართლმადიდებელი აღსარება“. როგორც ცნობილია, არჩილი 1699 წელს საბოლოოდ გადასახლდა რუსეთს. საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებას ჩამოშორებული არჩილ მეფე დიდ მწიგნობრულ მუშაობას აჩალებს რუსეთში, ცნობილია, რომ არჩილმა პირველმა ჩაუყარა საფუძველი ქართულ სტამბას მოსკოვში და 1705 წელს დაბეჭდა დავითნი. ცხადია, არჩილს უნდა ჰყოლოდა ერთგული და დიდად განათლებული მწიგნობარი თანაშემწენი, სტამბის განსწავლული მუშაკნი, სარედაქციო საქმეში მისი შემწენი. საფიქრებელია, რომ სწორედ ერთი იმათგანი იყო ხელმწიფის კარის დეკა-

ნოზის შვილი დიმიტრიც, მიქელის ძმა. დიმიტრის მიერ გადაწერილ ხელნაწერს („მართლმადიდებელი აღსარება“) შემდეგნაირად დაუცავს: „ადიდე ღმერთო ორსავე ცხოვრებასა ძე მეფის ვახტანგის, მეფე მორწმუნე ბატონი არჩილ, რომელმან ინება წიგნისა ამის რუსულისაგან ქართულად გარდმოღება, თუთ იყო კეთილად წიგნისა ორსავე ქართულისა და რუსულისა სწავლულ და მთარგმნელ. დაიწერა ქორონიკონსა დასაბამითგან აქამდე გარდასრულსა წელსა შუდიათას ორას ათასაჲ, კელითა ფრიად ცოდვილის კარის დეკანოზის შულის დიმიტრისითა, ქალაქსა დიდსა მოსკოვს, მპყრობელობასა პეტრე ალექსის შულისასა“.

დიმიტრის გადაუწერია აგრეთვე „დავითნიც“¹². ვინაიდან 1705 წელს სწორედ „დავითნი“ დაბეჭდა არჩილმა მოსკოვში, საფიქრებელია, რომ ამ საქმისაგან შორს არ იქნებოდა მოსკოვში არჩილთან მყოფი „დავითნის“ გადაწერილი და, მაშასადამე, სარედაქციო სამუშაოებისათვის ყველაზე უფრო შესაფერი პირი — ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილი დიმიტრი. ხელნაწერის ანდერძი გვამცნობს „სრულ იქნა წმინდაჲ ესე დავითნი კელითა ფრიად ცოდვილისა ქართველის ბატონის შაწანოზ [ის] დეკანოზის შვილის ზლით დიმიტრისითა“. ამრიგად, თუ თბილისში ვახტანგ მეექვსის სტამბაში სწავლულ თანამშრომლად, რედაქტორ-კორექტორად ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილი მიქელი გვევლინება, გვაქვს საფუძველი უფრო ადრე მოსკოვის ქართულ სტამბაში არჩილის თანამემწეთა შორის მიქელის ძმა, ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილი დიმიტრი ვივარაუდოთ.

1703 წელს დიმიტრის გადაუწერია „სამოციქულო“. სწორედ ამ ხელნაწერს შემოუნახავს ანდერძი, რომელიც გვამცნობს ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილთა გვარს. ნათელი ხდება გვარი მიქელ რუსთველოლოგისაც და ქართული მწიგნობრობის ისტორიაში დიდად ამაგდარი წრის, ქართული სტამბის მესაძირკველთა ერთი წრისაც.

„სამოციქულოს“ შემდეგი ანდერძი შემოუნახავს: დიდება ღმერთსა ყოვლისა არსისა დამაარსებელს, რომლის ძლით სრულ ვყავ წმიდაი ესე წიგნი აბოსტოლე (!) აღწერა, საქართველოს კელმწიფის კარის დეკანოზის პეტრეს შვილმან, ფრიად ცოდვილმან და ყოველთა მწერალთა უმრწემესმან კავკასიძემ დიმიტრიმ ქალაქსა დიდსა სამეფოსა მოსკოვს, მპყრობელობასა პეტრე ალექსის

შვილისასა, ქკს ტუა, ნოენბრის გასულს ით“. ანდერძში წარმოდგენილია მიქელის ოჯახის სრული ტიტულაცია („საქართველოს კელმწიფის კარის დეკანოზის პეტრეს შვილმან“) და, ცხადია, საქმეზელი გვარიც ყოველად უეჭვოა.

მაშასადამე, ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილნი გვარად კავკასიელები ყოფილან. ამის შესახებ ცნობა მოწოდებულია თვით ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილის დიმიტრის ანდერძში, მაგრამ ვიდრე წინასწარ არ გამოგვეთვლით ამ დიმიტრის ვინაობას, საერთოდ მიქელის ოჯახის წევრთა — მამისა და ძმთა სახელებსა და ტიტულაციას, ცხადია, შეუძლებელი იქნებოდა მათი გვარის დადგენაც. შესაძლებელი გახდა მოძიება ცნობისა, სადაც აღნიშნულია ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილის დიმიტრის გვარი, მაგრამ ამ ცნობას მხოლოდ მაშინ ენიჭება გადამწყვეტი მნიშვნელობა მიქელის გვარის გასარკვევად, როცა წინასწარ დოკუმენტურად დადგენილია, რომ საქმე სწორედ მიქელის ძმას დიმიტრის შეეხება და არა იმავე პერიოდში მოღვაწე ამავე სახელის მქონე სხვა რომელსამე პირს.

ახლა, როცა ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილთა გვარი ნაპოვნია, შესაძლებლობა გვეძლევა თვით კავკასიეთა დოკუმენტური მასალებითაც შევამოწმოთ დასკვნათა სისწორე. მართლაც, იძებნება შემთხვევები, როცა დოკუმენტებში კავკასიის გვარით მოიხსენიებიან მიქელის ბიძები — მოსე და ხელმწიფის კარის დეკანოზი დავითი („ესე ნასყიდობის წიგნი და სიგელი დავიწერეთ და მოგართვით ჩვენ კავკასიემ მოსემ, ან „დაიწერა მტკიცე და შეუცვალებელი ესე სიგელი ქკსა ტნე კელითა ბატონის კარის ზუცის კავკასიის დავით მღდლისითა“)¹³.

კავკასიე მესხური გვარია. მოგვიანებით ისინი მესხეთიდან ქართლს გადმოსულან. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, კავკასიე ძველ მთავართა გვარი ყოფილა. მიქელის ოჯახის წევრები საბუთებში ძირითადად აზნაურებად იწოდებიან.

ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილთა გვარისა და ვინაობის გარკვევის შემდეგ ნათელი ეფინება ლიტერატურის ისტორიისათვის დიდად საინტერესო ერთ საკითხსაც. ირკვევა ზუსტი ვინაობა და მთელი სისრულითაც წარმოჩნდება ბიოგრაფიული პორტრეტი XVIII საუკუნის ისტორიულ დოკუმენტებში მრავალგზის

¹³ სცხა, ფ. 1450, ვავთ.

სახელდებული პირის, ცნობილი მწიგნობრის, გადამწერისა და რედაქტორის, მუხრან-ბატონ ბაგრატიონთა კარზე დიდად მსახურის, ვახტანგ VI-ისა და ბაქარის მდივნის, მათივე ამალის წევრის რუსეთს და იქ მწიგნობრული საქმიანობის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენლის — მელქისედეკ კავკასიძისა.

ამგვარად, აღსდგა XVIII საუკუნის ორი მწიგნობრის — მიქელ და მელქისედეკ კავკასიძეების ნათესაური ხაზი. მელქისედეკი მიქელის ძმისწული და მისი ოჯახის განუყრელი წევრია. მაგრამ მთავარი ისაა, რომ მიქელი და მელქისედეკი არა მხოლოდ ერთი ოჯახის წევრნი, არამედ ერთი მწიგნობრული სკოლის წარმომადგენელნიც უნდა იყვნენ. რაკი ობლად დარჩენილი ბავშვი შვილივით აღუზრდია მიქელის ოჯახს, ე. ი. ბიძებს, საფიქრებელია, პირველი მწიგნობრული წვრთნაც სწორედ მიქელის ოჯახში, შესაძლოა, თვით მიქელისაგანაც მიიღო. ყლველ შემთხვევაში, რედაქტორულ საქმიანობაში მელქისედეკის პირველ მწვრთნელად უთუოდ ბიძა მიქელი უნდა ვივარაუდოთ. ამდენად, ცხადია, საფუძველს მოკლებული არაა მათი რედაქტორული მეთოდის ერთგვარობაზე ყურადღების გამახვილებაც.

მელქისედეკ კავკასიძეს, ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილთა ოჯახის წევრს, წილად ხვდა ბოლო გზაზედაც ერთგული სამსახური გაეწია ვახტანგ მეექვსისა და ბაქარისათვის.

ჩვენამდე მოღწეულა მელქისედეკის ბრწყინვალე კალიგრაფიული ხელით დაწერილი მრავალი ისტორიული საბუთი, მათ შორის სამეფო სიგელებიც. მელქისედეკის ხელი წააგავს მიქელის ხელს, მხოლოდ უფრო სტილიზებულია.

მელქისედეკი ვახტანგისა და ბაქარის კარზე დიდად პატივდებული პირია. 1724 წელს მას მდივნობა მიუღია. მელქისედეკის პიროვნების გასათვალისწინებლად ვანსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ბაქარის 1728 წლის წყალობის სიგელი.¹⁴ ამ სიგელს შემოუნახავს ზოგიერთი მეტად საინტერესო ცნობა მელქისედეკის ბიოგრაფიის შესახებ. ირკვევა, რომ მელქისედეკი სიყრმიდანვე ბაქარის უახლოესი პირი, მისივე თანამეზრდილი ყოფილა. მძიმე ვითარებასა და შეჭირვებაში მელქისედეკი ყოფილა ბაქარის განუშორებელი მხლებელი. საბუთში აღნიშნულია თვით არჩილ მეფის წყალობაც მელქისედეკის ოჯახის მიმართ.

¹⁴ Qd—9605.

ტრაგიკულ ყოფაში განვლო ვახტანგის ამაღლის წევრთა, მათ შორის მელქისედეკ კავკასიძის ცხოვრებამაც ემიგრაციაში. სამშობლოს სეგდა მძიმე ლოდად აწვათ ამაღლის წევრებს. ცრემლმდინარე იძალა მათ პირად ცხოვრებასა და მწიგნობრულ ღვაწლშიც. თვალსა და ხელს შუა გაუქრათ ჯანის სიმრთელე, სულიერი მხნეობა, იმედი და რწმენა. მელქისედეკი მის მიერ გადაწერილი საბას ლექსიკონის ანდერძში გვაუწყებს, რომ მწიგნობრული საქმიანობა ერთგვარ საშუალებად დაუსახავს „სევდისა გასაქარებელად“, მაგრამ აღარაფერს შეეძლო მისი უმძიმესი სულიერი განწყობილების განქარება. მრავლისმთქმელია ის ფაქტიც, რომ თვითმოხსენიებისას თავის მყარ, ლამის განუშორებელ ეპითეტად მელქისედეკს აურჩევია „უნდო“ („უნდო“ — არად საქმარი“, — საბა). ამ სიტყვაში ჩანს გაწამებული ადამიანი, რომელსაც ბედმა სამშობლოსაგან მოწყვეტაც არგუნა ხვედრად. მელქისედეკ კავკასიძეს, ისე როგორც მრავალ სხვათაც მის ბედში მყოფთ, „არად სახმარად“ ესახება თავისი ყოფა სამშობლოსაგან მოწყვეტით.

მელქისედეკს გადაუწერია არაერთი ხელნაწერი, კერძოდ: Q 548 — ვახტანგ VI-ის კრებული (XVIII ს.); „ბრძანებითა მეფეთმეფისა პატრონისა ვახტანგისათა“; S 4500 — ვახტანგ VI-ის ლექსები და პოემები (1723 წ.); A 74 — პროკლე დიადოხოსი, პლატონურისა ფილოსოფოსისა კავშირნი ღმრთის მეტყუთლებითნი (1731 წ.); H 621 — მოკლე სიტყვიერება სოგრატისა, ბაქარ მეფის დაკვეთით (1745 წ.); H 1736 — საბას ლექსიკონი (1756 წ.).

უკანასკნელად, 1763 წელს, უკვე მხცოვან მელქისედეკ კავკასიძეს გადაუწერია თავისი გაზრდილის, ლევან ბაქარის ძის მიერ თარგმნილი „მსოფლიო ისტორია“. ესაა მელქისედეკის უკანასკნელი ნაღვაწი. თავისი შრომის დასრულების შემდეგ ლევან ბატონიშვილი მოულოდნელად გარდაცვლილა. მისი გარდაცვალება უდიდესი ლაზვარი ყოფილა მელქისედეკისათვის და, შესაძლოა, ამ ტრავმამ დააჩქარა კიდევ თვით მელქისედეკის სიკვდილიც. სწორედ 1763 წლიდან ქრება მელქისედეკ კავკასიძის სახელის ხსენება ქართულ ხელნაწერებსა და ისტორიულ დოკუმენტებში.

მის მიერ გადაწერილ ხელნაწერთა ანდერძებში მელქისედეკი გვაწვდის ორიოდ ცნობას, რომლებიც მეტად საინტერესოა მისი, როგორც ტექსტთა გადამწერ-გამმართველის მეთოდის გასათვალისწინებლად. ირკვევა, რომ მელქისედეკი ყოფილა არა მხოლოდ

ტექსტების გადამწერი, არამედ გამმართველიც, ესე იგი სხვადასხვა
ციო სამუშაოთა შემსრულებელიც („გადასაწერ გასამართავდეს მგონი
ბოძა“),¹⁵ ხოლო „გამართვა“ მელქისედეკის ანდერძის თანახმად,
გაცილებით მეტს გულისხმობს, ვიდრე ტექნიკური მხარის მოწეს-
რიგება. ამ აზრით საინტერესოა მელქისედეკისავე ცნობა: „მებრ-
ძანა სასასჯლონი სასჯელნი“... აქედან ნათლად ჩანს, რომ მელქი-
სედეკ კავკასიძის შრომა სწავლული რედაქტორის შრომაა, რომელ-
საც ხელეწიფება სარედაქციო ტექსტის სწორებაც. მოვივიოთ
მელქისედეკის ცნობაში მოხმობილ სიტყვათა მნიშვნელობა: „საშ-
ჯელ-ი, სასჯელი-ი, სარჯელ-ი, სარჩელ-ი, „შჯა“, „ტანჯვა“, „სატა-
ნჯველი“; სამართალი, სამსჯავრო, განაჩენი — „მსჯავრი“, „მშჯავ-
რი“, „დასჯა“¹⁵. ამ მნიშვნელობებს რომ ვითვალისწინებთ,
არულიად აშკარა ხდება მელქისედეკ კავკასიძის ცნობაში
მოხმობილი თქმის („სასასჯლონი სასჯელნი“) აზრიც: მელქისე-
დეკისათვის, როგორც ტექსტის გამმართველისათვის, უბრძანებიათ
სჯა, განსჯა, მსჯავრდება, განაჩენი, მსჯავრი სარედაქციო ტექსტისა.
ეს კი ნიშნავს, რომ მისთვის მიუნიჭებიათ სრული უფლებამოსი-
ლება სარედაქციო ტექსტის სწორებისაც. ცხადია, ენდობოდნენ
მის ცოდნასაც და რედაქტორულ შესაძლებლობებსაც. ხოლო თუ
მელქისედეკს მიქელის ნამოწაფარ-გაზრდილად ვივარაუდებთ,
შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ვახტანგ VI ალბათ, ისევე ენდობო-
და მიქელის განსჯასა და მსჯავრს, როგორც მისი შვილიშვილი,
ლევან ბაქარის ძე მიქელის ძმისწულის — მელქისედეკის აზრს.

ხელმწიფის კარის დეკანოზთა ოჯახის ორი შტოსაგან ჩვენ მხო-
ლოდ პეტრე დეკანოზის შტო (მიქელის ოჯახი) წარმოვაჩინეთ. ქა-
რთულ მწიგნობრობაში დიდად დამსახურებული ჩანს ოჯახის მეო-
რე შტოც — კარის დეკანოზ დავითის ოჯახიც. სამწუხაროდ, ამ-
ჯერად შესაძლებლობა არა გააქვს ამ შტოს მწიგნობრულ დამსა-
ხურებაზე ვისაუბროთ და მხოლოდ აღვნიშნავთ, რომ სწორედ ამ
შტოს დოკუმენტური მასალებით ირკვევა, რომ იესე ოსეშვილი,
ავტორი XVIII საუკუნის ცნობილი თხზულებია, გვარად კავკა-
სიძე, ხელმწიფის კარის დეკანოზთა ოჯახური წრის ერთ-ერთი
გვიანდელი წარმომადგენელი ყოფილა. ამ საკითხის გარკვევა კი
დიდად მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ მიქელის ოჯახური წრის
გამოკვეთის თვალსაზრისით, არამედ თვით იესე ოსეშვილის თხზუ-
ლების ისტორიულ-ლიტერატურულ საკითხებთან დაკავშირები-

¹⁵ ილია აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, 1973, გვ. 317.

თაც. როცა ნათელი ხდება იესე ოსეშვილის წინაპართა გვარი და ვინაობა, მათი პოლიტიკური პოზიციები ისტორიულად, სხვა ფუნქციონირება თვით თხზულებაში წარმოდგენილ არაერთ ცნობასაც.

ძველ ცნობებში ღირსეულ პიროვნებად ჩანს იესე ოსეშვილის მამა — ოსე იესეს ძეც. ჩვენამდე მოღწეულია მისი ხელით დაწერილი არაერთი ისტორიული დოკუმენტი. დიდ განათლებასთან ერთად ოსე იესეს ძე მაღალი ზნეობრივი თვისებებითაც გამორჩეული ყოფილა. როცა თბილის-ქალაქი ლეკთა და ოსმალთა სათარეშოდ იქცა, თვით სიონიც აოხრდა და მას რეალურად დაემუქრა უსაშინელებსი საფრთხე მეჩეთად გადაკეთებისა, ოსე იესეს ძე მაღალი ზნეობრივი სიმტკიცითა და თავდადებით ერთ-ერთ მწედ შესდგომა სიონის გადარჩენის საქმეს.

სიონის ტაძრის გადასარჩენად ოსეს თავდადების შესახებ ცნობებს ეპოქაობთ თეიმურაზ მეორის წყალობის სიგელში, რომელიც 1757 წელს არის გაცემული¹⁶.

თვით იესე ოსეშვილის თხზულებაში აღნიშნულია, რომ მისი მამა-პაპანი ყოფილან „მღვდელნი წმინდისა ეკლესიისა... წვრთილნი მეცნაერებითა და საფრასოფოსოთა და საეკლესიოთა წერილთა და მდიდარნი წიგნთა მრავალთა შემკრებლობითა“. როცა მთლიანობაში ვითვალისწინებთ იესე ოსეშვილის წინაპართა ცხოვრება-მოღვაწეობასა და მაღალ ზნეობრივ მხარეს, ნათელი ხდება, რომ შვილური მიკერძოება არ ჭარბობს იესე ოსეშვილის მიერ თავის წინაპართა შეფასებაში.

დიდად განათლებული მწიგნობარნი, ქართული სტამბის მესაძირკველთა წრის წარმომადგენელნი (თვით მიქელი მესტამბეთ უფროსია 1712 წელს), კორექტორნი და რედაქტორნი, ხელნაწერთა გადამწერნი და ისტორიულ დოკუმენტთა, მათ შორის სამეფო სიგელთა შემდგენელნი, აღმზრდელ-პედაგოგნი, მაღალი რანგის სასულიერო მოღვაწენი, გამორჩეულნი ზნეკეთილობითა და განსწავლულობით, პოლიტიკურ სარბიელზე მუხრან-ბატონ ბაგრატიონთან ერთგულნი, არჩილის, ვახტანგ მეექვსისა და ბაქარის თანმხლებნი ემიგრაციაში და მათი ხვედრის ერთგულად გამზიარებელნი, ქვეყნის ჭირისა და უბედურების საკუთარ ბედზედ გარდამსახველნი — ასეთია ძველი ქართველი მწიგნობრის მიქელ რუსთველოლოგის დიდი და ღირსეული ოჯახის წინაპართა თუ მემკვიდრეთა სახე.

¹⁶ სცსა, ფ. 1448, საბ. № 513.

ნაზარმატი

რუსთაველის ხელნაწერი

...ვინც იბოვისო რუსთაველის პოემის დედანს,
მას ჭეშმარიტად უდიდესი ჯილდო ელისო;
არ მინდა ჯილდო, მაპოენინა ოდესმე ნეტამც, —
პერგამენტიდან სჯობს ნესტანის ღიმილს ველირსო...

ემირებისთვის თავედადებულ მეომრებს იქნებ,
ნადავლად მოჰყვათ ეს პოემა საქართველოდან,
მაგრამ ხომ ვიცით, უვიცთაგან დიდებულ წიგნებს
შუა აზიის კოცონებზე თუ რა ელოდა...

და მაინც ვეძებთ, მაინც ვეძებთ ვეფხვის პოემას,
ჩვენ ვეფხვივით შეიფარეს უდაბნოებმა...

მიხეილ თუმანიშვილის უცნობი ნაწარმოებები

ცნობილ რომანტიკოს პოეტს მიხეილ თუმანიშვილს ღრმა და მრავალმხრივი განათლება ჰქონდა მიღებული. იგი თავისუფლად ფლობდა რუსულ და ფრანგულ ენებს; კარგად იცნობდა ამიერკავკასიის, რუსეთისა და დასავლეთ ევროპის ხალხთა ისტორიასა და ლიტერატურას.

მიხეილ თუმანიშვილის შემოქმედება (რუსულ ენაზე) დაწვრილებით შეისწავლეს ქართველმა მეცნიერებმა: ლ. ასათიანმა, ი. ბოგომოლოვმა, დ. გამეზარდაშვილმა, ა. გაწერელიამ, ა. მახარაძემ, შ. რადიანმა, დ. რამიშვილმა და სხვ. მაგრამ დღემდე ცნობილი იყო მისი რუსულ ენაზე დაწერილი ლექსი და ნარკვევი, რომლებიც გამოქვეყნდა ჟურნალში «Цветок Тифлисской гимназии», აგრეთვე თბილისის პრესაში გამოქვეყნებული რამდენიმე სტატია. ახლახან ლენინგრადში, სალტიკოვ-შჩედრინის ბიბლიოთეკაში აღმოჩნდა რუსულ ენაზე დაბეჭდილი ნაწარმოებები, რომლებიც, ჩემი აზრით, მიხეილ თუმანიშვილს უნდა ეკუთვნოდეს.

მიხეილ თუმანიშვილის წინაპრებს მემკვიდრეობით ეკავათ მდივან-მწიგნობრის თანამდებობა. მიხეილის მამა — ბირთველი — ვახტანგ VI-ის მდივანი იყო. ბირთველს პირველი ცოლისაგან ჰყავდა ვაჟიშვილი ავთანდილი, რომელიც ყრმობიდანვე პეტერბურგში ცხოვრობდა და დავით ბატონიშვილის მდივანად მუშაობდა. ავთანდილს ეკუთვნის 1816 წელს პეტერბურგში რუსულ ენაზე გამოქვეყნებული წიგნი «Описание грузинского города Горни» და სხვა გამოუქვეყნებელი ნაწარმოებები. ახალი საარქივო მასალების შესწავლით დადასტურდა, რომ ავთანდილ თუმანიშვილი 1819 წელს, როგორც თავისუფლად მოაზროვნე და იმერეთის აჯანყების ხელმძღვანელებთან დაკავშირებული პიროვნება, პეტრე-პავლეს ციხეში ჩაუსვამთ, სადაც განსაკუთრებით მკაცრ პირობებში იმ-

ყოფებოდა. იგი ციხეში დაბრმავდა და როდესაც ციმბირის კატორღის გზას გაუყენეს, გარდაიცვალა¹.

ბირთველის მეორე ცოლი ანა, თბილისის საპატრიარქოს მარიამნოვის ასული, მტკიცე და მკაცრი ხასიათის, დიდად განათლებული ქალი ყოფილა. მათ ოთხი ვაჟიშვილი და ერთი ქალიშვილი ჰყავდათ. მიხეილი ყველაზე უმცროსი იყო. იგი დაიბადა 1818 წლის 19 მაისს გორის რაიონის სოფელ ხელთუბანში. პირველდაწყებითი განათლება მიიღო გორში, სადაც მამამისი ქალაქის თავად მსახურობდა. 1831 წელს მიხეილა აბილიძის გიმნაზიაში გადმოიყვანეს. მალე მთელი ოჯახიც თბილისში გადმოსახლდა.

თბილისის გიმნაზიის ქართული კულტურისა და ლიტერატურის განვითარებისათვის ისეთივე მნიშვნელობა ჰქონდა, როგორც ცარსკოე სელოს ლიცეუმს რუსეთისათვის. აქ სწავლობდა მრავალი მომავალი პოეტი, მწერალი, ჟურნალისტი, მხედართმთავარი, საზოგადო მოღვაწე. მიხეილ თუმანიშვილი გიმნაზიაში ნიკოლოზ ბარათაშვილთან ერთად სწავლობდა, ისინი განუყრელი მეგობრები იყვნენ. სასწავლებლის სულისშემხუთველ ატმოსფეროში ზოგიერთი მასწავლებელი მაინც ახერხებდა პროგრესული, თავისუფლებისმოყვარული იდეების გავრცელებას. მოსწავლეთა სულიერ ფორმირებაში განსაკუთრებული როლი ითამაშა ქართველმა მოაზროვნემ სოლომონ დოდაშვილმა. მოსწავლეები გატაცებით სწავლობდნენ ძველ და თანამედროვე ქართულ ლიტერატურას, რუსი და დასავლეთევროპელი პოეტებისა და მწერლების შემოქმედებას.

ჯერ 14 წლისაც არ იყვნენ გიმნაზიელები, როდესაც 1832 წლის შეთქმულებაში მონაწილეობისათვის მათი მასწავლებელი სოლომონ დოდაშვილი და მისი თითქმის ყველა მახლობელი ავლაბრის ყაზარმაში ჩასვეს, შემდეგ კი გადაასახლეს. ამ მოვლენას გიმნაზისტებმა უპასუხეს 1832-33 წლებში ხელნაწერი აღმანახის შექმნით, სადაც თავიანთ პირველ პოეტურ ნაწარმოებებთან ერთად მოათავსეს პატიმარი პოეტების — სოლომონ დოდაშვილის, გრიგოლ ორბელიანის, გიორგი ერისთავის და სხვ. ლექსები. ზოგიერთი ამ ნაწარმოებთაგან გამოირჩეოდა ბასრი პოლიტიკური შინაარსით.

მიხეილ თუმანიშვილმა აღმანახში შეიტანა თავისივე თარგმანე-

¹ გ. ვ. ბუხნიკაშვილი, გორი, 1947, დანართი: А. Туманов, «Описание грузинского города Гори», 167—176, პ. რ ა ტ ი ა ნ ი: ცოცხლად დამარხული ტალანტი (ავთანდილ თუმანიშვილი), თბ., „მეცნიერება“, 1982 წ.

ბი: ნაწყვეტები ა. ზუშკინის პოემიდან „კავკასიის ტყვე“ და კრე-
ლოვის რამდენიმე არაკი.

1835 წელს ნიკოლოზ ბარათაშვილმა და მიხეილ თუმანიშვილმა
ლიტერატურული წრე გააფართოვეს: წრეში შეიყვანეს გიმნაზიის
სხვადასხვა ეროვნების ნიჭიერ მოსწავლეთა ახალი ძალები და და-

მიხეილ თუმანიშვილი

არსეს ჟურნალი «Цветок Тифлисской гимназии»², რომლის მთა-
ვარი ორგანიზატორი იყო მიხეილ თუმანიშვილი. ჟურნალში მისი
ნაწარმოებები გამოქვეყნდა „გორელი გრაფის“ ფსევდონიმით.
1935-36 წლებში სულ გამოვიდა ჟურნალის ხუთი ნომერი³, იგი
ასახავდა თბილისში მცხოვრები ქართველი და არაქართველი პროფ-

² საქართველოს მეცნ. აკადემიის კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი,
მ. თუმანიშვილის ფონდი, საქმე 34.

³ „ცვეტოკის“ ამ ხუთი ნომრიდან მთლიანი სახით შემორჩენილია მხოლოდ
სამი. მაგრამ მეხუთე ნომერს დართული აქვს ყველა ნომრის სტატიათა სათა-
ურები, რაც მიგვანიშნებს ახალგაზრდა ავტორთა ფართო დიპაზონზე.

რესული ახალგაზრდობის პოლიტიკურ კურსს. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ჟურნალი რუსულ ენაზე გამოდიოდა, რასაც ხელს უწყობდა გიმნაზიის მოსწავლეთა ინტერნაციონალური შემადგენლობა. მიხეილ თუმანიშვილისათვის რუსული ენა, როგორც მისი მთელი თაობისათვის, მეორე მშობლიურ ენად იქცა.

„ცვეტოკში“ გამოქვეყნებული მასალების მიხედვით განცვიფრებას იწვევს გიმნაზიის მოსწავლეთა მაღალი განათლება და კულტურა; „ცვეტოკში“ მოთავსებული ნაწარმოებები სრულიადაც არ ტოვებენ მოსწავლეთა სავარჯიშოების შთაბეჭდილებას. ისინი თავისუფლად საუბრობენ მსოფლიო ისტორიის ნებისმიერ თემაზე, ღრმად არიან განსწავლული საქართველოს, რუსეთის, დასავლეთ ევროპის ისტორიაში. ჟურნალის საფუძველი, საერთო ტონი იყო ზოგადკაცობრიული, გამოქვეყნებული მასალები გამსჭვალულია ინტერნაციონალური სულისკვეთებით.

ერთი მხრივ, რომანტიზმი და სენტიმენტალური სტილი, აქედან გამომდინარე — სევდა, მელანქოლია, ცხოვრების, სინამდვილის უარყოფა, მეორე მხრივ — ცხოვრებით ტკბობის სურვილი, სამყაროსა და მომავლის შეცნობისადმი დაუოკებელი სწრაფვა, თავისუფლებისმოყვარული იდეებისადმი სიმპათიების გამოვლინება, დემოკრატიის ქადაგება, მონარქიული წყობილებისა და თვითმპყრობელური რეჟიმისადმი ანტიპათიები, ქვეყნის წარსულისადმი ღრმა პატივისცემა დამახასიათებელი იყო ჟურნალის ყველა ნომრის ძირითადი ნაწარმოებებისა.

ჟურნალში გამოქვეყნებული მიხეილ თუმანიშვილის ლექსები გამოირჩევა ფორმისა და შინაარსის მრავალფეროვნებით. მისი ლექსების უმეტესობა გამსჭვალულია რომანტიკული სულისკვეთებით. პოეტი ლექსებში ცხოვრებაზე გულგატეხილია, ესწრაფვის მარტოობას, ადამიანთა საზოგადოებისაგან განდგომას. ამ მოტივებით გამსჭვალულია ისეთი შესანიშნავი ლექსები, როგორიცაა „განმარტოება“ («Уединение»), „ელეგია“ («Элегия»). ამ ლექსებში, როგორც მთელ მის ლირიკაში, იგრძნობა პუშკინის გავლენა როგორც თემატიკის, ასევე ფორმის მხრივაც.

ლექსში «Элегия» იგი წერს:

Блажен, кто с лет безумных полюбил,
Тебя, священных дум пустыня!
Кого твой кров священный заманил,
Как благотворная святыня!

მავრამ პესიმისტური განწყობილება აქ აშკარად მიმბაძველობითია. აქვეა მოთავსებული ლექსები, რომლებშიც პოეტი მოუწოდებს ცხოვრებით ტკობისაკენ, უმღერის ლხინით მიღებულ სიამოვნებას, აღიდებს მეგობრობას:

Младого дружества привет
 Тебе, товарищ, посылаю.
 Дадим друг другу мы обет
 На дружбу чистую, святую. («Другу»).

მიმბაძველობითია მიხეილ თუმანიშვილის «Кавказ» („კავკასია“) ⁴. მავრამ პუშკინისაგან განსხვავებით, რომელსაც კავკასიის ზუნება რეალისტურ ტონებში აქვს ასახული, მიხეილ თუმანიშვილი იძლევა კავკასიის რომანტიკულ აღწერას:

Люблю высокие картины бурь твоих, —
 Когда грохочет гром в твоей тиши священной,
 И молнии скользят на раменах крутых,
 И шумные потоки мечутся над бездной.
 Люблю воображать и миг раскошный тот,
 Когда с волнистых туч, как будто из потопа
 С кудрями белыми возникли тени гор, —
 И уперлись под синий пояс небосклона!..

(«Кавказ»).

უტრნალში მიხეილ თუმანიშვილის ლექსების მთელი ციკლია პოეტისა და პოეზიის თემაზე, რომლებიც პუშკინის პოეზიის გავლენითაა დაწერილი. ლექსში «Поэт и вдохновение» („პოეტი და შთაგონება“) იგი წერს პოეტის ვნებაზე ცივ გარემომცველ სამყაროში, მხოლოდ შთაგონებას შეუძლია პოეტის ხსნა. მეორე ლექსში, რომელიც ამავე თემისადრია მიძღვნილი, მიხეილ თუმანიშვილი ამბობს, რომ პოეტი არ უნდა გამოეხდეს ბრბოს თოკით, იგი ამაყი და დამოუკიდებელია და „თავს არ უნდა უხრიდეს კერპებს“ (აქ, აშკარაა, მეფე იგულისხმება). ეს განძი — მისი პოეტური ნიჭი, მისი ერთადერთი სიმდიდრეა ამქვეყნად. რომანტიკულ ლექსში „Ветка и сиротка“ („რტო და ობოლი გოგონა“) ხალხური

⁴ Вадим Вацуро. «Кавказ» Михаила Туманишвили, «Литературная Грузия», 1982, № 12, с. 181—198.

სიმღერის სულისკვეთებით წარმოდგენილია სოციალური თემა-
ობოლ გოგონას ღუპავს მკაცრი სინამდვილე, პოეტი მას ადარებს
რტოს, რომელსაც შმაგი ქარი მიაფრენს.

გ. ბ. ლ. ი. მ. მ. მ.

სენტიმენტალური გავლენა შეიძლება დაენახოთ მიხეილ თუ-
შანიშვილის ნარკვევებში: „Приезд в Картли“, („ქართლში ჩამო-
სვლა“) „Вечер на Горийской дороге“ („საღამო გორის გზაზე“),
მაგრამ უკვე ნარკვევში „ქართლში ჩამოსვლა“ გვხვდება ის ირო-
ნიული კილო, რომელიც შემდეგში დამახასიათებელი ხდება რუ-
სული მოთხრობების ავტორისა და „ცისკრის“ ფელეტონისტი-
თვის. ნარკვევში „Праздник Телетоба“ („ღღესასწაული თელე-
თობა“) მიხეილ თუშანიშვილი გვიჩვენებს რუსული ადათ-წესების,
ზნე-ჩვეულებების, რუსული ცხოვრების ზედმიწევნით ცოდნას. აქ
მოცემულია მრავალი დაწვრილებითი აღწერილობანი და გვხვდება
იმ რეალისტური სტილის ჩანასახები, რომელსაც მიხეილ თუშანი-
შვილი განავითარებს რუსულ ენაზე დაწერილ თავის მოთხრო-
ბებში.

მიხეილ თუშანიშვილის მხრივ ნამდვილი გმირობა იყო გადა-
სახლებული სოლომონ დოდაშვილის სტატიების — „ერეკლე II
მეფობა“ („ქართველ მეფეთა ისტორიიდან“) და „ქართული ლიტე-
რატურის მოკლე მიმოხილვა“ — ჟურნალში გამოქვეყნება, რომლე-
ბიც ადრე გამოქვეყნებული იყო „Тифлисские ведомости“-ის ქარ-
თულ დამატებაში. ეს სტატიები გამსჭვალულია ჭეშმარიტი პატრი-
ოტული გრძნობით.

მიხეილ თუშანიშვილის თვალსაზრისის წარმოჩენისათვის გან-
საკუთრებულ ინტერესს იწვევს ჟურნალში გამოქვეყნებული მისი
სტატიები ძველი და შუასაუკუნეების ისტორიის შესახებ. სტა-
ტიას „თვალსაზრისი ძველი მსოფლიოს მოვლენებზე“ წამძღვარე-
ბული აქვს ეპიგრაფი: „ხალხების ძლევა მოსილება მხოლოდ შთა-
მომავალთა მემკვიდრეობაა, გრძნობები და აზრები კი — მთელი
კაცობრიობისა“. ეს ჰუმანური აზრია თვით მიხეილ თუშანიშვილის
შემოქმედების საფუძველი — ქართველი ხალხის შვილი, ქართვე-
ლი რომანტიკოსი პოეტი პარალელურად წერს რუსულ ენაზეც და
ცდილობს ქართული კულტურა, ქართული სინამდვილე ფართოდ
გააცნოს მსოფლიოს, ქართველ მკითხველს კი მთელი მსოფლიო.
ამ სტატიებში ჩანს ავტორის დიალექტიკური აზროვნება, რომე-
ლიც (თუმცა იდეალისტური პოზიციებიდან) ცდილობს ახსნას სა-
უკუნეთა და ხალხთა ისტორია. ავტორი ამ სტატიებში ავლენს ფარ-

თო განათლებას, ძველი საბერძნეთის, რომის, აღორძინების ხანის ისტორიისა და ლიტერატურის ღრმა ცოდნას, აზროვნების გინალობას. „ცვეტოკის“ შინაარსიდან ჩანს, რომ პროგრესულად მოაზროვნე გიმნაზისტები ახლოს იცნობდნენ დეკაბრისტების იდეებს და თანაუგრძობდნენ მათ. როგორც ჩანს, მათ ხელთ ჰქონდათ რუს „თავისუფალ მოაზროვნეთა“ ის ნაწარმოებები, რომლებიც ხელნაწერების სახით ვრცელდებოდა.

ყურნალში არსად გვხვდება რუსული მონარქიის განდიდების არცერთი შემთხვევა. მაგალითად, მიხეილ თუმანიშვილი ძველი რომის შესახებ სტატიებში მგზნებარე სტრიქონებს მხოლოდ რესპუბლიკურ მმართველობას უძღვნის და თავშეკავებით ლაპარაკობს მონარქისტულ მმართველობაზე. აქედან, ცხადია, რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ყურნალს, რომელიც იმ პერიოდში გამოდიოდა, როდესაც საქართველოში და მთელ კავკასიაშიც არ არსებობდა პერიოდული პრესა, როდესაც ქვეყნის მოწინავე ძალები დათრგუნვილი იყო და იძულებული იყვნენ პირში წყალი ჩაეგუბებინათ. მიხეილ თუმანიშვილს უდიდესი როლი ენიჭება, როგორც ამ ყურნალის დაარსების მთავარ ინიციატორსა და შემდგენელს.

მიხეილ თუმანიშვილმა ერთ-ერთმა პირველთაგანმა მიაპყრო ქართული ლიტერატურის ყურადღება ევროპას. უდიდესია მისი მნიშვნელობა როგორც ა. ს. პუშკინის ქართულად მთარგმნელისა და მისი შემოქმედების პროპაგანდისტისა. პროფ. შ. რადიანი აღნიშნავს, რომ მიხეილ თუმანიშვილი 30-იანი წლების პოეტებიდან ორგანულად ყველაზე უფრო უახლოვდება პუშკინს. ყრმობის წლებში იგი ძირითადად პუშკინის იმ ლექსებს თარგმნიდა, რომლებიც მის რომანტიკულ მისწრაფებებს პასუხობდა. პუშკინისადმი ინტერესი არ განელებია უფრო გვიანაც. საერთოდ, შეიძლება ითქვას, რომ იგი, როგორც პოეტი, ამ რუსი გენიოსის გავლენით იზრდებოდა. მიხეილ თუმანიშვილმა თარგმნა აგრეთვე რუსი პოეტი ქალის ე. პ. როსტოპჩინას „ზამთრის შემოღამება“ და პ. პ. კამენსკის „აღსასრული ქვეყნისა“ („ცისკარი“, 1858, № 2), რაც მოწმობს, როგორ ესწრაფოდა იგი ქართველი მკითხველისათვის გაცნობა რუსული ლიტერატურა, ამავე მიზანს ემსახურებოდა ი. ა. კრილოვის არაკების თარგმნაც.

გიმნაზიის დამთავრების შემდეგ მიხეილ თუმანიშვილი გადაჭრით შორდება რომანტიზმს და თავის შემოქმედებაში უახლოვდება რეალისტურ მიმართულებას. უეჭველია, მწერალზე ამ მხრივ

ყველაზე დიდი გავლენა მოახდინა გოგოლის შემოქმედებამ. რუსულ პრესაში გამოქვეყნებულ თითქმის ყველა სტატიაში იგმობოდა დაპირ მიუთითებდა, რომ აუცილებლად „მიპყოლოდნენ გოგოლს“⁵. გოგოლის ნაწარმოებებს მწერლისათვის ნიმუშად თვლიდა. გოგოლის მკაფიო სიტყვა ყოველთვის იწვევდა მიხეილ თუმანიშვილის აღფრთოვანებას. მისი დოკუმენტების სიაში აღნიშნულია „წერილი „მკვდარი სულების“ შესახებ“⁶, რომელიც, სამწუხაროდ, არ შემონახულა. რეალიზმთან მიახლოებაში მიხეილ თუმანიშვილზე გავლენა მოახდინა მისმა მეგობარმა, პოლონელმა პოეტმა და რევოლუციონერმა ტ. ლადა-ზაბლოცკიმ, რომელიც წერილებში აფრთხილებდა, რომ არ გაეტაცნა რომანტიზმს⁷. მიხეილ თუმანიშვილი რომ ამ დროისათვის დაშორდა რომანტიზმს, მოწმობს მისი წერილი მეგობრის, ლუკა ისარლიშვილისადმი⁸, რომელშიც იგი გამოდის ისეთი რომანტიკული ლექსების წინააღმდეგ, როგორსაც თვითონვე წერდა ცოტა ხნის წინ.

გიმნაზიის დამთავრების შემდეგ მიხეილ თუმანიშვილი, როგორც მისი მეგობარი ნიკოლოზ ბარათაშვილი, იძულებული იყო სამსახური დაეწყო. სახსრების უქონლობის გამო მათ ვერ შესძლეს უმაღლესი განათლების მიღება. ცხოვრებამ აიძულა გამოთხოვებოდნენ მრავალ ილუზიას. 1837 წლის 23 იანვარს, მიხეილ თუმანიშვილმა კოლეგიის მდივნის ჩინით მუშაობა დაიწყო საქართველოს სახაზინო ექსპედიციაში. სიცოცხლის ბოლოს კი ბრწყინვალე კარიერა გაიკეთა და დაასრულა იგი კავკასიის მეფისნაცვლის საბჭოს წევრობით. 1838 წელს მიხეილ თუმანიშვილი მუშაობას იწყებს ამიერკავკასიის მხარის მმართველობის დებულების პროექტის შემდგენელ კომისიაში. მიხეილ თუმანიშვილის ნამსახურობის ნუსხიდან ირკვევა, რომ 1838 წლის აპრილში იგი მიწვეული იყო სენატორ განის კომისიაში⁹. 1838 წელსვე „სტოლინაჩალინიკის“ თანამემწის თანამდებობა მიიღო, ხოლო 1839 წლის 14 ივლისს იგი უკვე სავამომძიებლო ნაწილის „სტოლინაჩალინიკის“ თანამდებობაზე გადაჰყავთ, „გუბერნსკი სეკრეტარის“ ჩინით.

ამ წლებში მიხეილ თუმანიშვილი დაუღალავად მუშაობდა თა-

⁵ «Кавказ», 1852, № 41.

⁶ საქართველოს მეცნ. აკადემიის კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, 2. თუმანიშვილის ფონდი, საქმე 30.

⁷ იქვე, საქმე 857. იხ. ვახ. „Материалы“, 1911, 21 დეკემბერი.

⁸ იქვე, საქმე 305.

⁹ იქვე, საქმე 8.

ვისი განათლების გასაღრმავებლად. მეცნიერულ ლიტერატურაში არსებობს აზრი, რომ მიხეილ თუმანიშვილმა გიმნაზიის დამთავრებისა და სამსახურში შესვლის შემდეგ დროებით მიატოვა ლიტერატურული სარბიელი, მას ამ წლებში არაფერი დაუწერია. აღმოჩენილი მასალები მოწმობს, რომ ამ წლებში მიხეილ თუმანიშვილი ინტენსიურ შემოქმედებით მოღვაწეობას ეწეოდა.

სალტიკოვ-შჩედრინის სახ. ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკაში იშვიათი წიგნების განყოფილებაში აღმოჩნდა მიხეილ თუმანიშვილის დღემდე უცნობი სამი წიგნი, რომლებიც დაბეჭდილია 1839-40 წწ. მოსკოვში, მოსკოვის საიმპერატორო თეატრთან არსებული ი. სმირონოვის სტამბაში. ეს წიგნებია: «Колдун или Приворотный корень, Быль XIX века» (1839, 78 გვ.); «Дешевый стряпчий, или Обнаруженное плутовство» (1839 წ. 180 გვ.), «Уарь, железная лапа, или живой мертвецъ разбойникъ. Народное предание, в 2-х частях» (1840 წ. I წიგნი, 123 გვ. II წიგნი, 97 გვ.).

პირველ წიგნს — «Колдун или Приворотный корень» ავტორის ადგილას მხოლოდ მისი ინიციალები «Соч. М. Т.» აწერია. მეორე წიგნში — «Дешевый стряпчий» ეს ინიციალები უფრო გავრცობილია: «Соч. М.....а Т.....а» ხოლო მესამეში: «Уарь, железная лапа» პირდაპირაა ნათქვამი: «Народное предание рассказанное Михаилом Тумановым».

ამ სამ წიგნს აერთიანებს არა მარტო ის, რომ დაბეჭდილია ერთსა და იმავე სტამბაში, ერთნაირი ფორმატისაა, ერთი და იგივე შრიფტით და ა. შ., არამედ ის, რომ ისინი დაწერილია ერთნაირი სტილით, ერთნაირი მანერით, რაც უეჭველს ხდის, რომ «М. Т.», «М.....а Т.....а» და «Михаил Туманов» ერთი და იგივე პირია.

საცენსურო კომიტეტის არქივში დაცულია საქმე ამ წიგნების დაბეჭდვაზე ნებაართვის მიცემის შესახებ, შემოტანილი მიხეილ თუმანიშვილის მიერ, დათარიღებული 1838 წ. 29 ივნისით¹⁰ და 1839 წლის 6 ოქტომბრით¹¹.

ამ ნაწარმოებებისა და „ცვეტოკში“ მოთავსებული ნაწარმოებების შესწავლა და ტექსტოლოგიური ანალიზი გვიჩვენებს, რომ მათი ავტორი, ჩვენი აზრით, შეიძლება იყოს მიხეილ თუმანიშვილი. ამას გვაფიქრებინებს ის, რომ მიხეილი მშობლიურ ენასავით ბრწყინვალედ ფლობდა რუსულ ენას, კარგად იცნობდა რუსულ ლიტერატურას, თვალს ადევნებდა მის ყველა სიახლეს და ამ დროისათვის

¹⁰ ЦГИА, М., ф. 31, оп. 1, д. 136, л., 42 об.

¹¹ იქვე, л. 172 об.

მნიშვნელოვნად ჩამოშორდა გიმნაზიის დროინდელ რომანტიკულ გატაცებას.

მაგრამ როგორ დაიბეჭდა ეს წიგნები მოსკოვში? არქივში მონახული მიხეილ თუმანიშვილის „ბიოგრაფიაში“¹² რომელიც მისმა შვილმა გიორგიმ დაწერა, მითითებულია, რომ „მ. თუმანიშვილი და გ. კ. ბაგრატიონ-მუხრანსკი მივლინებულ იქნენ პეტერბურგში კავკასიაში საგლეხო რეფორმის პროექტის უმაღლეს საკანონმდებლო უწყებაში წარსადგენად“. შესაძლებელია, ვანის კომისიანი მუშაობის დროს (ე. ი. 1838-1840 წწ.) იგი მივლინებულ იქნა რუსეთში. კომისიაში მონაწილეობას ადასტურებს მისი ნამახურობის ნუსხა¹³, ამავე თემაზეა ლაპარაკი თუმანიშვილის ხელნაწერში „თანამედროვე ჩანაწერები“¹⁴, რომელიც ახალ ფინანსურ სისტემას ეძღვნება. წერილებში ნათქვამია, რომ ამ კომისიის მუშაობაში თვითონ დებულობდა მონაწილეობას. ეს ხელნაწერი ერთ-ერთ კლიგ ადასტურებს მიხეილ თუმანიშვილის მონაწილეობას ვანის კომისიაში. უნდა აღინიშნოს, რომ მიხეილ თუმანიშვილისადმი მიძღვნილ არცერთ ნაშრომში დაწვრილებით არაა ლაპარაკი 1938-1940 წლებზე.

მიხეილ თუმანიშვილს მთელი ცხოვრების მანძილზე არსად და არასოდეს არაფერი აქვს ნათქვამი ამ წიგნებზე, ისევე, როგორც „Известок Тифлисской гимназии“-ს შესახებ, რომელიც პირველად მისმა შვილმა გიორგი თუმანიშვილმა აღმოაჩინა 1916 წელს მამის არქივში¹⁵. დიდხანს ამ ჟურნალისათვის მეცნიერებს ყურადღება არ მიუქცევიათ. მხოლოდ 1936 წელს მოპკიდა ხელი მის შესწავლას აკაკი გაწერელიამ. როგორც „ცვეტოკში“ მოთავსებული ნაწარმოებები, ასევე პირველი რუსული მოთხრობები, რომელიც მოსკოვში დაბეჭდა, უეჭველია, მას კალმის მოსინჯვად მიაჩნდა და ამ „ბავშვურ ცდებს“ დიდ მნიშვნელობას არ ანიჭებდა.

ყველა ლიტერატურულ ლექსიკონსა და ცნობარში, სადაც მშინდელი მწერლების გვარებია ჩამოთვლილი, დასახელებულია მხოლოდ ერთი მწერალი — მიხეილ თუმანიშვილი — ჩვენთვის ცნობილი მიხეილ თუმანიშვილი.

¹² საქართველოს მეცნ. აკად. კ.კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, საქმე 1344, ფურცელი I—I მეორე გვერდზე.

¹³ იქვე, საქმე 8.

¹⁴ იქვე, საქმე 46.

¹⁵ «Народный листок», 30 июля 1916 г.

რას ვკითხულობთ ამ წიგნებში?

პირველ წიგნს „ჯადოქარი, ანუ მოსაჯადოებელი ფესვი“ გვაცნობს ხუმრობის ტონით შედგენილი წინასიტყვაობა, რომელიც ავტორის თავმდაბლობას ცხადყოფს. „...მე საკმაოდ ბევრ ასობებს ვწერ, მაგრამ წერა სრულიადაც არ ძალმიძს...“, მიუთითებს რა იმ მიზეზებზე, რამაც აიძულა თხზვისათვის მოეკიდა ხელი, ავტორი ხუმრობით ახსენებს სიღარიბეს, გაცვეთილ ჩექმებს. განსაზღვრავს რა თავისი მთხვეველობის „მიწიერ მიზანს“, იგი თავისთავს უსვამს კითხვას, როგორი სტილით წეროს: „ზნეობრივ-სატირულ სტილში წერა არ შემიძლია, მაგრამ არც ჟ.-ჟ. რუსოს, არც ბუალოს ან სხვა ვინმეს მისაბაძავად მყოფნის ძალა“, ამიტომ მან გადაწყვიტა წეროს ის, რაც სინამდვილეა, ე. ი. ცდილობს რეალისტურად აღწეროს, რაც მის ირგვლივ ხდება.

„ჯადოქარი“ თავისი შინაარსით პატარა მარტივი მოთხრობა-ანეგდოტია, იგი რალაციით ჩამოჰგავს გოგოლის მოთხრობების სიუჟეტებს, მისი გმირი — გოგოლის პოპრიშიჩის. მამის ქონების ნახევრად გაკოტრებული მემკვიდრე პლატონ პანტელეევიჩი უსაქმური, უმაქნისი კაცია. მას შეუყვარდა პოლკოვნიკის ქალიშვილი მარია და გადაწყვიტა მისი ცოლად შერთვა. ამ საქმეში დახმარება აღუთქვეს გაიძვერა და თაღლითმა მსახურმა ანდრეიმ და ტრიფონ ფალალეევიჩმა, რომელიც ბნელ საქმეებს ეწეოდა და მოსაჯადოებელ ფესვს ჰყიდდა. მოახლე პრასკოვიასთან ერთად მათ გადაწყვიტეს გაეცურებინათ პლატონ პანტელეევიჩი. არწმუნებდნენ, რომ პოლკოვნიკის ქალიშვილს აჯადოებდნენ და პემანზე გადაცმულ პრასკოვიას ახვედრებდნენ გვიან ღამით, როცა მას გარჩევა არ შეეძლო. მოჯადოების საბაბით მათ პირწმინდად გაფცქვენეს პლატონ პანტელეევიჩი. როდესაც ეს შეიტყო, მან ჯავრიან გულზე ჩხუბი აუტეხა მაკლერ მოხელეს, რომელიც სამსახურიდან გაძევებული იყო ცუდი საქციელისათვის. თაღლითებმა პლატონ პანტელეევიჩი შესწლილად გამოაცხადეს და სულით ავადმყოფთა სახლში მოათავსეს. იქ მას შრომითი მკურნალობა დაუნიშნეს, და, როდესაც საავადმყოფოდან გამოეწერა, სულ სხვა ცხოვრება — ხელჯოხებით ვაჭრობა დაიწყო.

თუმცა იგი ჯერ კიდევ სუსტი ლიტერატურული ნაწარმოებია, მაგრამ აქ უკვე არის ჩინოვნიკთა წრის, საკანცელარიო სამსახურის რეალისტურად ასახვის ჩანასახები. წიგნში უხვადაა იუმორისტული კილო, ირონია, რომლებიც შემდგომში ასე გაიფურჩქნა მ. შვიგნობარი, 11

მიხეილ თუმანიშვილის ქართულ ფელეტონებში „მოლაყბის ფურცლები“.

საქართველოს
განმანათლებლები

მეორე წიგნს „ულაზათო ვეჟილი. ანუ გამხელილი თაღლითობა“ უკვე უფრო მოწიფული ხელი ეტყობა, იგი ბრწყინავს იუმორით. აქ უფრო მეტია გოგოლის სკოლის რეალისტური ნიშნები, თუმცა ჯერ კიდევ იგრძნობა პოეტი-რომანტიკოსი. მოთხრობაში

ДЕШЕВЫЙ
СТРЯПЧИЙ,
ИЛИ
ОБНАРУЖЕННОЕ
ПЛУТОВСТВО.

Соч. М.....а П.....а.

СЕКРЕТАРЬ ЗАЩЕПИНЪ (протягивая
руку):

Дѣло ваше мною устроено какъ нельзя
лучше; только надобно доложить.

Изъ Комедіи: Добрый хлопотунъ.
Н. М.

москва.

ВЪ ТИПОГРАФИИ И. СНИРНОВА
при ИМПЕРАТОРСКИХЪ Московскихъ Театрахъ.

1839.

წიგნის გარეკანი

ხათლად ჩანს რეალისტური სკოლის ისეთი ნიშნები, როგორც საგანთა სახელების ჩამოთვლა, ზოგჯერ დამახასიათებელი ზღვრებებით, რომლებიც სხვადასხვა გრამატიკულ-სემანტიკურ სფეროებს განეკუთვნება. ეს ხერხი უფრო მახვილი ფორმით ტიპურია გოგოლისა და გოგოლის სკოლის მწერალთა სტილისათვის¹⁶.

ამ მოთხრობაში, როგორც საერთოდ ასეთი სტილის ხაწარმოებებში, მრავლადაა აღწერილობანი. მოთხრობაში ექვსი თავია. პირველ თავში მოცემულია გმირის — კოზმა კოზმიჩ ტარაკანჩიკოვის პორტრეტი. უწინ იგი სხვადასხვა საკრებულოს მოხელე-მწერალი იყო, ახლა კი გადაყენებულია თანამდებობიდან დაუდევრობისა და სამსახურში გამოუცხადებლობის გამო. გარეგნობაც კი საზიზზლარი ჰქონდა — მახინჯი, კუჭყიანი, ფეთხუმი, ძალზე ზარმაცი და უმეცარი. თავი გაჰქონდა ვეჭილობით, რომლისაც არაფერი გაეგებოდა. იგი განსახიერება იყო ყოველგვარი მანკიერებისა — ღორმუცელა, ლოთი, თავხედი. ავტორი მას წუბრბელას უწოდებს, ადარებს ოზობას, რომელიც „მშვიდად ქსოვს თავის ნახჭიან ბადეს, სახლის პატრონივით დარაჯობს გაუფრთხილებელ მწერებს, რომ გამოწუწუნოს ისინი. კოზმაც მთხოვნელს ჯერ ქსელში გააბამდა, შემდეგ კი გამოსწუწუნდა არა სისხლს, არამედ ფულს“ (გვ. 11-12). მისი ასეთი მსხვერპლი გახდა გლეხი ქალი ანუშკა, რომელმაც თავი დაიხსნა გლეხობიდან და ქალაქში ჩამოვიდა, რომ ჩაწერილიყო და სამუშაო ეშოვა. ტარაკანჩიკოვმა ეშმაკობით, ტყუილებითა და თაღლითობით ანუშკას ფული ააფცქვნა, საქმე კი არ გაუკეთა.

ამ მოთხრობაში იუმორისტულ აღწერილობათა უკან აშკარად იგრძნობა სატირული კილო, რომელიც მეფის სასამართლოს უსამართლობის, ჩინოვნიკების გამყიდველობის წინააღმდეგაა მიმართული. მოთხრობაში ავტორს აქვს გოგოლის სტილით აღწერილი სასაცილო სცენები, ძარღვიანი იუმორით აღწერს მოხუც ქალს, რომელთანაც ანუშკა ცხოვრობდა, მის სკივრს. ქალიშვილი მოხუცს ეხვეწება ასესხოს ფული, რომელსაც ტარაკანჩიკოვი სთხოვს საქმის სწრაფად მოსამთავრებლად. მოხუცი ქალი სიამოვნებით ეხმარება. იგი წავიდა საუკუნაოში, გახსნა სკივრი. ამოიღო

¹⁶ В. Виноградов. Проблема авторства и теория стилей, М., ГИХЛ, 1961 с. 96.

დიდი ტომარა, ტომრიდან პატარა თოფრა, თოფრიდან ჩვარი, ჩვარიდან მაუდის ნაჭერი, მაუდის ნაჭრიდან კოლოფი, რუმინული ინახავდა საოცნებო ფულებს. ამოიღო ფულები, ყველაფერი ძველებურად შეფუთა, დაკეტა სკივრი, შემდეგ საკუჭნაო და დაბრუნდა მოსაუბრესთან. (გვ. 61-62).

თუმცა მოთხრობა კეთილად მთავრდება — ანუშკას ეხმარება კეთილი ბატონი, დადი მოხელე, რომელიც ნიღაბს ხდის ტარაკანჩიკოვის თაღლითობას. ავტორი დასასრულს იძლევა დასკვნას, რომ ასეთი გამყიდველი მოხელეების გამო „ჩივიან მთავრობაზე, რომელიც მხოლოდ ქვეშევრდომთა სიკეთეზე ზრუნავს“, მაგრამ ეს დასასრული აშკარად ირონიულია, რასაც მოწმობს მოთხრობის მთელი აგებულება. ნაწარმოების ასეთი იდეური მიმართულება ძალზე დამახასიათებელია მიხეილ თუმანიშვილის მომდევნო ფელეტონებისათვის.

მესამე წიგნი, როგორც ავტორი მიუთითებს, ხალხური თქმულება, ლეგენდაა. იგი ორი ნაწილისაგან შედგება. შინაარსით ეს მოთხრობა სავსებით განსხვავდება წინა ორი მოთხრობისაგან და თუმცა უფრო გვიანაა დაწერილი, მაინც ჰგავს „ცვეტოკის“ ავტორისა და გამომცემლის, გიმნაზისტის რომანტიკულ სტილს. მოთხრობას წამძღვარებული აქვს ეპიგრაფი პუშკინის ნაწარმოებიდან: «Дела давно минувших лет, преданья старины глубокой». მოთხრობა იწყება ოქროსგუმბათიანი მოსკოვის ქება-დიდებათ, იგი თავისი სტილით, ენით უახლოვდება „ცვეტოკის“ ნაწარმოებებს, რომლებიც „გორელი გრაფის“ კალამს ეკუთვნის. მაგრამ თხრობაზე გადასვლისას ავტორი კვლავ უბრუნდება აღწერილობით-იუმორისტულ სტილს, რომელიც ორი წინა მოთხრობისთვისაა დამახასიათებელი.

მოთხრობის ამბავი ხდება XVIII ს-ის შუა ხანებში მოსკოვის განაპირას, სადაც შეძლებული ვაჭრის ზოლოტოდუმინის ბოსტანი იყო. აქვე იდგა ქათმისფეხება ქოხი — „ღარიბის საცოდავი ბინა“, სადაც ცხოვრობდა ვადამდგარი ჯარისკაცი ფომა სემიონოვიჩ პტიჩკინი, რომელიც ვაჭრის ბოსტნის დარაჯად მუშაობდა. ჯარისკაცი 70 წლის ხეიბარი იყო, ფეხები და ყურები პოლტავის ბრძოლაში დაკარგა. ჯარისკაცთან ერთად ცხოვრობდა მისი ნაშვილები უარი. მას დაბადებიდანვე ცალი ხელის მტევანი არ ჰქონდა, ხოლო მეორე ხელი კი მრუდი და ძლივს ამოძრავებდა. იგი ერთთავად ტაძრის კარიბჭესთან იდგა მოწყალების სათხოვნელად. მოთხრობაში აღწერილია პოლტავის ბრძოლებში მონაწილე მოხუც ვეტერანთა

У А Р Ъ

ЖЕЛЪЗНАЯ ЛАПА,

ИЛИ

ЖИВОЙ МЕРТВЕЦЪ

РАЗБОЙНИКЪ.

НАРОДНОЕ ПРЕДАНИЕ,

РАЗСКАЗАННОЕ

Михаиломъ Тумановымъ.

Для давно минувшихъ лѣтъ,
Преданья старины глубокой.

А. Пушкинъ.

ЧАСТЬ I.

МОСКВА.

ВЪ ТИПОГРАФІИ И. СМІРНОВА.

при Императорскихъ Москов. Театрахъ

1840.

წიგნის გარეკანი

პურობა. ჯარისკაცი და მისი მეგობრები სიყვარულით იგონებენ პეტრე I-ს. ლხინის დროს ჯარისკაცი ყველა ლეგენდას მწყემსზე, რომელმაც დაინახა მანებას აჩრდილი, რომელიც დაძრწის და ადგილს ვერ პოულობს. ეს ლეგენდა გულში ჩაუვარდა უარს.

ერთი თვის შემდეგ პტიჩკინი გარდაიცვალა. უარი, რომელიც მიეჩვია მოწყალეების თხოვნას, სახლიდან წავიდა. აჰ, როგორც ორ წინა მოთხრობაში, მიხეილ თუმანიშვილი იძლევა გმირის აღწერას.

მაგრამ ამ მოთხრობაში იგი პირველად ცდილობს პერსონაჟის ფსიქოლოგიური პორტრეტის დახატვას, კერძოდ, უარისა, რომელიც გაბოროტებულია იმის გამო, რომ მოწყალეების თხოვნისას თავის დამცირება უხდება. იგი იტანჯება შელახული თავმოყვარეობის გამო და ნებისმიერი გზით მიღწეულ დიდებაზე ოცნებობს. ავტორი ცდილობს გმირის პორტრეტი ცოცხლად წარმოგვიდგინოს, რაც რეალისტური სკოლისათვის იყო დამახასიათებელი.

როდესაც უარი სახლიდან წავიდა, ტყეში შეეყარა ყაჩაღ რიჩკას, რომელმაც მოხიბლა იგი იმით, რომ შეჰპირდა თითქოს შესაძლო იყო სახელი გაეთქვა მთელ მოსკოვში. უარი გაჰყვა მას. ავტორი დაწვრილებით და მხატვრულად აღწერს ტყეში ყაჩაღის ბინას — მიწისქვეშა ქვაბულს, საესეს ქონებით. ეს რომანტიკული აღწერა ჯადოსნურ ზღაპარს მოგვაგონებს. ასეთივე რომანტიკულია თვით რიჩკას ისტორიაც, რომელმაც შურის, სიფლიდის, სიხარბის გამო მოკლა ძმა, გაანიავა მდიდარი მამის მთელი ქონება, და ბოლოს ყაჩაღობას, დიდ გზაზე ძარცვას მიჰყო ხელი.

მოთხრობის მეორე თავში, სადაც ლაპარაკია რიჩკასა და უარის ბნელსა და ბოროტ საქმეებზე, არის ლირიკული გადახვევა: „ოჰ, სინდისო, სინდისო! შენ ყველა სასჯელზე მძიმე ხარ ამქვეყნად“. მოთხრობაში სხვა ლირიკული გადახვევები და დრამატული დიალოგებიცაა. უარმა მოგონა მოხუცი ჯარისკაცის მონათხრობი მახუბას შესახებ, მიცვალეზულივით მოირთო და რიჩკასთან ერთად დაიწყო გამვლელთა დაშინება და ძარცვა. მან მიაღწია მიზანს — სახელი შორს გაითქვა. ერთხელ დაინახა მარია — ვაჭარი მოშნოვის ქალიშვილი და შეუყვარდა იგი. მარიას ჰყავდა საქმრო — ანდრეი მირონოვი, გულადი და პატიოსანი ჰაბუკი, რომელმაც შესძლო ყაჩაღების შეპყრობა. ბოროტ საქმეთა გამო მათ კატორღაში უკრეს თავი. მოსკოვში კი მარიასა და ანდრეის ქორწილი გადაიხადეს.

მოთხრობის ენა მკვეთრი და მხატვრულია, მრავლადაა ხალხური ანდაზები და არაკები, თუმცა საერთოდ ეს „ხალხური თქმულებანი“ ნაკლებ საინტერესოა, ვიდრე ორი წინა მოთხრობისა.

მიხეილ თუმანიშვილის რუსული მოთხრობების ანალიზი ცხადყოფს, რომ ეს მოთხრობები პირველი ნაბიჯია „გოგოლისათვის მიყოლის“ — რეალისტური ნაწარმოებების შექმნის გზაზე. მიხეილ თუმანიშვილის სამივე წიგნი დაწერილია მისი საქართველოს სახა-

ზინო ექსპედიციაში სამსახურის დროს: შინაარსით მათ არავითარი კავშირი არა აქვთ საქართველოსთან. დაწერილია აშკარა მიმბაძველობითი მანერით, აქვს ირონიული, ზოგჯერ კი სატირული ხასიათი. ეს ირონიული მანერები უფრო აშკარად ვლინდება შემდეგ, „მოლაყბის“ ფსევდონიმით „ცისკარში“ გამოქვეყნებულ ფელეტონებში. ამ ნაწარმოებებში უკვე ნათლად ჩანს მიხეილ თუმანიშვილის ჩამოშორება ჭაბუკობის რომანტიკული მიმართულებიდან და რეალიზმზე, გარემო-სინამდვილის აღწერაზე გადასვლა. ამასთან დაკავშირებით მოვიყვანოთ თვით მიხეილ თუმანიშვილის სიტყვები, რომელიც დ. რამიშვილმა ებიგრაფად წაუძღვარა თავის წიგნს „მიხეილ თუმანიშვილი“: „რაც არ უნდა თქვან იდეალისტებმა, მაინც პირველ რიგში აუცილებელია სინამდვილე“.

უნდა აღინიშნოს, რომ მიხეილ თუმანიშვილის „ცვეტოკში“ გამოქვეყნებული ნაწარმოებების და მოსკოვში დაბეჭდილი რუსული მოთხრობების, არქივში დაცული გამოუქვეყნებელი, შავი ნაწერების სტილი უთუოდ ერთმანეთის მსგავსია. ასეთია, მაგალითად, ხელნაწერები: „რუხი ციხე, ანუ ჰიმნი ნაბადს (ნაწყვეტი მგზავრის ჩანაწერებიდან)“¹⁷, „საქართველოს სამხედრო გზის გზამკვლევი“¹⁸, „მგზავრის ჩანაწერები ახალციხის შესახებ“¹⁹, „მეზურნე ალექსი“²⁰ „აღდგომა კავკასიაში“²¹ და სხვა.

ამრიგად, მიხეილ თუმანიშვილის შემოქმედებითი მოღვაწეობა ამ წლებშიც გრძელდებოდა. 1841 წელს მ. თუმანიშვილი და დ. ყიფიანი ერთად მუშაობდნენ ლიტერატურული აღმანახის შედგენაზე, რომელშიც „ცვეტოკში“ მონაწილე ავტორების გარდა უნდა შეეყვანათ სხვა პროგრესული ლიტერატორები — მანანა ორბელიანისა და ალექსანდრე ჭავჭავაძის სალონის წევრები²².

მიხეილ თუმანიშვილი რუსულ პერიოდულ პრესაში დაბეჭდილ სტატიებში გამოდის ისეთი ტენდენციური ნაწარმოებების წინააღმდეგ, რომლებიც შორსა დგას ცხოვრებისაგან, მოკლებულია ცხოვრებისეულ სიმართლეს. იგივე აზრია გატარებული მის სტა-

¹⁷ საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, მიხეილ თუმანიშვილის ფონდი, საქმე 40.

¹⁸ იქვე, საქმე 44.

¹⁹ იქვე, საქმე 42.

²⁰ იქვე, საქმე 54.

²¹ იქვე, საქმე 45.

²² „მნათობი“, 1938, № 5. გვ. 166-168.

ტიებში თეატრის შესახებ, რომლებსაც დიდი მნიშვნელობა აქვს ქართული თეატრალური კრიტიკის განვითარების ისტორიისათვის.

მთელი ცხოვრების მანძილზე მიხეილ თუმანიშვილი გატაცებული იყო რუსული ლიტერატურის შესწავლით, რასაც მოწმობს მისი დღიურები, წიგნაკში ჩანაწერები. არქივში სხვა მასალებთან ერთად დაცული ა. ი. გერცენის ცნობილი წიგნის „რევოლუციური იდეების განვითარება რუსეთში“ ხელნაწერი, რომელიც, შესაძლოა, მიხეილ თუმანიშვილს ქართულად უნდა ეთარგმნა²³.

დიდა მიხეილ თუმანიშვილის დამსახურება, როგორც საქართველოში „საგლეხო რეფორმის“ ერთ-ერთი მთავარი მოღვაწისა და ავტორისა ფუნდამენტური ნაშრომის — „ბატონყმობა საქართველოში“, რომელიც გამოიცა თბილისში 1864-1865 წლებში²⁴.

საოცრად ფართო და მრავალგვარია მიხეილ თუმანიშვილის, ცნობილი ქართველი რომანტიკოსი პოეტის ინტერესები. იგი დასახელებული ნაწარმოებების გარდა, ავტორია აგრეთვე საინტერესო შრომებისა კავკასიის ეთნოგრაფიის შესახებ — „ეთნოგრაფიული ნარკვევები“²⁵. ასევე ფართოა მიხეილ თუმანიშვილის საზოგადოებრივი მოღვაწეობა. თავისი მოკრძალებული შემოქმედებითი მემკვიდრეობით მიხეილ თუმანიშვილმა საკმაოდ დიდი წვლილი შეიტანა როგორც ქართული რომანტიკული პოეზიის, ასევე საქართველოში რუსული მხატვრული სიტყვის განვითარებაში. ფასდაუდებელია მისი წვლილი რუსულ-ქართული ლიტერატურული კავშირის განმტკიცებაში, ორი მოძმე კულტურის დაახლოებაში.

თ ბ ი ლ ის ი

²³ Ю. Богомолов. Из истории русско-грузинских литературных взаимосвязей. Тбилиси, 1967, с. 112.
²⁴ О. К. Жорданна. О крепостном праве в Грузии. Тбилиси, «Мещинереба», 1982, с. 181.
²⁵ Г. А. Чачашвили. Из истории грузинской этнографии. — Вестник гос. музея им. С. Джанашиа, т. XVII В, 1953, с. 14—19.

✽
ქაჩულის
ფურც-
სლესი

არ არსებობს წარსული, ვიდრე წიგნები არსებობენ.

ედუარდ ბულვერ-ლიტონი

ისტორიის არავითარ ჩავარდნასა და დროის ყრუ
სივრცის არ ძალუძს გაანადგუროს ადამიანის აზრი,
დამკვიდრებული ასობით, ათასობით და მილიონობით
ხელნაწიკსა და წიგნში.

კ. ბ. პაუსტოვსკი

პეტერბურგში დაბავადილი ძველი ქართული წიგნები

(XIX საუკუნის პირველი ნახევარი)

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში დიდ მეცნიერულ, ლიტერატურულ-შემოქმედებით და კულტურულ-საგანმანათლებლო მუშაობას ეწეოდნენ პეტერბურგში მცხოვრები ქართველები. აქ მოღვაწეობდნენ ისეთი ცნობილი მკვლევარ-მეცნიერნი, მხატვრები, ზოარგმნელ-კალიგრაფები, როგორც იყვნენ დავით, იოანე, ოქროპირ, ბაგრატ, თეიმურაზ, ფარნაოზ, ჯიბრაელ ბაგრატიონები, იონა ხელაშვილი, პეტრე ქებაძე, ზაქარია ფალავანდიშვილი, ტარასი ალექსი-მესხიშვილი, გიორგი მაისურაძე, სიმონ ტაბიძე, გიორგი ავალიშვილი, იოსებ ნაზარიშვილი, იოანე ბაზლიძე, გიორგი პაიჭაძე, იოსებ ხმალაძე, დავით ჩუბინაშვილი, გოდერძი ფირალიშვილი და სხვები.

პეტერბურგელ ქართველთა მეცნიერულ და ლიტერატურულ-შემოქმედებით საქმიანობას სათავეში ედგა თეიმურაზ გიორგის ძე ბაგრატიონი, კაცი დიდი პატრიოტი თავისი ქვეყნისა, ზედმიწევნით განათლებულ-განსწავლული ფილოსოფიასა, ისტორია-ფილოლოგიასა, გეოგრაფიასა და სხვა ზოგად-საზოგადოებრივ დისციპლინებში. მას პირადი ნაცნობობა და ახლო შემოქმედებითი ურთიერთობა აკავშირებდა რუსეთის იმდროინდელ მოწინავე ინტელიგენციასთან, პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდენტ ს. უვაროვთან, აკადემიკოსებთან მ. ა. დონდუკოვ-კორსაკოვთან, ვინეცკისთან, ზაგორსკისთან, ბრანდტთან, ჰერმანთან, ლუნცთან, ბუნიაკოვსკისთან, ფ. შარმუასთან, პეტერბურგისავე უნივერსიტეტის აღმოსავლური ენების პროფესორ ჯაფარ თოფჩიბაშევთან. 1830 წლიდან თეიმურაზი ძალზე ნაყოფიერ მეცნიერულ მგობრობას ამყარებს პარიზიდან პეტერბურგში ჩამოსულ მარი

ბროსესთან. მეცნიერებაში მიღწეული მნიშვნელოვანი წარმატებებისათვის 1832 წელს მას ირჩევენ პეტერბურგის აკადემიის ხოლო 1835 წელს საფრანგეთის სააზიო საზოგადოების წევრად.

თეიმურაზი პეტერბურგში საქართველოს უკანასკნელი მეფეების ერეკლე II-ისა და გიორგი XII-ის სხვა მემკვიდრეებთან შედარებით მოგვიანებით — 1811 წლიდან დასახლდა. იგი ნევის ნაპირას, ვასილის კუნძულის მეცხრე კვარტალში, კერძო სახლში ცხოვრობდა. ბაგრატიონების საგვარეულოს ამ შესანიშნავი წარმომადგენლის ოჯახის კარი მუდამ ღია იყო უცხო გარემო-პირობებში მოხვედრილი ქართველებისათვის. თეიმურაზის, მისი მეუღლის — ელენე ოთარის ასულ ამილახვრისა და მათი კარის ეკლესიის მღვდლის გიორგი XII-ის შვილების აღმზრდელ-მასწავლებლის იონა ხელაშვილის გულითადი მასპინძლობის გარდა, პეტერბურგელ თანამემამულეებს აღნიშნული სახლი იზიდავდა აგრეთვე მდიდარი საოჯახო ბიბლიოთეკით. პოლიექტოს კარაგელაშვილი წერს: „თეიმურაზის სახლი 1811 წლიდან ნელ-ნელა გარდაიქმნა მწერალ-მწიგნობრობის ტრფიალთა სადგურათ. თვით თეიმურაზი და იონა ბერი თავის შეძლებით დიდად ხელს უწყობდნენ წოდების განურჩევლად ყველა ახალგაზრდა ქართველს, რომელიც კი პეტერბურგს მიადწევდა სასწავლათ: პლატონ იოსელიანმა, სოლომონ დოდაშვილმა, დავით ჩუბინაშვილმა, სოლომონ რაზმაძემ, იოანე ბაზლიძემ, სიმონ ტაბიძემ იქ, თეიმურაზის სახლში იგემეს შარბათი მეცნიერებისა და სამშობლო ენის სიყვარულისა. აქ, მეფის კარზედ, იგინი პპოვებდნენ ნუგეშსა და მშობლიურ მზრუნველობას გაცირებაში. ამ ოჯახში აღიზარდა XIX საუკუნის ქართული საზვითი ხელოვნების შესანიშნავი წარმომადგენელი გიორგი მაისურაძე“¹.

პეტერბურგში მცხოვრები ქართველების თეიმურაზის ოჯახთან დაახლოება კიდევ უფრო განამტკიცა ცარიზმის ხელისუფალთა თვითნებობის შედეგად დაკარგული ეროვნული საღვთისმსახურო ტრადიციების ამ ქალაქში აღდგენამ. მაშინ, როდესაც ქართულ ეკლესიას აყრილი ჰქონდა ავტოკეფალიური უფლებები, ქართლ-კახეთიდან რუსეთს გადასახლებულ გავლენიან პირთა რუდუნების წყალობით სინოდის ნებართვით პეტერბურგის წმინდა ანდრიას მონასტერში წესდება წირვა-ლოცვის ქართულ ენაზე შესრულება.

¹ ბ. კარგელაშვილი, თეიმურაზ ბაგრატიონი, ვახ. „საქართველო“, 1916, № 146.

1816 წლიდან კი თეიმურაზი თავისი სახლის ეზოში აშენებს სწავლასა და კუთარ კარის ეკლესიას, სადაც დროთა განმავლობაში ღვთისმსახურებას ეწეოდნენ იონა ხელაშვილი, ტარასი ალექსი-მესხიშვილი და ვიქტორ გიორგაძე. ძველი ქართული ხუროთმოძღვრების მიხედვით აშენებულმა ბაზილიკური ტიპის ახალმა სამლოცველომ თეიმურაზის ოჯახთან კიდევ უფრო დაახლოვა სამშობლოდან ღტოლვილი თანამემამულენი.

პეტერბურგელი ქართველების უმეტესობა თავად იყო მომსწრე და საკუთარი თვალთ მნახველი XVIII-XIX საუკუნის საქართველოს მძიმე პოლიტიკური ცხოვრებისა. ამიტომაც შეინიშნება მათი გარკვეული ნაწილის ძლიერი გატაცება თავიანთი სამშობლო, ქვეყნის ისტორიული წარსულის შესწავლით. დიდმა მამულიშვილურმა მოვალეობამ შთააგონა მათ დაეწერათ კონკრეტულ ფაქტებზე დაყრდნობილი მეცნიერული ნაშრომები საქართველოს რთულ პოლიტიკურ მოვლენებზე. ამ მხრივ საყურადღებოა დავით ბაგრატიონის „ახალი ისტორია“, „საქართველოს სამართლისა და კანონმდებლობის მიმოხილვა“, ბაგრატ ბაგრატიონის „ახალი მოთხრობა“, იოანე ბაგრატიონის „კალმასობა“, თეიმურაზ ბაგრატიონის „დავით ბაგრატიონი“, ნიკო დადიანის „ქართველთა ცხოვრება“ და სხვა. ამ ნაშრომებში გამოთქმული მოსაზრებები, კრიტიკული შენიშვნები და დასკვნები დღესაც ინარჩუნებენ მეცნიერულ ინტერესს.

განსაკუთრებით ნაყოფიერია პეტერბურგელ ქართველთა მთარგმნელობითი მოღვაწეობა. იგი დარგობრივად ძირითადად ორი სახეობის ლიტერატურას მოიცავს — მეცნიერულსა და მხატვრულს. მეცნიერულში უპირატესობა ფილოსოფიას აქვს დათმობილი, მხატვრულში კი — პოეზიასა და დრამატურგიას. მთელი ამ მთარგმნილი ლიტერატურის გაცნობა მოწმობს, თუ რაოდენ დიდი იყო XIX საუკუნის პირველ ნახევარში პეტერბურგში მცხოვრები ქართველების მისწრაფება გაეცნოთ თავიანთი ხალხისათვის მსოფლიო მეცნიერების ახალი მიღწევები, მოწინავე საკაცობრიო იდეები, ეზიარებინათ ისინი ჭეშმარიტი პოეზიისათვის და ყოველივე ამით აემალლებინათ თანამემამულეთა სულიერი ცხოვრების დონე.

ფილოსოფიურ-მეცნიერული თვალსაზრისით საყურადღებო ნაშრომები უთარგმნიათ, მაგალითად, დავით ბაგრატიონს: შარლ ლუი მონტესკიეს „გულისხმისყოფისათვის სჯულთასა“, ვოლტერის „შობისათვის“, პრუსიის აკადემიის წევრის, ფრანგი მეცნიერის ჟან პიერ ფრიდრიხ ანსილიონის „ესთეტიკური განსჯანი“;

იოანე ბაგრატიონს: შოტლანდიელი პროფესორის ადამ ფერგუსონის „ზნეობითი ფილოსოფია“; დავით ციციშვილს: აბატ კონდილიაკის „ლოგიკა“. აღსანიშნავია აგრეთვე გიორგი ავალიანის მიერ თარგმნილი ერაზმ როტერდამელის შრომები.

მხატვრული ლიტერატურიდან უთარგმნიათ: ივანე ამილახვარს დერჟავინის, ხოლო სოლომონ რაზმაძეს პუშკინის ლექსები, თეიმურაზ ბაგრატიონს კი ვოლტერის ტრაგედია „ალათოკლე“ და სხვა.

დიდია პეტერბურგელ ქართველთა ღვაწლი და დამსახურება ძველი ხელნაწერების შეგროვების, გადანუსხვისა და წესრიგში მოყვანის საქმეში. ამ მხრივ მნიშვნელოვანი შრომა გაუწევია ცნობილ მწიგნობარსა და მესტამბე-გამომცემელს სიმონ ტაბიძეს. თეიმურაზ ბაგრატიონის დავალებით იგი ეწევა ხელნაწერების გადაწერას და გარკვეულ გასამრჯელოსაც იღებს მისგან. სიმონის მიერ გადაწერილ ერთ ხელნაწერს დართული აქვს შემდეგი ანდერძი: „უნდა მარადის ჩვენი მეფის შვილი თეიმურაზ ვადიდოთ, რადგანაც დღე და ღამე საქართველოს შემატებისათვის მრავალ წიგნს და ისტორიას იღვწის, წარსაგებლით გვაწერინებს“. სიმონ ტაბიძეს გადაუწერია, მაგალითად, ფარსადან გორგიჯანიძის „საქართველოს ისტორია“, გიორგი პაიჭაძეს — ანტონ პირველ კათალიკოსის „ღრამატიკა“, პირადად თეიმურაზ ბაგრატიონს — სეხნია ჩხეიძისა და პაპუნა ორბელიანის „მოკლე ქართლის ცხოვრება“.

მეცნიერული და ლიტერატურულ-შემოქმედებითი მუშაობის ფართოდ გაშლამ თავისი შედეგი გამოიღო. XIX საუკუნის პირველ ნახევარში პეტერბურგში არსებობდა საკმაოდ მდიდარი ქართულ ხელნაწერთა კერძო კოლექციები. სწორედ ამ გარემოებამ მისცა შესაძლებლობა პეტრე ქებაძეს პეტერბურგის სააზიო მუზეუმისათვის შეეწირა 45 ძველი ქართული ხელნაწერი. მათ შორის „ქართლის ცხოვრება“, ვახტანგ VI-ის „სამართლის წიგნი“, ანტონ პირველის „ღრამატიკა“, სულხან-საბა ორბელიანის „სიბრძნე-სიკრუისა“, „არჩილიანი“, „ომანიანი“, „ვეფხისტყაოსანი“ და სხვ. გიორგი ავალიანს იმავე მუზეუმისათვის გადაუცია 13 ხელნაწერი წიგნი.

ინტენსიურმა მეცნიერულმა და ლიტერატურულ-შემოქმედებითმა მუშაობამ პეტერბურგელ ქართველებში გააღვივა ეროვნული თვითშეგნების წინ წამოწევის სურვილი. ამით უნდა აიხსნას მათი ცდა 1842 წელს ქართული ჟურნალის დაარსებისა „ივერიის

ტელეგრაფის“ სახელწოდებით², მართალია, მათ ეს ვერ განახორციელეს, მაგრამ, სამაგიეროდ, მთელი ყურადღება წიგნების გამოცემაზე გადაიტანეს და არცთუ უნაყოფოდ.

პეტერბურგში ქართული წიგნების ბეჭდვა-გამოცემის ისტორია XVIII საუკუნის 30-იანი წლებიდან იწყება. 1736 წელს ცნობილი საეკლესიო მოღვაწის, ვსესვიატსკოეში ქართული სტამბის ერთ-ერთი დამაარსებლის — იოსებ სამებელის ხარჯით დავით გურამიშვილის ძმა ქრისტეფორე გურამიშვილი პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის სტამბაში ბეჭდავს „ქართულ-რუსულ ანბანს“ მოსალოდნელი იყო, რომ რაკი მოიჭრა ქართული შრიფტი და გამოინახა სხვა ტექნიკური საშუალებები, ამის შემდეგ ქართული წიგნის ბეჭდვა-გამოცემის საქმე პეტერბურგში სისტემატურ ხასიათს მიიღებდა, მაგრამ მთელი რიგი ხელშემშლელი მიზეზების გამო ეს ასე არ მოხდა. „ქართულ-რუსული ანბანის“ დაბეჭდვის შემდეგ XIX საუკუნის ათიანი წლების მიწურულამდე აქ ქართული წიგნი აღარ გამოცემულა.

1808 წლიდან პეტერბურგში მცხოვრები ქართველები კვლავ ანახლებენ წიგნების ბეჭდვას. ამ საქმის მოთავე ხდება საიმპერატორო კარის საგარეო საქმეთა კოლეგიის თარჯიმანი, ნადვორნი სოვეტნიკი გოდერძი ფირალიშვილი. იგი მოსკოველ ქართველ ექიმ პეტრე კლაპიტონაშვილზე ადრე თარგმნის პრაქტიკული დანიშნულების პოპულარულ სამედიცინო წიგნს „ლონეი და შეწვეწულედა, რომლითაც იხსნების ერი ყვავილის სნეულების სრვისაგან“ და 1808 წელს ბეჭდავს პეტერბურგის სახაზინო სტამბაში.

ასეთივე პრაქტიკული დანიშნულების წიგნი იბეჭდება აქ 1815 წელს შემდეგი სახელწოდებით: „სწავლა აცრისათვის წინა დამცველისა ყვავილისა“. ორივე წიგნში დახასიათებულია ძველად ძალზე საშიში ეპიდემიის, ყვავილის სიმპტომური თავისებურებანი, მისი ზემოქმედება ადამიანის ორგანიზმზე, აქედან გამოწვეული მძიმე შედეგები და მოცემულია რჩევა-დარიგება დაავადების თავიდან აცილების მიზნით პროფილაქტიკურ ღონისძიებათა განხორციელებისათვის. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ისტორიული წყაროების მხიედვით ყოველწლიურად უამრავი ხალხი იხოცებოდა საქართველოში ყვავილის ეპიდემიით, ხათელი გახდება აღნიშნული წიგნების გამოცემის მნიშვნელობა.

² ი. ბოგომოლოვი, ძველი ქართული ლიტერატურის საკითხები რუსული პერიოდიკის ფურცლებზე, „ლიტერატურული ძიებანი“, XIV, გვ. 34.

XVIII საუკუნის მიწურულისათვის ერთგვარი გამოცდებია იერძობა რუსეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. 1793 წლისათვის რანგეთის რევოლუციამ ათასგვარი მითქმა-მოთქმა გამოიწვია პეტერბურგში, მოსკოვში, რიაზანსა და სხვა მსხვილ ქალაქებში. ამით შეშინებულმა მმართველმა წრეებმა მკაცრი კონტროლი დააწესეს წიგნების გამოცემაზე, სენატის ბრძანებულებით, მთავრობის საწინააღმდეგო იდეების ქადაგებისათვის ცეცხლში დაწვეს პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის სტამბაში დაბეჭდილი ი. ბ. კნიჟინის ტრაგედია „ვადიმ ნოვგოროდცი“. ამასთან დაკავშირებით დაიხურა მრავალი კერძო სტამბა³.

XIX საუკუნის დამდეგიდან ალექსანდრე პირველის გამეფების შემდეგ სტამბებისათვის დაწესებული ზოგიერთი შეზღუდვა გაუქმდა. კვლავ გაიზარდა წიგნების გამოსაცემ კერძო საწარმოთა რიცხვი. ამის შედეგად XIX საუკუნის 20-იანი წლების დამდეგისათვის იოსებ იოანესიანი პეტერბურგში აარსებს საკუთარ სტამბას, რომელშიც წლების მანძილზე იბეჭდება ქართული წიგნები. 1818 წელს აქ გამოდის წიგნი: „განჰსჯანი არისტოტელისანი კეთილისა და ბოროტისათვის“. ეს არის მცირე მოცულობის რამდენიმე გვერდიანი მორალურ-დიდაქტიკური ხასიათის ნაშრომი, რომელშიც განხილულია გონების რაობა, მოცემულია სათნოებისა და მანკიერების დახასიათება, გამოტანილია ზოგადი დასკვნები სიკეთისა და ბოროტების, როგორც ეთიკური კატეგორიების შესახებ.

„განჰსჯანი არისტოტელესანი...“ 1787 წელს უთარგმნიათ ბერძნულიდან რუსულად, საიდანაც 1818 წელს თეიმურაზ ბაგრატიონს გადმოუქართულებია და იმავე წელს დაუბეჭდია თავისი ხარჯით.

კიდევ ერთ მორალურ-დიდაქტიკური ხასიათის წიგნს ბეჭდავენ 1823 წელს პეტერბურგელი ქართველები. ესაა „ენციკლოპედია ანუ შეკრებულობა ზნეობითა სწავლათა ჰაზრთანი და განსჯანი სხუათა და სხუათა ნივთთათვის და აღსმულნი ანბანთა ზედა“. ეს წიგნი ფრანგულიდან რუსულად უთარგმნია კოლეჟსკი ასესორს იოანე პრიკლონცის, ქართულად კი გიორგი ჩუგუნაშვილს გადმოუღდია.

მოწინავე ქართველი ინტელიგენციის დაინტერესება მორალურ-დიდაქტიკური ნაშრომებით ჯერ კიდევ XVIII საუკუნის

³ А. Н. Петров, И. Д. Царт, Первая академическая, Л., 1977, с 25.

40-იანი წლებიდან შეინიშნება. ამას მოწმობს ბასილიოს მაკედონელის „ტესტამენტის“, „კიტაის სიბრძნისა“ და „ქმნულობის ცოდნის წიგნის“, ანუ „აიათის“ გამოცემა ვსესვიატსკოეს, ვანტანგ მეექვსისა და ერეკლე მეორის სტამბებში. ეს ფაქტი ერის სულიერ ცხოვრებაზე ევროპის კულტურის გავლენით გამოწვეული კეთილსასურველი ძვრებით უნდა აიხსნას. არისტოტელეს „განჰსჯანისა“ და „ენციკლოპედიის“ გამოცემაც იმავე ძვრების გამოძახილს წარმოადგენდა.

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში პეტერბურგში გამოცემულ ქართულ წიგნებს შორის ყურადღებას იქცევს იურიდიული შინაარსის ორი ნაშრომი: „საზოგადო მდივნობაი“ და საიმპერატორო კარის ბრძანება-განკარგულება „უფალს მთავარმართებელს კავკაზიის მხარის აქეთ“. „მდივნობის“ დანიშნულებაა განუმარტოს დაინტერესებულ პირთ, თუ როგორ უნდა შედგეს „პირობის ხელწერილი“, „თამასუქის გაცემის“, „ნასყიდობის წიგნები“, „სამემკვიდრეო ანდერძები“ და სხვა სახის იურიდიული ხასიათის დოკუმენტები ადმინისტრაციულ ორგანოებში წარსადგენად. ამრიგად, ეს არის იურიდიული ცოდნის პროპაგანდისთვის გამიზნული წიგნი და მის გამოცემას იმ დროისათვის გარკვეული პრაქტიკული მნიშვნელობა ჰქონდა. ამ წიგნის შემდგენელ-გამომცემელია გოდერძი ფირალიშვილი, დაბეჭდილია იგი 1821 წელს იოსებ იოანესიანის სტამბაში.

რაც შეეხება მეორეს, რომელიც წარმოადგენს იმპერატორ ნიკოლოზის მიერ ხელმოწერილ ბრძანება-განკარგულებას, იგი დაბეჭდილია 1841 წელს და მოიცავს ერთ გვერდს. მასში განსაზღვრულია ამიერკავკასიის დროებითი მმართველობის უფლება-მოვალეობანი, სახელმწიფოებრივი დანიშნულების დებულებათა დასამტკიცებლად იმპერატორთან წარდგენის წესი, მოსახლეობაზე გადასახადების შეწერის კანონები, აღებ-მიცემობის წარმოების ნორმები და სხვ. ერთი სიტყვით, ეს არის ისტორიული ხასიათის დოკუმენტი, რომელსაც თავისი მცირე მოცულობის მიუხედავად გარკვეული მნიშვნელობა აქვს ამიერკავკასიის ხალხთა XIX საუკუნის პოლიტიკურ-საზოგადოებრივი ცხოვრების მეცნიერულად შესწავლის თვალსაზრისით.

1801 წლის მანიფესტს, ისტორიულად ამ დიდმნიშვნელოვან პროგრესულ მოვლენას, რომელსაც მოკლე ხანში ქართველი ხალხის ეკონომიკური და კულტურულ-საზოგადოებრივი დაწინაურე-

ბა მოჰყვა შედეგად, უმტკივნეულოდ არ ჩაუვლია. ცარიზმი, რომლის უზარმაზარ ბიუროკრატიულ სახელმწიფო აპარატში ხისმგებლო თანამდებობებზე, ძირითადად მოკალათებულნი იყვნენ ბნელ საქმეებში გაწაფული, ათასგვარი მაქინაციებით დაწინაურებული ყოველგვარი ჯურის სისხლის სამართლის დამნაშავენი, მონარქიული წყობილების განსამტკიცებლად უსასტიკეს რეპრესიებს ანხორციელებდა როგორც შიდა რუსეთში, ისე მის განაპირა ქვეყნებში. მთელი ძალით იდევნებოდა სამართლიანი, ჯანსაღი პოლიტიკური, სოციალური და საზოგადოებრივი აზრი.

ცარიზმის მიერ განხორციელებულა კოლონიური პოლიტიკის შედეგად ყოველგვარ საზღვარს გადააჭარბა ეროვნულმა ჩაგვრამ განაპირა ქვეყნებში და მათ შორის, ცხადია, საქართველოშიც. ქართლ-კახეთის სამეფოების გაუქმებისა და „დროებითი მმართველობის“ დამკვიდრებისთანავე ცარიზმი შეეცადა იურიდიული არსებობის საშუალება მოესპო ქართული ენისათვის. თვითნებურად წაართვეს მას სახელმწიფოებრივ-სუვერენული უფლებები, განდევნეს ოფიციალური ადმინისტრაციული ორგანოებიდან და სასწავლებლებიდან. მეფის მოხელეთა მიერ უფლებააყრილ-შევიწროებულ „ბურჯს ერისას“ იმ გაჭირვების უამს ხსნა, დაცვა და მოვლა-პატრონობა ესაჭიროებოდა. ამ დიდ ეროვნულ საქმესაც სათავეში პეტერბურგელი ქართველები ჩაუდგნენ.

XIX საუკუნის 20-იანი წლებიდან თეიმურაზ და იოანე ბაგრატიონების, ნიკო ჩუბინაშვილის, გიორგი ავალიშვილისა და სხვა მოღვაწეთა ინიციატივით პეტერბურგში საფუძველი ეყრება საკმაოდ ძლიერ ქართველოლოგიურ სკოლას, რომელმაც 1830 წლიდან მარი ბროსეს რუსეთში დასახლების შემდეგ კიდევ უფრო გააფართოვა და გააღრმავა მეცნიერულ-შემოქმედებითი მუშაობა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია რუდუნებით აღსავსე ის ნაყოფიერი შრომა, რომელიც პეტერბურგელმა ქართველებმა მშობლიური ენის გრამატიკისა და ლექსიკოლოგიური საკითხების მეცნიერულად შესწავლისათვის გასწიეს. ამ მხრივ პირველი ნაბიჯები XIX საუკუნის ათიანი წლების მიწურულიდან გადაიდგა.

ქართული ენის გრამატიკის შედგენას დიდი ხნის ისტორია აქვს. ჯერ კიდევ XVII საუკუნის 40-იან წლებში რომის კათოლიკური სარწმუნოების გამავრცელებელი საზოგადოების სტამბაში იბეჭდება იტალიელი მისიონერის ფრანცისკო მარია მაჯიოს მიერ შედგენილი „ქართული ენის გრამატიკა“, ხოლო XVIII საუკუნის

მიწურულს, კერძოდ, 1798 წელს მოზდოკში ცნობილი მესტამბე-
გამომცემლის რომანოზ რაზმაძე-ზუბაშვილის ხელით მოწუობრულ
ქართულ სტამბაში გაიოზ რექტორი ბექდავს მის მიერ შედგენილ
„ქართული ენის გრამატიკას“. ორივე ამ გამოცემამ გარკვეული
როლი შეასრულა მრავალმხრივი თვალსაზრისით, რის გამოც მათ
გამორჩეული ადგილი უკავიათ ქართული წიგნის ისტორიაში. ამის
ნათელსაყოფად მარტო ისიც საკმარისია ითქვას, რომ ფრანცისკო
მარია მაჯიოს „ქართული ენის გრამატიკამ“ პირველად გააცნო ევ-
როპას ჩვენი მშობლიური ენა და კულტურა, ხოლო ორივე ზემო-
დასახელებულმა გამოცემამ საფუძველი ჩაუყარა ქართული ენის
გრამატიკის, როგორც მეცნიერული დისციპლინის შემდგომ ჩა-
მოყალიბებას. მაგრამ ყოველივე ეს სულაც არ ნიშნავს, რომ იტა-
ლიელი მისიონერისა და ქართველი ლეთისმსახურის გაიოზ რექ-
ტორის ნაშრომებს ნაკლოვანებები არ გააჩნდათ. პრობლემატურ,
საკვანძო საკითხების გვერდის ავლა, მეცნიერული დაუსაბუთებ-
ლობა, ზოგადი ხასიათის მსჯელობანი და სხვა — აი, ამ ნაშრომე-
ბის ძირითადი ნაკლოვანებები.

პეტერბურგელ ქართველებს შეუმჩნეველი არ დარჩენიათ ყო-
ველივე ეს და შესდგომიან მეტ-ნაკლებად სრულყოფილი ნაშრო-
მების შექმნისათვის ზრუნვას. ამის ერთ-ერთ ადრინდელ ცდას
წარმოადგენს გოდერძი ფირალიშვილის „თვით მასწავლებელი,
რომელიც იპყრობს თვის-შორის ღრამატიკასა, ზნეობის სწავლასა,
საუბარსა და ლექსიკონსა რუსულსა და ქართულსა ენასა ზედა“,
რომელიც 1820 წელს დაიბეჭდა იოსებ იოვანესიანის სტამბაში.
სამწუხაროდ, დიდად არც ეს გამოცემა განსხვავდებოდა წინათ და-
ბეჭდილი ქართული ენის „გრამატიკებისაგან“. ძირეული საკითხე-
ბისადმი ზედაპირული მიდგომა, მეცნიერული სიღრმისეული ანა-
ლიზის ნაკლებობა, უსისტემობა განსაზღვრავენ გოდერძი ფირალი-
შვილის ნაშრომის დონეს. ამგვარი ხასიათის ადრინდელ გამოცე-
მებთან შედარებით ამ წიგნში სიახლე ის არის, რომ ქართული
ენის ცალკეული გრამატიკული ნორმები რუსული ენის გრამატი-
კული ნორმების შეპირისპირებითაა განხილული და გამოტანილია
მეტ-ნაკლებად მართებული დასკვნები.

ქართული ენის გრამატიკის მეცნიერულად შესწავლის თვალ-
საზრისით აღსანიშნავია პეტერბურგის ქართველოლოგიური სკოლის
ერთ-ერთი დამაარსებლის მარი ბროსეს ნაშრომი „ხელოვნება აზ-
ნაურითი გინა ქართული ენის თვით მასწავლებელი“, რომლის ძი-

რითად ლიტერატურულ წყაროდაც მკვლევართაგან ანტონ პირველის ცნობილი სახელმძღვანელო „ღრამატიკა“ მიჩნეული.⁴ შრომი 1834 წელს გამოიცა პარიზში ქართულ და ფრანგულ ენებზე. მასში ვრცლადაა განხილული ქართული დამწერლობის წარმოშობა, მოცემულია ასოებისა და ბგერების თვისობრივი დახასიათება, ზედსართავის, რიცხვითი და ნაცვალსახელების გენეტიკური ანალიზი, გარკვეულია ქართული ზმნის თავისებურება და სხვა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მარი ბროსეს ეს ნაშრომი დაზღვეული არ არის ცალკეული ხარვეზებისაგან. მასში გამოთქმულია მცდარი მოსაზრება ქართული ენის ინდოევროპული წარმოშობის, ქართული ალფაბეტის შექმნისა და სხვათა შესახებ, მაგრამ ყოველივე ეს იმდენად მეორეხარისხოვანია, რომ ვერ აუფასურებს ნაშრომის ძირითად ღირებულებას. მარი ბროსეს სწორედ ამ გამოკვლევით ეყრება საფუძველი ქართული ენის გრამატიკის მეცნიერულ შესწავლას. „ბროსეს ეს გრამატიკული ნაშრომი მთელი თავით მაღლა იდგა ანალოგიური ხასიათის სხვა ნაშრომებთან შედარებით. იგი ძირითადად სწორ წარმოდგენას აძლევდა ევროპელ მეითხველს ქართული ენის უმთავრეს ელემენტებსა და გრამატიკულ წესებზე“.⁵

მარი ბროსემ შემდგომში კიდევ რამდენიმე ნაშრომი უძღვნა ქართული ენის გრამატიკის პრობლემების გარკვევას, რომლებშიც საკვლევი საკითხები მასშტაბურადაა განხილული და ადრე გამოთქმული მცდარი მოსაზრებები გასწორებულია.

პეტერბურგის ქართველოლოგიური სკოლის წარმომადგენლები ქართულთან ერთად განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობდნენ რუსული ენის გრამატიკის შესწავლისათვის სახელმძღვანელოების შედგენა-გამოცემას, რადგანაც მათ იცოდნენ, რომ რუსული ენის გარეშე მსოფლიო კულტურის გაცნობა ქართველი ხალხისათვის იმ დროს თითქმის შეუძლებელი იყო. ეს გარემოება დაედო საფუძვლად პეტერბურგის უნივერსიტეტის პროფესორის დავით ჩუბინაშვილის „მოკლე რუსული გრამატიკის“ 1847 წლის გამოცემას.

დიდი შრომა გასწიეს პეტერბურგელმა ქართველებმა აგრეთვე მშობლიურ ენაზე სხვადასხვა სახის ლექსიკონების შედგენა-გამოცემისათვის. ქართული ენის გრამატიკის საკითხების შესწავ-

⁴ შ. ხანთაძე, მარი ბროსე (ისტორიოგრაფიული ნარკვევი), 1966, გვ. 33.

⁵ იქვე, გვ. 35.

ლის მსგავსად ლექსიკონების ბეჭდვას დიდი ხნის ისტორია აქვს. XVII საუკუნის 30-იანი წლების დამდეგს კახეთის მეფის თეიმურაზ პირველის ელჩმა ნიკოლოზ ირუბაქიძე-ჩოლოყაშვილმა და იტალიელმა პატრმა სტეფანე პაოლინიმ 1629 წელს რომის კათოლიკური სარწმუნოების გამავრცელებელი საზოგადოების სტამბაში გამოსცეს პირველი ქართული ნაბეჭდი წიგნი „ქართულ-იტალიური ლექსიკონი“, რომელსაც ობიექტური მიზეზების გამო მთელი რიგი ნაკლოვანებები გააჩნდა. ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი კი შემდეგი გარემოება გახლდათ: „ქართულ-იტალიურ ლექსიკონში“, — წერს, ა. ჩიქობავა, ხშირია ქართული სიტყვის არასუსტი დაწერილობა (აგმოსავლეთი, ადვილიდ, აგმოზენებული, აბრეშომი)...

ცხადია, ლექსიკონის შემდგენელმა სტეფ. პაოლინიმ ენა არ იცოდა, ქართული მეტყველების თავისებურებებში ვერ ერკვეოდა. მართალია, მას ესმარებოდა ნიკიფორე ირბახი, ქართველი ბერი, მაგრამ არ ვიცით, რა გაცეთდა ლექსიკონში უმისოდ და რაში მიიღო მან მონაწილეობა“⁶.

დამოწმებული ციტატა უფლებას გვაძლევს, დავასკვნათ, რომ სტეფანე პაოლინის მიერ ენის არცოდნა, ბუნებრივია, გახდებოდა მთავარი მიზეზი იმ ნაკლოვანებებისა, რომლებითაც ხასიათდება 1629 წელს რომში დაბეჭდილი „ქართულ-იტალიური ლექსიკონი“. ეს კი იმაზე მიგვანიშნებს, რომ აღნიშნული გამოცემა თავისი დონით არ იდგა ჯეროვან სიმალლეზე და აქედან გამომდინარე, ცხადია, ვერც აკმაყოფილებდა ამ სახის წიგნისადმი წაყენებულ მოთხოვნებს.

XIX საუკუნის 30-იანი წლებისათვის პეტერბურგში გაიხსნა რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სტამბა, რომელიც ვასილის კუნძულზე მესამე კვარტალში № 77 სახლში იყო მოთავსებული. აღნიშნული პერიოდისათვის სტამბაში 28 დაზგა მუშაობდა, რომლებითაც იბეჭდებოდა წიგნები ხუთ ენაზე: რუსულ, ფრანგულ, გერმანულ, ქართულსა და თურქულზე⁷.

1831 წელს პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის სტამბა შეივსო პარიზიდან ჩამოტანილი ახალი შრიფტებითა და

⁶ ა. ჩიქობავა, - გ. ვათეიშვილი, პირველი ქართული ნაბეჭდი გამოცემები, 1983, გვ. 27, 28.

⁷ А. Н. Петров, И. А. Царт. Первая академическая, Л., 1977, с. 29.

მატრიცებით, აგრეთვე გერმანელი ფაბრიკანტების კენიციბა და/ ბაუერისაგან ნაყიდი ორი სწრაფმბეჭდავი მექანიკური დასჯილობა. ყოველივე ამან ხელი შეუწყო სტამბის საწარმოო საშუალებათა ზრდას. 1843 წლისათვის მას უკვე შეეძლო წიგნების გამოცემა ებრაულ, ავღანურ, რუმინულ, ქართულ, სკანდინავიურ, შვედურ, ინგლისურ, პოლონურ და სხვა ენებზე.

პირველი ქართული წიგნი პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის სტამბაში 1830 წელს დაიბეჭდა. ეს იყო ალექსანდრე სულხანიშვილის მიერ შედგენილი „ქართულ-ფრანგულ-რუსული ლექსიკონი“. ისევე როგორც ადრე გამოცემული ამ სახის სხვა წიგნები, ალ. სულხანიშვილის ნაშრომიც მთელი რიგი არსებითი ნაკლოვანებებით ხასიათდებოდა. მრავალი სიტყვა მასში დამახინჯებულად იყო მოტანილი და შეცდომით ახსნილ-განმარტებული.

ამრიგად, მრავალგზის ცდისა და სერიოზული წანამძღვარების მიუხედავად, XIX საუკუნის 40-იანი წლების მიწურულამდე, ნაღალ მეცნიერულ დონეზე შედგენილი ლექსიკონების გამოცემის საკითხი თვითდინებაზე იყო მიშვებული და შემთხვევით ხასიათს ატარებდა, ამ საქმის მოგვარება დავით ჩუბინაშვილს ხედა წილად.

1837 წლის 27 ივნისს ჯერ კიდევ უნივერსიტეტში სწავლის პერიოდში დავით ჩუბინაშვილს თხოვნით მიუმართავს პეტერბურგის სასწავლო ოლქის მზრუნველისათვის მის მიერ შედგენილი „ქართულ-რუსულ-ლათინური ლექსიკონის“ გამოცემის თაობაზე. საკითხის საბოლოოდ გადაწყვეტის მიზნით საგანმანათლებლო საქმის გამგებელს ხელნაწერი მეცნიერებათა აკადემიისათვის გადაუცია განსახილველად, სადაც მისი რეცენზირება მარი ბროსესათვის დაუვალებიათ.

1837 წლის 15 სექტემბერს ბროსეს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმისათვის დადებითი რეცენზია წარუდგენია, რომელშიც გამოთქმული ყოფილა რამდენიმე კრიტიკული მოსაზრება. რეცენზენტი, კერძოდ, მოითხოვდა ლექსიკონში ლათინურის ფრანგულით შეცვლას და ნაშრომის მოცულობის გაზრდას ძველი ხელნაწერების შესწავლის შედეგად იმხანად გამოვლენილი ახალი ლექსიკური მასალის ხარჯზე. დავით ჩუბინაშვილმა მარი ბროსეს მოსაზრებანი გაიზიარა, ნაშრომი გადაამუშავა, შეავსო და 1840 წელს პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის სტამბაში დაბეჭდა შემდეგი სახელწოდებით: „ქართულ-რუსულ-ფრანციული ლექსიკონი ქმნი-

⁸ А. Н. Петров, И. А. Царт. Первая академическая, Л. 1977, с. 29.

ლი დავით ჩუბინოვის მიერ“. მარი ბროსეს შუამდგომლობით მეცნიერებათა აკადემიის აქტიური მხარდაჭერის შედეგად ამ წიგნმა დემიდოვის პრემია დაიმსახურა.

დიდი წარმატება ხვდა აგრეთვე დავით ჩუბინაშვილის მეორე ნაშრომს „რუსულ-ქართულ-ლექსიკონს“, რომელიც 1846 წელს დაიბეჭდა. ამ გამოცემისათვის წიგნის ავტორს მეორედ მიენიჭა დემიდოვის პრემია.

დავით ჩუბინაშვილის ლექსიკონებმა ფართო აღიარება ჰპოვა მაშინდელ პერიოდულ პრესასა და ფართო საზოგადოებრიობაში. არა ერთი და ორი გამოჩენილი მოღვაწე გამოეხმაურა მათ გამოცემას. მაღალი შეფასება მისცა ამ წიგნებს ი. ჭავჭავაძემაც. 1891 წელს დავით ჩუბინაშვილის გარდაცვალებასთან დაკავშირებით წარმოთქმულ სიტყვაში მან განაცხადა: „ჩუბინაშვილის ლექსიკონები დიდი ღვაწლია ქართული მწერლობისათვის, დიდი სიმდიდრეა ქართული ენისათვის. მაგრამ ამ ლექსიკონებს ჯერ კიდევ დიდი შრომა სჭირია, რომ დღევანდელი საჭიროება და მოთხოვნილება ამ მხრივ დაკმაყოფილებული იქნას... ლექსიკონებში მოქცეულ სიტყვებს უფრო გარკვეულად დაწყობა და გარჩევა სჭირია, აგრეთვე ხალხის ცოცხალი ენის სიტყვებით, სხვადასხვა ცნებათა გამომხატველი სიტყვებით მეცნიერებათა ყოველ ნაწილში: ზოოლოგიაში, ბოტანიკაში, ქიმიკაში და სხვა ყველა ამას კაცები სჭირია და საშუალება და თუ ჩვენ კერძო თაოსნობას ვუყურეთ, მეორე ჩუბინაშვილს ვუცადეთ, საქმე ერთობ გვიან გაკეთდებოდა... მაშ დავა-არსოდ თანხა დავით იესეს ძე ჩუბინაშვილის სახელობაზე ქართული ლექსიკონის შესავსებად და როცა ეს თანხა ცოტა გაიზრდება, იქიდან მივცეთ სასყიდელი მცოდნე კაცებს და ვამუშავოთ, ვაშრომოთ ამ სასარგებლო საქმისათვის. როცა ფული გვექნება ხელთ, შეგვეძლება გავგზავნოთ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ენის მცოდნე კაცნი და შევაკრებინოთ წინდაწინვე შემუშავებული პროგრამით სიტყვები, სახალხო ლექსები და მასალა ლექსიკონისათვის“⁹.

თუ როგორ შეფასებას აძლევდა ილია დ. ჩუბინაშვილის არა მარტო ლექსიკოლოგიურ, არამედ საერთოდ მის მეცნიერულ-პედაგოგიურ მოღვაწეობასაც, თვალნათლივ ჩანს წარწერიდან, რო-

⁹ ი. ჭავჭავაძე, სიტყვა თქმული დ. ჩუბინაშვილის პატივსაცემად, თხზულებათა სრული კრებული, 1957, გვ. 260.

მელიც გაკეთებული ჰქონდა გარდაცვლილი მკვლევარისათვის პოეტის მიერ მირთმეულ გვირგვინს: „ღრმა მოხუცებულ ლებელს და დამრიგებელს დავით იესეს ძე ჩუბინაშვილს მისი მადლობელის შეგირდის თავ. ი. ჭავჭავაძისაგან“¹⁰.

იმ დიდი დამსახურებისა და აღიარების მიუხედავად, რომელიც დავით ჩუბინაშვილს ქართული ფილოლოგიური მეცნიერების წინაშე მიუძღოდა, თავისი ქვეყნის ეს ჭეშმარიტი თავმდაბალი მამულიშვილი საკუთარ მოღვაწეობას ყოველთვის მოკრძალებულ შეფასებას აძლევდა. 1881 წელს თბილისის ინტელიგენციამ ვერის ბაღში საგანგებო ბანკეტი გამართა ღვაწლმოსილი მეცნიერის პატივსაცემად. საპატიო სტუმრისათვის სიტყვებით მიუმართავთ ი. ჭავჭავაძეს, აკ. წერეთელსა და ქართული ინტელიგენციის სხვა რჩეულ წარმომადგენლებს. სამადლობლო სიტყვაში დავით ჩუბინაშვილს თავისი ღვაწლი ასე შეუფასებია: „მე რაც შემეძლო ვიშრომე და ვიღუაწე ჩვენი ქართული ენის აღსადგენად და გასამდიდრებლად, ახალა ის იმედი მანუგეშებს, რომ ჩემს შემდეგაც რჩებიან ყმაწვილი კაცები, რომელნიც განაგრძობენ ჩემს მცირე შრომას და ეცდებიან მკვიდრ საძირკველზე დააყენონ ჩვენი მწერლობისა და მწიგნობრობის საქმე. მე დავდგი ბოძები და თქვენი, ახალი თაობის მოვალეობა არის რომ ამ ბოძებზე ააგონ მაგარი შენობა სამშობლო ლიტერატურისა“.

დავით ჩუბინაშვილის ლექსიკონებზე ისე დიდი მოთხოვნილება იყო, რომ შემდეგში ისინი რამდენჯერმე გამოიცა შევსებულ-გადამუშავებული სახით. 1890 წელს, მაგალითად, საკმაოდ მოზრდილი ტირაჟით გამოვიდა 1840 წელს გამოცემული „ქართულ-რუსული ლექსიკონი“ ფრანგული თარგმანის გარეშე. იგი ამ დროისათვის უკვე 70000 სიტყვას მოიცავდა.

მნიშვნელოვანი ამაგი დასდეს პეტერბურგელმა ქართველოლოგებმა ეროვნული ლიტერატურის ქრესტომათიის შედგენა-გამოცემის საქმეს. ამ მხრივაც დიდი და დავით ჩუბინაშვილის ღვაწლი და დამსახურება.

რუსეთის სახალხო განათლების მინისტრის მითითებით პეტერბურგის უნივერსიტეტის სამეცნიერო საბჭომ 1844 წლის 24 ივლისს განიხილა აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტზე ამიერკავკასიის ხალხთა ენების სწავლების შემოღების საკითხი, რომლის

¹⁰ ნ. მახათაძე, ქართული კულტურის კერა პეტერბურგში, 1967, გვ. 238.

დადებითად გადაწყვეტამ დღის წესრიგში დააყენა სათანადო სახელმძღვანელოების შექმნის აუცილებლობა. უნივერსიტეტის რექტორმა პ. ა. პლეტენევმა, ქართული ლიტერატურის ქრესტომათიის შედგენა დაავალა ამ საგნის მასწავლებელს დავით ჩუბინაშვილს. სამეცნიერო წრეებში უკვე კარგად ცნობილმა ლექსიკოგრაფმა დავალება მოკლე დროში შეასრულა. 1845 წელს წარადგინა „ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია“ ორ ნაწილად, პირველში შეტანილი იყო პოეტური, მეორეში კი — პროზაული ნაწარმოებები.

პეტერბურგის უნივერსიტეტის სამეცნიერო საბჭომ დავით ჩუბინაშვილის ნაშრომი სააპრობაციოდ გადაუგზავნა მეცნიერებათა აკადემიას. მისი რეცენზირება ისევ მარი ბროსეს დავებულა, რომელიც ნაშრომის დადებით შეფასებასთან ერთად ცალკეულ შენიშვნებსაც გამოთქვამდა. კერძოდ, იგი უმჯობესად თვლიდა ზოგიერთი ადგილების ამოღებას „ვისრამიანიდან“, ანდა მისი, როგორც XI საუკუნის სპარსულიდან ნათარგმნი ძეგლის „ქრესტომათიაში“ საერთოდ შეუტანლობას, „ბიბლიიდან“ მოტანილი ადგილების (ივდი-ათის, რუთის, იობის წიგნებიდან) ხუცური შრიფტით აწყობას, ერთ-ერთი ნაწყვეტის რუსულად თარგმნასა და მისთვის ფილოლოგიურ-ისტორიული ხასიათის შენიშვნების დართვას. ამასთან, ბროსე სასურველად მიიჩნევდა „ქრესტომათიაში“ შეტანილი ყოფილიყო მოკლე ცნობები წარმოდგენილ მწერლებზე, ანოტაციების მოთავსებას იმ ნაწარმოებთა შესახებ, რომლებიდანაც მოტანილი იყო ნაწყვეტები.

დავით ჩუბინაშვილმა თავისი ნაშრომი მარი ბროსეს რეცენზიაში გამოთქმული შენიშვნების მიხედვით გაასწორა, შეავსო, წესრიგში მოიყვანა და პეტერბურგის უნივერსიტეტის რექტორს ა. პ. პლეტენევს დაუბრუნა გამოსაცემად.

„ქრესტომათიის“ პირველი და მეორე წიგნი 1846 წელს დაიბეჭდა ერთდროულად პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის სტამბაში. პირველის სახელწოდება იყო „ქართული ქრესტომათია ანუ გამოკრებილნი ადგილები ქართულთა წერილთაგან, ნაწილი პირველი, პროზა“, ხოლო მეორესი — „ქართული ქრესტომათია ანუ გამოკრებილნი ადგილები ქართულთა წერილთაგან, ნაწილი მეორე, პოეზია“.

„ქრესტომათიის“ გამოცემამ აზრთა სხვადასხვაობა გამოიწვია საზოგადოების ფართო წრეებში. ერთნი დადებით შეფასებას აღწევდნენ დავით ჩუბინაშვილის ნაშრომს, მეორენი—კრიტიკულს.

მაგალითად, 1863 წელს პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის სტამბაში მისი მეორედ გამოცემის გამო ურნალ „ცისკარში“ და ბეჭდილ ბიბლიოგრაფიულ ცნობებში საყვედური იყო გამოთქმული, რომ „ქრესტომათიაში“ ფაქტიურად ადგილი არ ჰქონდა დათმობილი XIX საუკუნის ახალ ქართულ მწერლობას¹¹. ასეთივე კრიტიკული შენიშვნა იყო დაბეჭდილი 1881 წელს გაზეთ „შრომაში“.¹²

„ქრესტომათიისადმი“ ქართველი საზოგადოებრიობის ერთი ნაწილის ამგვარი კრიტიკული დამოკიდებულების შესახებ უთუოდ მართებულად მიუთითებს ნ. მახათაძე: „რა თქმა უნდა, ქართულ პრესაში გამოთქმული შეხედულებები დ. ჩუბინაშვილის შესახებ, საკითხის ფაქტიური უცოდინარობით უნდა აიხსნას, — წერს იგი, — ახალი მწერლების ქრესტომათიაში შეუტანლობა არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება ისე გავიგოთ, რომ იმას (დ. ჩუბინაშვილს—ო. კ.) „სასირცხვილოდ მიაჩნდა, თუ როგორ უნდა დაბეჭდოს თავის ქრესტომათიაში ბავშვების მწერლების ლექსები“...“

ჯერ ერთი, დ. ჩუბინაშვილის „ქრესტომათია“ გამოიცა 1846 წელს, როდესაც ილიასა და აკაკის მწერლობაზე ლაპარაკიც არ იყო, ქრესტომათიის მეორე გამოცემის დროს კი ახალი მწერლობის მტკიცე საფუძველის არსებობა არ შეიძლებოდა არ შეემჩნია და დაეფასებინა დ. ჩუბინაშვილს. ამის მაგალითია თუნდაც ის გულთბილი მეგობრობა, რომელიც აკავშირებდა დ. ჩუბინაშვილს ილიასთან და აკაკისთან. და თუ ქრესტომათიაში მან ადგილი არ დაუთმო ახალ მწერლობას, ეს მხოლოდ იმაზე ლაპარაკობს, რომ დ. ჩუბინაშვილის ქრესტომათია გარკვეულად ძველ ქართულ მწერლობას ტოვებდა თავის ფარგლებში და ამით ძველსა და ახალ მწერლობას შორის ერთგვარ საზღვარს დებდა. ეს კი არ ნიშნავს ახლისადმი მტრულ განწყობილებას ან მის დაუფასებლობას¹³.

ცხადია, თქმა ამისა, რომ დავით ჩუბინაშვილის „ქრესტომათიას“ ნაკლოვანებები არ გააჩნია, სწორი არ იქნება. ვფიქრობთ, მაგალითად, მასში სრულყოფილად არ არის წარმოდგენილი ქართველი მწერლების გარკვეული ნაწილი, შეიძლებოდა უფრო ძლიერი ადგილების მოტანა ამა თუ იმ ნაწარმოებებიდან და სხვ. მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ, რომ იგი ამგვარი სახის ლიტერატუ-

¹¹ ნ. მახათაძე, ქართული კულტურის კერა პეტერბურგში, 1967, გვ. 238.

¹² ურნ. „ცისკარი“, 1865, № 8.

¹³ ნ. მახათაძე, ქართული კულტურის კერა პეტერბურგში, 1967, გვ. 238.

რის გამოცემის პირველი ცდაა, ხაზგასმით შეგვიძლია აღვნიშნოთ, რომ 1712 წელს გამოქვეყნებული „ვეფხისტყაოსნისათვის“¹⁴ დადგენილი რთული ვახტანგ მეექვსის კომენტარების შემდეგ დავით ჩუბინაშვილის „ქრესტომათიას“ მისივე ლექსიკონებთან ერთად გამორჩეული ადგილი უკავია ქართული მეცნიერულ-ფილოლოგიური წიგნის ბეჭდვის ისტორიაში.

ცარიზმის მონარქიულ-თვითმპყრობელური პოლიტიკით წაქეზებული, რუსეთის ინტელიგენციას მიტმასნებული, რეაქციულად განწყობილი მეცნიერ-მკვლევართა ერთი ჯგუფი დროგამოშვებით შოვინიზმით გამსჭვალული ნიჰილისტურ პროვოკაციებს აწყობდა განაპირა ქვეყნების ხალხთა კულტურული წარსულის გასაქირდავად.

XIX საუკუნის 30-იან წლებში ასეთ გამოხდომებს საქართველოს ისტორიის მიმართ ხშირად მიმართავდა პროფესორი ო. სენკოვსკი. 1838 წელს იგი თავს დაესხა შუა საუკუნეების ცნობილ ისტორიულ ძეგლს „ქართლის ცხოვრებას“ და იმისათვის, რომ შეექმნა ილუზია — თითქოს ქართველებს ძველი ისტორია არ გააჩნიათ, აღნიშნული წიგნი XVIII საუკუნეში შექმნილად გამოაცხადა. ო. სენკოვსკი კიდევ უფრო შორს წავიდა. მისი მოსაზრებით, „ქართველებს“ თავიანთ დღევანდელ ტერიტორიაზე XII საუკუნემდე არ უცხოვრიათ. იმისათვის, რომ „ექვემოტანელი“ გახადოს ეს ვერსია, იგი ცდილობს, რაღაც არ უნდა დაუჯდეს, გააბათილოს ქართველებისა და იბერიელების იგივეობა, დაამტკიცოს, რომ ქართველების ისტორია გიორგი პირველის, უფრო სწორად, დავით მესამის დროიდან, ანუ XII საუკუნის მეორე ნახევრიდან იწყება და სხვა¹⁴.

ო. სენკოვსკი „მეცნიერულ პაექრობაში“ მარტო როდი იყო. მას მხარს უბამდნენ სხვა რეაქციონერი თანამოაზრენიც. ცხადია, ამგვარი მძაფრი შოვინისტურ-ნიჰილისტური შემოტევების გამო საჭირო იყო საქართველოს ისტორიული წარსულის, მისი მრავალსაუკუნოვანი მდიდარი ეროვნული კულტურის დაცვა.

ისევე როგორც მშობლიური ენის უფლებების შენარჩუნებისათვის, საქართველოს ისტორიის ხელშეუხებლობისათვისაც ნაბეჭდი პუბლიკაციებით პირველად ხმა აღიმალღეს პეტერბურგში მცხოვრებმა ქართველებმა. ო. სენკოვსკისა და მის თანამოაზრეთ ყოველმხრივ დასაბუთებული პასუხი გაცა მარი ბროსემ 1841

¹⁴ შ. ხანთაძე, მარი ბროსე (ისტორიოგრაფიული ნარკვევი), 1966, გვ. 45, 46.

წელს პეტერბურგის უნივერსიტეტსა და მეცნიერებათა აკადემიაში წაკითხული საჯარო ლექციების ციკლით, რომელშიც მიმოხილული იყო „ქართველოლოგიური ლიტერატურა, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფია, ქართული ენა, ძველი ქართული კანონმდებლობა, ქართველთა ზნე-ჩვეულებები, ქართული ლიტერატურა, ისტორია და სხვა საკითხები“¹⁵.

ქართველი ხალხის ისტორიის ფართოდ გაცნობა-აღიარების მიზნით დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა 1849 წელს პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის სტამბაში „ქართლის ცხოვრების“ პირველი წიგნის, ანუ „ძველი მოთხრობის“ გამოცემას, რომლის ქრონოლოგიური ჩარჩოები დასაბამიდან 1469 წლამდე განვილილ პერიოდს მოიცავდა. წიგნს ახლდა მეცნიერული სიღრმით დაწერილი მარი ბროსესეული კრიტიკული შენიშვნები, დამატებები, განმარტებები, რომლებშიაც ქვა-ქვაზედაც არ იყო დატოვებული ო. სენკოვსკისა და სხვა რეაქციონერთა მიერ საქართველოს ისტორიაზე გამოთქმული ნიჰილისტური შეხედულებებიდან.

მარი ბროსეს განზრახული ჰქონდა „ქართლის ცხოვრების“ მეორე წიგნის გამოცემაც, მაგრამ მხედველობის დაკლების გამო წამოწყებული საქმის ბოლომდე მოყვანა გაუჭირდა. 1851 წლის ოქტომბერში მან პეტერბურგის უნივერსიტეტის ისტორია-ფილოლოგიის ფაკულტეტის სხდომაზე განაცხადა, რომ მხედველობის მკვეთრი დაქვეითება საშუალებას არ აძლევს გამოსაცემად მოამზადოს „ქართლის ცხოვრების“ მეორე წიგნი და ითხოვა ნება დაერთოთ მის მაგივრად, ყოველგვარი გასამრჯელოს გარეშე, საქმე დავით ჩუბინაშვილს გაეგრძელებინა. ბროსეს ეს თხოვნა დააკმაყოფილეს.

1854 წელს პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის სტამბაში დაიბეჭდა „ქართლის ცხოვრების“ მეორე წიგნი დავით ჩუბინაშვილის რედაქციითა და წინასიტყვაობით. იგი 1849 წელს გამოცემული პირველი წიგნის ქრონოლოგიურ გაგრძელებას წარმოადგენდა და 1469 წლიდან 1800 წლამდე განვილილ საქართველოს ისტორიას მოიცავდა. ამ ორივე წიგნის გამოცემა „გასულ საუკუნეში შუა საუკუნეებისათვის ქართული ისტორიოგრაფიის განვითარების თვალსაზრისით ეპოქალურ მოვლენას წარმოადგენდა. საქართველოს ისტორიით დაინტერესებულმა მკითხველმა მიიღო პირველხარისხოვანი ძველი ქართველი ხალხის გმირული წარსუ-

¹⁵ შ. ხანთაძე მარი ბროსე (ისტორიოგრაფიული ნარკვევი), 1966, გვ. 51.

ლის შესახებ, ძეგლი, რომელიც ძირითადი წყაროა, ფუნდამენტია საქართველოს ისტორიისა¹⁵.

„ქართლის ცხოვრების“ ორივე წიგნზე ადრე, 1848 წელს, პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის სტამბაში იბეჭდება კიდევ ერთი ისტორიული ხასიათის წიგნი—თეიმურაზ ბაგრატიონის „ისტორია დაწყებითგან ივერიისა ესე იგი გიორგიისა, რომელ არს სრულიად საქართველო“. ამით თავდება პეტერბურგში XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ქართველი ხალხის წარსულის ამსახველი ქართული ისტორიოგრაფიული ხასიათის წიგნების ბეჭდვა.

პეტერბურგის ქართველოლოგიურმა სკოლამ მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა არა მარტო ფილოლოგიურ-ისტორიული ხასიათის წიგნების ბეჭდვა-გამოცემაში, არამედ ძველი ქართული მხატვრული კლასიკური ლიტერატურის პუბლიკაციაშიც. ამის ნათელი დადასტურებაა „ვეფხისტყაოსანის“ გამოცემა 1841 წელს. როდესაც პოემის დაბეჭდვისათვის მზადება დაიწყო, 1712 წლის გამოცემის თითქმის არც ერთი ეგზემპლარი აღარ იშოვებოდა. თეიმურაზ ბაგრატიონი 1833 წლის 9 ოქტომბერს პეტერბურგიდან მარი ბროსეს პარიზში სწერდა: „ვეფხისტყაოსანზე თქვენ მიერი შრომა მოგეწერათ დაბეჭდვაზე. მე თითონ ვეძებე ვახტანგ მეფის სტამბისა, თქვენთვის მინდოდა წარმომეგზავნა, მაგრამ აქ ჯერ ვერსად ვიპოვე, თუმცა ერთი ეგზემპლარი მე მაქვს ჩემთვის, რომელსაც აქ ჩვენს სახლშიაც ხშირად კითხულობენ. დიდი სიხარულით გამოვიმეტებდი, რომ გამომეგზავნა, მაგრამ ასე დაძველებული არის, რომ თითქმის უფრო მეტი ფურცლები დახეული და ზოგან დაკარგული ფურცლები ხელით არის ჩაწერილი და ვახტანგ მეფისაგან განმარტებაც სრულიად არ არის, ფურცლები აკლია. კიდევაც ვეძებ, თუ ვიშოვე, გამოგიგზავნი, მაგრამ სწორედ კი არ ვიცი მეშოვება თუ არა“¹⁷.

ამგვარმა ბიბლიოგრაფიულმა იშვიათობამ და თავად 1712 წლის გამოცემაში გაპარულმა სარედაქციო ხასიათის, კორექტორული და სხვა სახის შეცდომებმა დღის წესრიგში დააყენეს „ვეფხისტყაოსანის“ ხელმეორედ დაბეჭდვის საკითხი. 1826 წელს პეტერბურგელ ქართველებს თხოვნით მიუმართავთ საცენზურო კომიტეტისათვის პოემის გამოცემაზე ნებართვის მისაღებად.

¹⁶ თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილები აკად. მ. ბროსესადმი, ს. ყუბანეიშვილის წინასიტყვაობითა და შენიშვნებით, 1964, გვ. 26.

¹⁷ იქვე.

საცენზურო კომიტეტს, პეტერბურგის სასწავლო ოლქის მზრუნველსა, განათლებისა და საგარეო საქმეთა სამინისტროს მორის საკითხის საბოლოოდ გადასაწყვეტად დაწყებული საქმის ხანგრძლივი მიმოწერის შემდეგ 1712 წელს გამოცემული „ვეფხისტყაოსანი“ განსახილველად გადაუციათ სააზიო დეპარტამენტის კოლეგიისათვის. აქ მისი რეცენზირება ქართული ენის თარჯიმანისათვის დაუვალეობით, რომელსაც მხარი დაუჭერია პოემის ტექსტის გამოცემისათვის, ვახტანგ მეექვსის „კომენტარების“ დაბეჭდვაზე კი, საცენზურო კომიტეტის იმხანად მომქმედი წესდების თანახმად, რომელიც კრძალავდა გამოსაქვეყნებლად ნაწარმოებისათვის შენიშვნებისა და სხვა სახის აპარატურის დართვას, თავი შეუკავებია.

ამრიგად, პეტერბურგელი ქართველების ცდას 1826 წელს „ვეფხისტყაოსნის“ მეორედ გამოცემის შესახებ დადებითი შედეგი არ მოყოლია. ერთი მხრივ, საცენზურო კომიტეტის წესდების მტკიცედ დაცვამ და მეორე მხრივ, ქართველების პრინციპულმა მოთხოვნამ „ვეფხისტყაოსნის“ 1712 წლის გამოცემის ვახტანგ მეექვსისეული კომენტარებით დაბეჭდვის შესახებ მისი მეორედ განოქვეყნების საკითხი თითქმის მთელი 15 წლით უკან გადასწია.

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში 1826 წელს „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემის განზრახვის ინიციატორის ვინაობა დღემდე დაუდგენელია. ს. ყუბანეიშვილის აზრით, იგი რომელიმე ბატონიშვილი უნდა ყოფილიყო¹⁸. მაგრამ კონკრეტულად ვინ, ამაზე რაიმე ვარაუდს არ გამოთქვამს. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ 1826 წლის გამოცემის ინიციატორი თეიმურაზ ბაგრატიონი იყო, რადგანაც საერთოდ ფილოლოგიისა და კერძოდ, „ვეფხისტყაოსნის“ საკითხებზე არამც თუ ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფეების ოჯახის წევრებიდან, არამედ იმხანად პეტერბურგში მცხოვრები ქართველებიდან თეიმურაზის გარდა არავინ მუშაობდა.

შედარებით უკეთესი მდგომარეობაა იმ თარჯიმანის ვინაობის გარკვევაში, რომელსაც დაავალა სააზიო დეპარტამენტის კოლეგიამ გამოცემის ნებართვისათვის „ვეფხისტყაოსნის“ აპრობაცია. ს. ყუბანეიშვილისავე აზრით იგი ცნობილი ლექსიკოლოგი ნიკოლოზ ჩუბინაშვილი უნდა ყოფილიყო¹⁹, რომელიც მაშინ დეპარტა-

¹⁸ ს. ყუბანეიშვილი, ვეფხისტყაოსნის ბეჭდვის ისტორიიდან, 1966, გვ. 36.

¹⁹ იქვე, გვ. 41.

მენტში მუშაობდა სწორედ თარჯიმნად. ეს მოსაზრება საფუძველს მოკლებული არ არის მარტო სამსახურებრივ-თანამდებობრივ მოტივით კი არა, პოემის გამოცემის თაობაზე დაწერილი რეცენზია სულაც არ ატარებს თარჯიმანისათვის დამახასიათებელ კაზიონურ-კანცელარიულ სტილს. შეიძლება ითქვას, რომ იგი მაღალი დონის ფილოლოგიური მეცნიერული ნაშრომის შთაბეჭდილებას უფრო სტოვებს. რეცენზია დაწერილია გამართული, კვალიფიციური რუსულით, საკითხები განხილულია პროფესიული სიღრმით, ერთმანეთის თანმიმდევრობით და რაც მთავარია, მასში ყურადღება გამახვილებულია ვახტანგ მეექვსისეული „კომენტარების“ ენობრივ-სტილისტურ თავისებურებებსა და გრამატიკულ ნორმებზე. ასეთი რეცენზიის დაწერა კი მარტო ნიკოლოზ ჩუბინაშვილს შეეძლო.

პეტერბურგელმა ქართველებმა 1826 წელს წამოწყებული „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემის საკითხი 1841 წელს განახორციელეს. ამ დიდი ეროვნული საქმის სულისჩამდგმელი და ორგანიზატორი იყო თეიმურაზ ბაგრატიონი. მისი უშუალო ხელმძღვანელობით შედგა სარედაქციო-საგამომცემლო კომისია მ. ბროსეს, ზ. ფალავანდიშვილის, დ. ჩუბინაშვილის შემადგენლობით და საგანგებო „პროგრამა“, რომლის მიხედვითაც წარიმართა მუშაობა.

1841 წლის გამოცემა, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ რამდენიმე ახალ დამატებულ სტროფს, 1712 წელს დაბეჭდილი „ვეფხისტყაოსანის“ გამეორებას წარმოადგენდა. პოემის წინასიტყვაობაში მ. ბროსე წერს: „ჩვენ გამომცემლებმა გადავწყვიტეთ „ახლად აღბეჭდოთ „ვეფხისტყაოსანი“, რომლის საფუძვლად გვექნება მეფის ვახტანგის მიერ დაბეჭდილი, გარნა მცირედ განმართული, განხილული სწავლულთა ქართველთა მიერ და შემოწმებული ძველთა ხელნაწერთა თანა, რაოდენთაც შევძლებთ პოენასა საქართველოსა ანუ რუსეთსა შინა და მით მივაახლოვებთ ნამდვილსა“.

სტროფების გარდა განსხვავება ამ ორ გამოცემას შორის იმაშიც მდგომარეობდა, რომ ახლადდაბეჭდილ „ვეფხისტყაოსანს“ დართული არა აქვს ვახტანგ მეექვსის „კომენტარები“, რაც გაპირობებული იყო იმ მითქმა-მოთქმის მისაყუჩებლად, რომელიც გავრცელებული იყო მაშინ, თითქოს ვახტანგს პოემაში აღწერილი მიჯნურობა გაიგივებული აქვს ღვთაებრივ მიჯნურობასთან.

1841 წლის გამოცემისათვის შერჩეულ სარედაქციო კომისიის მნიშვნელოვანი მუშაობა გაუწევია. 1712 წელს დაბეჭდილი „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტი საქართველოსა და რუსეთის სიმკვლე-საცავეებსა თუ კერძო პირთა შორის მოძიებულ პოემის ხელნაწერებისათვის შეუდარებია, ცალკეული სტროფები შეუცვლია, გადაუადგილებია, დაუზუსტებია და სხვ. ამ დიდსა და შრომატევად საქმიანობაში კონსულტაციების გაწევით, რჩევა-დარიგებებით მისთვის თ. ბაგრატიონს ერთობ სასარგებლო დახმარება გაუწევია. ამიტომაც სარედაქციო კომისიის მადლობის ნიშნად ეს გამოცემა მისთვის მიუძღვნია. ახლად დაბეჭდილ „ვეფხისტყაოსნის“ მესამე გვერდზე ამის თაობაზე ვკითხულობთ: „მათს უგანათლებულესობას ბატონიშვილს თეიმურაზს, საქართველოს მეფის გიორგის ძეს, უმდაბლესის პატივისცემისა, გულითადის მადლობისა, სამარადისო ერთგულებისა ნიშნად შეეწირეთ, დამბეჭვდელნი ბროსეტ, ზაქ. ფალავანიშვილი, დ. ჩუბინოვი“.

ამის შემდეგ ახალი გვერდიდან იწყება მ. ბროსეს წინასიტყვაობა, რომელშიც მაღალი შეფასება აქვს მიცემული „ვეფხისტყაოსნის“, როგორც პოეტურ ნაწარმოებს, გარჩეულია პოემის სადაურობის საკითხი და დაწერის თარიღი, მოცემულია ცნობები შ. რუსთაველის ბიოგრაფიის შესახებ, განმარტებულია ახალი სტროფების დამატების აუცილებლობა და სხვ.

პოემას ბოლოს დართული აქვს დ. ჩუბინაშვილის „მცირე ლექსიკონი“.

1841 წელს გამოცემული „ვეფხისტყაოსანი“ დაბეჭდილია პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის სტამბაში. როგორც თავფურცელიდან ჩანს, პოემის ტექსტი სვიმონ ტაბიძეს აუწყვია. ამ „გამოცემაში რუსთველოლოგიაში პროგრესული როლი ითამაშა. მან შეარყია ვახტანგისეული პოემის გამოცემის მოცულობა და დააყენა საკითხი სტროფული შედგენილობის შესწავლის აუცილებლობის შესახებ“²⁰.

მეცნიერული, ლიტერატურულ-შემოქმედებითი და საგამომცემლო-სარედაქციო საქმეებით გადატვირთვის მიუხედავად, თ. ბაგრატიონმა მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ქართული შრიფტის განვითარების საქმეში. ეს თვალნათლივ ჩანს მარი ბროსესადმი გაგზავნილი წერილებიდან. 1833 წლის 9 ოქტომბერს იგი თავის

²⁰ ს. ყუბანეიშვილი, ვეფხისტყაოსნის ბეჭდვის ისტორიიდან, 1966, გვ. 59.

ფრანგ მეგობარს პეტერბურგიდან აუწყებდა: „ერთი სათხოვარი მაქვს თქვენთან: მე ხუცურის წერილის ასოები მინდა. თუ შეგიძლიათ, მანდ პარიზში, გამიკეთებინე ჩემის ხარჯით... მაგრამ მსხვილი ასოები კი არ მინდა, დიახ, წვრილი ასოები იყოს. ისე პატარა ასოები, რომ თვალით ძლივს ჩანდეს... ეს ამისთვის მინდა, რომ საუბე სახარება დაიბეჭდოს და რომელიმე სხვა სახმარად, რომ უბეში ჰქონდეს კაცსა და ისე ატარებდეს“²¹.

გავიდა არც თუ ისე დიდი ხანი და თ. ბაგრატიონმა აზრი შეიცვალა, მცირე მოცულობის ხუცური შრიფტის მაგივრად იმავე ზომის მხედრულის დამზადება გადაწყვიტა. 1834 წლის 16 მაისს იგი მ. ბროსეს ატყობინებდა: „ჩემთვის, რომ მოგეწერათ, თუ მომწერთ სტამბაში ამის (ხუცურის — ო. კ.) ასოებს გამოვართმევო, ნუ სათხოვთ, არ მინდა... საჭირო აღარ არის“²²...

რამ გადააფიქრებინა პირვანდელი გადაწყვეტილება თ. ბაგრატიონს, რატომ აღარ იყო „მისთვის უკვე საჭირო“ ხუცური შრიფტი? ამ კითხვაზე პასუხი გაცემულია მ. ბროსესადმი გაგზავნილ ზემოთ დამოწმებულ წერილში: თუ „ვეფხისტყაოსანს“ ცალკე ერთ წიგნად დაბეჭდავთ, — ნათქვამია მასში, — „მარტო მხედრულის ასოებით დაბეჭდვით, ხუცურს ნუ ჩაატანთ ამისათვის, რომ საქართველოს სოფლებში მცხოვრებნი ძალიან ეწყობიან, მდაბალი ხალხი ძალიან კითხულობს ვეფხისტყაოსანს და იმათში ხუცური ბევრმა არ იცის. მარტო მხედრული წიგნი იცინა“²³ აქედან ჩანს, რომ უტილიტარულ მოსაზრებას აუღებინებია თეიმურაზისათვის ხელი პირვანდელ გადაწყვეტილებაზე.

მ. ბროსემ თ. ბაგრატიონს თხოვნა შეუსრულა. ქართველი სწავლულის ნახაზების მიხედვითა და მის მიერვე გაღებული ხარჯით პარიზის დელიფონის ქარხანაში დაამზადებინა პუანსონ-მატრიცები, რომელთა მეშვეობით ჩამოსხმული მხედრული შრიფტი აკადემიური პეტიტის სახელით შევიდა ქართული წიგნის ბეჭდვის ისტორიაში.

გ. შარაძე ფიქრობს, რომ „გარდა ქართული მხედრული შრიფტის“

²¹ თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილები აკად. მ. ბროსესადმი, ს. ყუბანეიშვილის წინასიტყვაობითა და შენიშვნებით. 1966.

²² იქვე, გვ. 27.

²³ იქვე, გვ. 31.

ტის მატრიცებისა, თეიმურაზის ნახაზების საფუძველზე დამზადდა ასომთავრულის მატრიცებიც, რომელიც შემდეგ გამოყენებულა თეიმურაზის „საქართველოს ისტორიაში“ (სპბ. 1848), მაგრამ იგი პარიზში კი არ უნდა იყოს დამზადებული, არამედ პეტერბურგში, შესაძლებელია რევილონის ასოთჩამომსხმელ სახელოსნოში.²⁴ ამის შესახებ რაიმის გადაჭრით თქმა, სანამ მოპოვებული არ იქნება სანდო ფაქტობრივი მასალა, ძნელია. ისე კი, მკვლევარის მიერ გამოთქმული ეს ვარაუდი საფუძველს მოკლებულად არ გვეჩვენება.

თ. ბაგრატიონის მიერ მ. ბროსეს შეწევნით პარიზში დამზადებული ქართული პუანსონ-მატრიცებით დაინტერესებულა პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემია, რის გამოც სამეცნიერო დაწესებულების მუდმივ მდივანს, აკადემიკოს პ. ნ. ფუსსს უთხოვია თეიმურაზისათვის რამდენიმე ხნით შელეოდა საფრანგეთიდან მიღებულ საშრიფტო ყალიბებს მაღალხარისხოვანი ქართული მხედრული ასოების ჩამოსასხმელად. თეიმურაზს პ. ნ. ფუსსის თხოვნა სიამოვნებით დაუკმაყოფილებია, რის შედეგადაც აკადემიის სტამბას ამ პუანსონ-მატრიცების მიხედვით მხედრული პეტიტის გარდა იმავე ეგველის კიდევ სამი ზომის ქართული შრიფტი შეუქმნია.

პარიზში დამზადებული თ. ბაგრატიონისეული პუანსონ-მატრიცებით ჩამოსხმული ახალი ქართული მხედრული შრიფტით დაიბეჭდა პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის სტამბაში 1841 წელს „ვეფხისტყაოსანი“, 1840 წელს დ. ჩუბინაშვილის „ქართულ-რუსულ-ფრანგული ლექსიკონი“, 1848 წელს „ქრესტომათია“ და სხვა მრავალი, რომელთა გამოცემითაც იწყება „ახალი ეტაპი ქართული ნაბეჭდი წიგნის ისტორიაში“²⁵.

1846 წელს პეტერბურგის ქართველოლოგიურ სკოლას საძირკველი შეერყა, მისი დამაარსებელი და სულისჩამდგმელი თეიმურაზ ბაგრატიონი გარდაიცვალა. იქაურმა რუსეთის ინტელიგენციამ და თანამემამულეებმა მისი ნეშტი ალექსანდრე ნეველის ეკლესიის ეზოში დავით და იოანე ბაგრატიონების გვერდით დაკრძალეს.

პეტერბურგელმა ქართველოლოგებმა „ვეფხისტყაოსანის“ გარდა კიდევ ორი ორიგინალური მხატვრული ნაწარმოები გამოსცეს. ერთია იმხანად ცნობილი პოეტის დიმიტრი ბაგრატიონის „წამება წმინდისა ქეთევან დედოფლისა“, რომელიც 1819 წელს დაიბეჭდა

²⁴ გ. შარაძე, თეიმურაზ ბაგრატიონი.

²⁵ იქვე.

იოსებ იოვანესიანის სტამბაში და მეორე — „წიგნი სიბრძნე-სი-
ცრუისა ნათქვამი საბა-სულხან ორბელიანისაგან“ გამოქვეყნებულ
1859 წელს მეცნიერებათა აკადემიის სტამბის მიერ. ეს არის დიდი
ქართველი მეიგავარაკეს ნაწარმოებთა პირველი გამოცემა. წიგნს
დართული აქვს მ. ბროსეს გამოკვლევა. ესეც პირველი მეცნიე-
რული ნაშრომია ს. ორბელიანის შემოქმედებაზე.

XVII-XVIII საუკუნეებში მოსკოვსა და რუსეთის სხვა ქალა-
ქებში მოღვაწე წინაპრების მსგავსად, XIX საუკუნის პირველ ნახე-
ვარში პეტერბურგში მცხოვრებმა ქართველებმა ქართული ეკლესიის
წინაშეც ჯეროვნად მოიხადეს ვალი. მათი შრომითა და ხარჯით დაი-
ბეჭდა თეოლოგიური შინაარსის რამდენიმე ღირსშესანიშნავი წიგნი.
მათ შორის: 1819 წელს „ქეშმარიტი ისტორიულნი დამტკიცებანი
ნამდვილყოფილობისა ქრისტესი ქვეყანასა ზედა“, 1823 წელს —
„კანონი სამართლისა წარმოებისანი გარდა ხდომილებათა თვის
ეკლესიასა ქმნილთა სამღუდლოთა გუამთაგან“, 1824 წელს —
„ლეოგრაფიული ლექსიკონი ახალი აღთქმისა“, 1847 წელს —
„ეპისტოლე“. პირველი სამი წიგნი დაიბეჭდა იოსებ იოვანესიანის
სტამბაში, ხოლო ბოლო — მეოთხე — პეტერბურგის მეცნიერება-
თა აკადემიაში.

ამრიგად, XIX საუკუნის პირველი ნახევრისათვის პეტერბურგ-
ში მცხოვრებ ქართველოლოგთა საგამომცემლო მოღვაწეობით
ახალი ეტაპი იწყება ქართული წიგნის ბეჭდვის ისტორიაში. თუ
XVIII საუკუნეში ვსესვიატსკოეში, მოსკოვსა და თბილისში გამო-
ცემული წიგნების აბსოლუტური უმრავლესობა სასულიერო შინა-
არსისა იყო, პეტერბურგში უპირატესობა ენიჭებოდა საეროს, კერ-
ძოდ კი ისტორიულ-ფილოლოგიურ და მხატვრულ ლიტერატურას,
რომელიც იდეურ-მეცნიერული და საგამოცემო პროფესიული დო-
ნით ძველ ქართულ ნაბეჭდ წიგნებთან შედარებით გაცილებით
მაღლა იდგნენ.

ლიტერატურული თელავის ისტორიდან

მრავალმხრივ საინტერესო ქალაქი თელავი უძველესი ლიტერატურული კერაა. 1664-1675 წლებში აქ მოღვაწეობდა მეფე-პოეტი არჩილი. დავით მეორე (იმამყულიხანი), თეიმურაზ მეორე და საიათნოვა თელავში ქმნიდნენ თავიანთ ნაწარმოებებს.

თელავი, როგორც ლიტერატურულ-თეატრალური კერა, განსაკუთრებულ აყვავებას განიცდის მეფე ერეკლე მეორის დროს. სასახლეში ერთმანეთს ხვდებოდნენ პოეტები და თეატრალური მოღვაწეები. 1751 წელს საიათნოვამ აქ წარმოთქვა ლექსი: „ზღვას ვით გააშრობს ვარსკვლავის სხივი“, რისთვისაც ერეკლემ ჯილდოდ ხალათი უბოძა.

1758 წელს თელავში დაარსდა საფილოსოფოსო-საღვთისმეტყველო სკოლა. 1782 წელს კი — სასულიერო სემინარია. სწორედ ამ დროიდან იწყება თელავში მრავალმხრივი ლიტერატურული საქმიანობა.

თელავის სემინარიაში სხვადასხვა დროს მოღვაწეობდნენ გაიოზ რექტორი და დავით რექტორი (ალექსი-მესხიშვილი). სწორედ ამ დროს ეყრება საფუძველი თელავში ლიტერატურულ პაექრობებს. შემორჩენილია გაიოზ რექტორის სიტყვა, რომელიც მას 1783 წლის 28 მაისს გამართულ საჯარო დისპუტის დროს წარმოუთქვამს. შემდეგ კი 12 მუხლისაგან შემდგარი თეზისების ირგვლივ გამართულა საინტერესო საჯარო პაექრობა¹.

თელავის სემინარიის არსებობის ორი ათეული წლის მანძილზე მრავალი მამულიშვილური საქმე გაკეთდა. აქ აღიზარდნენ ქართველ მოღვაწეთა თაობები, ბატონიშვილები, რომლებიც პატივისცემით და სიყვარულით იხსენიებდნენ ამ სასწავლებლის მოძღვართმოდღვარ დავითს.

¹ ალ. მარამიძე, საჯარო პაექრობა თელავის სემინარიაში, სწავლალზრდის ისტორია საქართველოში, მასალების კრებული, თბ., 1937, გვ. 51-65.

თელავში მეფეთა სასახლესა და სემინარიაში მდიდარი წიგნ-საცავი იყო. აქ გადაიხუსხა მრავალი ხელნაწერი წიგნი, შედგენილ იქნა სასკოლო სახელმძღვანელოები. დავით რექტორი თავის მოწაფეებს ასწავლიდა წიგნის ხელოვნებას, კალიგრაფიას. მის სკოლაგავილ თელაველ ვახვახიშვილებს, თუმანიშვილებს, თურქესტანიშვილებს, ხელაშვილებს გადაუწერიათ (თუ შეუდგენიათ) მრავალი ხელნაწერი კრებული. შემორჩენილია მათი ხელნაწერი და ნაბეჭდი წიგნები, რომლებიც დაცულია სახელმწიფო წიგნსაცავებსა და პირად კოლექციებში.

თელაველ მწიგნობართა და კალიგრაფთა ამ თაობას ამშვენებს თურქესტანიშვილების მოღვაწეობა.

თურქესტანიშვილების გვარის წარმოშობა, გადმოცემით, უკავშირდება თამარ მეფის ეპოქას: სახელოვან დედოფალს თურქეთში დიპლომატიური მისიით გაუგზავნია სოფელ ხორხელში (ამჟამად ახმეტის რაიონში მდებარეობს) მცხოვრები, რომელსაც დიდი საქმე მოუგვარებია და როცა სამშობლოში დაბრუნებულა, გვარად თურქესტანიშვილი დაუმკვიდრებიათ.

თურქესტანიშვილები აზნაურები იყვნენ. ისინი კახეთის მეფეთა კარზეც დაახლოებული პირები ყოფილან. მეფე არჩილის კარზე მოღვაწეობდა დავით თურქესტანიშვილი. იგი მეფე არჩილს რუსეთშიც ახლდა, და, როგორც ცნობილია, არჩილს ყირიმის ხონთქართან გაუგზავნია დახმარების საძებნელად.

თურქესტანიშვილების საგვარეულოს წარმომადგენლები სხვა ქართველი მეფეების საქმიანობაშიც იყვნენ ჩაბმულნი.

ვახტანგ VI-ის კარზე მოღვაწეობდა ერასტი თურქესტანიშვილი. იგი რუსეთში ახლდა მეფე-პოეტს. მან რუსულიდან თარგმნა აპოფთეგმური თხზულება „სიტყვისგება სოგრატიისი და მრავალთა ფილოსოფოსთა“, რომელიც შემდეგში გალექსა ვახტანგ მეექვსემ და „სიბრძნე მალაღობელი“ უწოდა. ხოლო მეფე ერეკლე II-ს მისი შვილიშვილი ერასტი თურქესტანიშვილი (დაბ. 1766 წელს) გაუგზავნია რუსეთში სწავლის მისაღებად².

XVIII ს-ის პირველ ნახევარში მოღვაწეობდა ბაადურ (ბორის) თურქესტანიშვილი, რომელსაც გ. პაიჭაძის ცნობით, მონაწილეობა მიუღია ვახტანგ მეექვსისა და პეტრე პირველს შორის წარმოებულ

² კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, 1958, გვ. 487.

მოლაპარაკებაში. 1724 წელს კი იგი თავის ნათესავებთან ერთად რუსეთში გაჰყოლია მეფეს³.

თურქესტანიშვილების საგვარეულო გადმოცემით, ბაადურის შვილიშვილი რუსეთის სამეფო კართან დაახლოებული ქალი ყოფილა და იგი 1883 წელს დაუხატავს ცნობილ რუს მხატვარს ი. ნ. კრამსკოის. ეს დიდებული ტილო ცნობილია «Незнакомка»-ს სახელწოდებით⁴.

თურქესტანიშვილები ქართული ლიტერატურის ძეგლებშიც იხსენიებიან. მაგ., ფეშანგის პოემაში „შაჰნავაზიანი“ ალაზნთან მომხდარ ბრძოლაში გამოჩენილ ჯიმშიტა თურქესტანიშვილზეა საუბარი, ისტორიულ პოემა „ვახტანგიანი“ კი მოხსენიებულია თერთმეტი კაცი, მეფე ვახტანგს რომ გაჰყენენ თურქესტანთ-გაბანთ-თულაშვილების გვარიდან.

XIX საუკუნეში მცხოვრებ თურქესტანიშვილების საგვარეულოს წარმომადგენელია ბარბარე მიხეილის ასული, რომელიც ხელმძღვანელობდა თელავის წმინდა ნინოს სახელობის სასწავლებელს და ბევრი კარგი საქმის მოთავე იყო როგორც პედაგოგიურ, ისე კულტურულ-საზოგადოებრივ სარბიელზე.

თურქესტანიშვილები განთქმული მწიგნობრები და კალიგრაფები ყოფილან. დავით თურქესტანიშვილს გადაუწერია არჩილის თხზულებანი („არჩილიანი“), ეს ფრიალ მნიშვნელოვანი საქმე მას შეუსრულებია 1705-1706 წლებში.

აღსანიშნავია ისიც, რომ თელავის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში (№ 2480) დაცული „ეისრამიანის“ ხელნაწერიც ამ საგვარეულოს კალიგრაფიულ ნიმუშს წარმოადგენს⁵.

³ ვ. პაიქაძე, რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, XVIII ს-ის I მეოთხედი, 1960, ქსე, ტ. 5, გვ. 19.

⁴ ცნობა მომართა თელავში მცხოვრებმა საქართველოს სსრ დამსახურებულმა მასწავლებელმა თამარ თურქესტანიშვილმა, რისთვისაც მადლობას მოვასხენებ.

⁵ ამ ხელნაწერს 1947 წლამდე ქართველი საზოგადოება არ იცნობდა. მართალია, ამ დროისათვის ეს თხზულება ქართულად უკვე ორჯერ (1884 და 1938 წწ.) იყო დასტამბული, მაგრამ მათ პირველი გამოცემლები ილია ჭავჭავაძე, ალექსანდრე სარაჯიშვილი და პეტრე უმიკაშვილი ემყარებიან ოთხ ხელნაწერს (S — 27, S — 17, S — 102, S — 96). აქედან ყველაზე მეტად S — 27 ხელნაწერს. მეორე გამოცემაში კი ალექსანდრე ბარამიძემ, პავლე ინგოროყვამ და კორნელი კეკელიძემ გამოიყენეს კიდევ 10 ხელნაწერი. თელავში მცხოვრებ მრავალრიცხოვან ხელნაწერი წიგნების მფლობელ ოჯახებს შორის თურქესტანიშვილებმა ბოლომდე შემოინახეს რამდენიმე ხელნაწერი წიგნი და ერთი მათ შორის იყო „ეისრამიანი“.

„ვისრამიანის“ თურქესტანიშვილისეული ხელნაწერი თელავის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში 1947 წელს მოხვდა. იგი მიაკვლია ცნობილმა ქართველმა მეცნიერმა სოლომონ იორდანიშვილმა და დასკვნისათვის მასვე გადასცა მუზეუმის ხელმძღვანელობამ.

ს. იორდანიშვილი მშობლიურ თელავში და დედულეთში — სოფელ ფშაველში, ხშირად ჩამოდიოდა. ერთხანს პედაგოგიურ საქმიანობას ეწეოდა სოფელ ლეჩურში. მზრუნველობით ეკიდებოდა სამუზეუმო ნივთებს, კრებდა მათ, სწავლობდა და გზას მუზეუმისაკენ უკვალავდა. შემორჩენილია მისი ერთი წერილი, რომელსაც უგზავნის თავის ბიცოლას — თიკო კახიშვილ-დალაქიშვილისას: „ძვირფასო ძალო! თქვენი წერილი მივიღე. ჯამბაკურიან-ორბელიანის ქალი თუ მანდ არის, ნურსად წავა. ამ დღეებში ერეკლეს საათზე კაცი მოვა. მე განცხადება მივეცი მუზეუმს და, ალბათ, გამოგიგზავნიან. მიიყვანეთ იმასთან, ვისთანაც საათი ინახება და როგორმე მოარიგეთ, რომ ეს უძვირფასესი განძი ჩვენი ნივთიერი კულტურისა ჩვენს მუზეუმს არ დაეკარგოს... თქვენი სოლომონი“.

„ვისრამიანის“ ეს ხელნაწერი (ზომა 18,5×27,5) იწყება ასე: „უპატიობა წაგვიკიდოს. ჩემი ნახვისათვის ნურად ისწრაფვი, შენ ერთობ გვიანად მომიხელთებ და საწუთრომანცა მიმუხთლოს“,... და მთავრდება: „ყოველგვარ წყაროსა თვალნი გამადინნა მისცა აშენებულთა ქალაქთაგან ჰაევანს ქალაქია და მას რამინ ჰაეა რუქამია დაარქვა და აწ უვაზომოთ უხმობენ“... ტექსტი თავბოლონაკლულია.

ხელნაწერს პაგინაცია აქვს ცალ გვერდზე და სულ 84 ფურცლისაგან შედგება. ფურცლები ალაგ-ალაგ დაზიანებულია (გვ. 21-22), ჩასმულია შემკულ ტყავის ყდაში.

ს. იორდანიშვილმა გამოთქვა ზოგიერთი საგულისხმო მოსაზრება, რომლებიც შემდგომში მეცნიერთაგან სავსებით იქნა გაზიარებული.

მკვლევარის აზრით, „ვისრამიანის“ ხელნაწერი XVIII საუკუნისაა, დაწერილია მდივანმწიგნობრული ხელით. სრულ გვერდებზე 30-30 სტრიქონია. სტრიქონის სიგრძე — 14 სმ. სათაურები, ტექსტის დასაწყისი სიტყვის პირველი მარცვალი, სიტყვები: შე-

6 წერილი ინახება ჩვენთან. მეფე ერეკლეს ეს ძვირფასი რელიქვია ამჟამად დაცულია თელავის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში. გ. ჯ.

გონება და არაკი — სინგურით არის ნაწერი, დანარჩენი — შავი/მელნით.⁷ ალ. გვახარია და მ. თოდუა ფიქრობენ, რომ წერილია XVII საუკუნეში⁸, ხოლო რ. პატარიძის აზრით, ჭვირნიშნის მიხედვით იგი თარიღდება მე-18 საუკუნის 20-30-იანი წლებით⁹; 52-ე გვერდზე მოჩანს წრეში თეთრი ფრინველის (ალბათ მტრედის) გამოსახულება. მინაწერებში მოხსენიებულ პიროვნებათა ვინაობა დაადგინა ს. იორდანიშვილმა. მაგ., 36-ე გვერდზე მიწერილია: „მეფის ასული ნინო ლეჩხუმისა და ოდიშის დედოფალი“. ამასთან დაკავშირებით მკვლევარი წერს: „ხელნაწერი დაკავშირებულია ცნობილ ისტორიულ პიროვნებასთან. საქართველოს მეფის გიორგი XIII-ის ასულ ნინასთან, რომელიც მისთხოვდა სამეგრელოს მთავარ გრიგოლ დადიანს 1791 წელს — დაბადებიდან 19 წლისა. სამეგრელოს სამთავროს განაგებდა 1804-1811 წლებში, რადგან 1804 წელს მას უდროოდ გარდაეცვალა მეუღლე — გრიგოლ დადიანი (1788-1804), ხოლო ძე ლევანი ჯერ მცირეწლოვანი ჰყავდა“.

დამოწმებული მინაწერი ცხადყოფს, რომ ნინოს დედოფლობის თარიღი შეიძლება გამოდგეს ამ ხელნაწერის დასათარიღებლად, სახელდობრ, მისი არა უგვიანესი თარიღის დასადგენად. რა თქმა უნდა, ს. იორდანიშვილის მოსაზრება მოითხოვს კომენტარს. სხვა მინაწერებიდანაც ჩანს, რომ ხელნაწერი სხვადასხვა პირის ხელში ყოფილა. მაგ., 29-ე გვერდზე მოხსენიებულია: „ქ. შენი ქლ: ანასტასია“. „ლეჩხუმის დედოფალი როდამი“. 21-ე გვერდზე: „ჩემს ულ სატრფოს მშას“ და შინაარსობრივად ორი ერთმანეთისაგან საწინააღმდეგო წარწერა: „ვინც ეს წიგნი გადმოწერა, ღმერთმა წაწყმიდა“. „ვინც ეს წიგნი გამომწიროს, ღმერთმა წაწყმიდოს“. ჩანს, ხელნაწერი სხვადასხვა პირის ხელში მოხვედრილა. აქვეა მათი ბეჭდების ანაბეჭდიც. მე-4 ფურცლის არშიაზე, მეექვსე სტრიქონის გასწვრივ არის კრიპტოგრაფიული მინაწერიც.

ხელნაწერის მხატვრობაზე ს. იორდანიშვილი წერს: „უკანასკნელი მეპატრონის ნინო თურქესტანიშვილის სიტყვით, ხელნაწერს

⁷ თელავის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის ხელნაწერები, № 26, გვ. 8.
⁸ „ენსრაზიანი“, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთეს ალ. გვახარიამ და მ. თოდუამ, თბ., 1962, გვ. 301.
⁹ მრავალთავი, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, 1, თბ., 1971, გვ. 201.

ჰქონია მთლიანი მინიატურებიანი ფურცლები, რომლებიც მის ბავშვობაში კედლებზე გაუკრავთ და განადგურებულა. ამჟამად ხელნაწერში შემორჩენილია მხოლოდ ტექსტის ფურცლებზე შესრულებული ნახატები კონტურებში: მე-14 ფურცელზე: რამინი და ძიძა მკდომარენი, მე-16 ფურცელზე გამოსახულია ვისი და ძიძა, რომელსაც ვისის მოსაცთუნებლად „ეშმაც ეშველა მისითა ლაშქრითა“. უკანა რიგშია სიუჟეტური სურათი — მოაბიდის დარბაზში სმა და სიხარული რამინისა და დიდებულთა თანდასწრებით. დაბლა მუტრით ამღერებენ, ხოლო ძიძას მალვით ვისი მოუყვანია და სარკმლით აჭკრეტინებს. დანარჩენ ფურცლებზე მთლიანი ტექსტია და მხატვრობა აღარ გვხვდება¹⁰.

ამ მხრივ საყურადღებო შემორჩენილი მინიატურები და დეკორატიული მთლიანი ნახატებიანი ფურცლების შესახებ მეპატრონის ცნობები ჩვენთან არის დაცული. ხელნაწერის ტექსტზე დაკვირვებამ ს. იორდანიშვილი მიიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ იგი საყურადღებო ძველი დედნის პირია გადამღების მიერ სხვა დედანთან შედარებული... ამას აფიქრებინებს მკვლევარს ხელნაწერის 59-ე და 69-ე გვერდებზე მინაწერები: „იადგარი ეწერა სხვაში“. „იედღარი ეწერა სხვაში“. ეს ეხება ხელნაწერში სიტყვა „იედგარად“ მოხსენიებულ ლექსიკურ ერთეულს.

საყურადღებოა ხელნაწერის ლექსიკონიც. ტექსტში ზოგ სიტყვას თავზე პატარა წრე აქვს შემოვლებული და მისი განმარტება მოცემულია არშიაზე. **ალავერდა** — იონჯა; **ამარტა** — მძივია ქვათა, ეშმი; **არჯალი** — ურცხვად ანჩხლი; **ბეჟმედი** — თვალთა მწვაწვა; **გუშაგი** — ქეშვიკი; **დამარაზის თერიაყი** — სამსალის მაკურნებელი წამალი; **ეაჯება** — ემუდარება; **ეკუშეტებიან** — აშაყად ექცევიან; **ეჯი** — ერთი ეჯი ასი მხარი არის; **იადომაგი** — საომი ჯაჭვის გარესამოსი; **იედგარად** — სახსენებელი; **კაბა ლაფანჩების** — ხალათი; **კაბიწი** — სამი კოდი; **კუშტობა** — მწყრალად; **მატყვეობა** — მაჭანკალი; **მაჯნად** — მუქთად; **მაჯანხა** — უფასური; **მუქსარი** — ნიფხვის ტოტი; **მოვარაყიანის** — გაწურული; **მოსმურობით** — ღვინის მსმელი; **ნატამალთაგანი** — მოდგმა; **ნიშანი** — ბუნებითი ძალი; **ნიშატინად** — ხასიათი; **პაშტა** — ქერის მარცელის წონა; **ჰეტრატოკონი** — თხელი ეტრატე; **რა გაგვას** — რა

¹⁰ თელავის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის ხელნაწერები. № 26, ს. იორდანიშვილის ნაშრომი, გვ. 2.

გენაღვლება: **სარჩელი** — ჩივილი; **საჯსო** — შერიგება; **საქუნდო** —
 კი — ქარვასლა; **ქუშად** — მწყრალის მსგავსი; **ქუშობენ** — მცირე
 ხანს მოყვარენი შემოსწყრებიან; **ღრიანკალი** — მორიელი; **შეაფრო-**
ბა — შეპირვება; **შეფრობილი** — შეპირვებული; **შეგუვილი** —
 შეწვევისათვის; **შეგული** — შერჩევა; **ცხოიანი** — ცხელება; **წალი-**
კა — ბალახი (ყვითელყვავილიანი, რომელსაც აქვს ფოთოლი ნიახუ-
 რის მსგავსი, რომელია ცხვირის სატეხელა) ეს დამატება-განმარტე-
 ბა გაკეთებულია წითელი მელნით. **ჯომარდი** — ქველი; **ჯომარ-**
დობა — ქველობა.

ხელნაწერში ჩართულია ასეთი სტროფები: მაგ., მე-8 გვერდზე
 კვითხულობთ:

„ედემსა წალკოტს ალვა ზე აყრით არებდა,
 ახლად ყვოდდა სიკუშტიო, მართ მზისა ეტლსა დარებდა,
 მისსა ნაყოფსა წალკოტი უამოდ მიიჩქარებდა;
 მიიჩქარებდა თვით ამათ, ცნობასა გაუმწარებდა“.

ხელნაწერის მეოთხე გვერდზე ნახატისათვის დატოვებულ ად-
 გილის ქვეშ კი წერია:

„პირველ არც ამას, არც შაროს მართებდა თხოვნა-მიცემა,
 რადგან მიცემა დაასკენეს წიგნმან და პირმან მტკიცემან;
 აღარ მართებდა გატეხა ზენაარის მყის ცემა,
 ყოველს პირის გამტეხს მოხვდების თავსა ცემა“.

57-ე გვერდზე: თავი „მოაბიდისაგან ცეცხლის აგზნება ვისის
 საფიცრად“, ასე იწყება:

„ალი ცად აღვალს სახმილი, რომელ მუნ დაემგზნებოდა,
 მიკვირს შთიები უზადო მისგანეთ იგზანებოდა,
 ვით დასთმო შარომან ვისი და გული ვისითა კვდებოდა,
 მას არ ეგონა და თვითვე გლახ ველად გაიძებოდა“

26-ე გვერდის არშიაზე წარწერილია ასეთი ლექსი:

„მოკრბით ყოველნო მტრფილნო, მაგე დიადო — მინა სათისად,
 კაეშნით რაზმი იტყვირთეთ თქვენთა მზის მოკამათისად,
 სული შესწირეთ ვინსთაგან დავამბობს შორქმნა მნათისად,
 და გულ უძღვენით, გასჭვრიტეთ არ გეგზნათ ცეცხლი მათისად“.

საინტერესოა აგრეთვე რამდენიმე სალექსო ტაეპი, რომელიც
 ხელნაწერის არშიებზეა მიწერილი:

„ვამ, რა მოვშორდი სოფლის მზერასა, ტოლთა ხე...“
„რამინს უხმობენ ყოველნი ხელსა მიჯნურსა წწირობით,
ვისთვის დამწვარ-დაგულს მისთვისვე განამწირებით“.

როგორც ჩანს, „ვისრამიანის“ თელავური ხელნაწერი ერთ-ერთი საყურადღებო ნუსხაა. საკმარისია იმის აღნიშვნაც, რომ ამ თხზულების რუსულ თარგმანში ს. იორდანიშვილმა აღადგინა და შეიტანა ამ ხელნაწერიდან ზოგი ადგილი. ასევე იგი გათვალისწინებული აქვთ ალ. გვახარისა და მ. თოდუას მეცნიერულ გამოცემაში (1962 წ.), რაც შეეხება ამ ხელნაწერის შესახებ ს. იორდანიშვილის ნარკვევს, სასურველია დაიბეჭდოს რომელიმე სამეცნიერო კრებულში.

ვფიქრობთ, „ვისრამიანის“ თელავური ხელნაწერი წარმოადგენს ერთ-ერთ საბუთს ქართველ მეფეებთან დაახლოებულ მწიგნობარ-კალიგრაფების — თურქესტანიშვილების ღვაწლზე.

ანტიკვარულ-ბუკინისტური წიგნის ვაჭრობის
წარსულიდან

1925 წელს ოცი წლის ჭაბუკი ვიყავი, როდესაც საქართველოს პროფსაბჭოსთან არსებულ გამომცემლობა „შრომადან“ გადამიყვანეს საქართველოს სახელმწიფო გამომცემლობაში. მაშინ „სახელგამის“ გამგეობა მოთავსებული იყო „საქწიგნის“ (დღევანდელ პირველი მაღაზიის) ერთ დარბაზში მარცხენა მხარეს. სულ მალე გამგეობას გადაეცა ამავე შენობის მეორე სართულიც მთლიანად. რამდენიმე წლის შემდეგ კი ორსართულიანი შენობა სულხან-საბა ორბელიანისა და კიროვის ქუჩების კუთხეში. მაგრამ ეს მზარდი ორგანიზაცია ვერც იქ დაეტია, რის გამოც მთავრობაში დაისვა წიგნის სასახლის აგების საკითხი.

ათეული წლების მანძილზე „სახელგამში“ ბევრ თანამდებობაზე ვიმუშავე, რიგითი მუშაკიდან გავხდი მაღაზიის, ცენტრალური ბაზის დირექტორი, რევიზორ-ინსტრუქტორი, „საქწიგნის“ დირექტორის მოადგილე და ბოლოს ანტიკვარულ-ბუკინისტური წიგნის ბაზის დირექტორი.

ამ წერილის მიზანი სწორედ ის არის, რომ მოკლედ მოგითხროთ ბუკინისტებსა და ანტიკვარულ-ბუკინისტური წიგნით ვაჭრობაზე წარსულში.

ბუკინისტებისაგან დიდად დავალებულნი იყვენ ჩვენი დიდი მწერლები — იოსებ გრიშაშვილი, გალაკტიონი, გოგლა ლეონიძე, სანდრო შანშიაშვილი, სიკო ფაშალიშვილი, ვალერიან გუნია; ჩვენი საამაყო ისტორიკოსები: ივანე ჭავჭავაძე, ექვთიმე თაყაიშვილი, მოსე ჯანაშვილი და სხვანი.

მე, როგორც წიგნისმოყვარული და გამავრცელებელი, თბილისის ყველა ბუკინისტს პირადად ვიცნობდი. მათგან შექნილი ბევრი უნიკალური წიგნი ჩემ პირად ბიბლიოთეკასაც ამშვენებდა.

ბუკინისტების სავაჭრო ადგილების განლაგება რუსთაველს გამზირის მხრიდან ასეთი იყო: ივანე სამადაშვილის, სოსიკო მერკვილაძის, არშაკ მერაბოვის, კუმუხა ბრინძიანის, ბოლოს კი ყოფილი გამომცემლის და მესტამბის მიხეილ გაჩეჩილაძის სავაჭროები. მოპირდაპირე მხარეზე კომუნარტა ბალში, კეცხოველის ძეგლის ცოტა ქვემოთ ერთ მრგვალ ჯიხურში ვაჭრობდა სუმბათ გორგაძიანი.

იქვე, ჯორჯაძის ქუჩის ბოლოს, კომუნარების ბაღთან ჩაახხვევში მიწის ქვეშ იყო რამდენიმე დარაბა, რომელთაგან განპირა ეკავა კაჭარტუროვის, რომლის ვიტრინას კომუნარების ბაღის რკინის ღობის ცემენტის საყრდენი დაბალი კედელი წარმოადგენდა.

კომუნარების ბაღის ბოლოზე ვაჭრობდა წიგნის კარგი მცოდნე რუსი ბუკინისტი პიჩკოვი.

ბუკინისტებთან მუდამ ხალხმრავლობა იყო, ვის არ შეხვდებოდი აქ.

გავიდა დრო და 1928 წელს დაისვა ბუკინისტური წიგნით კერძო ვაჭრობის ლიკვიდაციის საკითხი. მათ პატენტს აღარ აძლევდნენ.

ღრმად მოხუცებულმა, დეაწლმოსილმა ზაქარია ჭიჭინაძემ იმუამდგომლა ფილიპე მახარაძესთან, რომელიც ზაქარიას მისი ბრწყინვალე წარსულისათვის დიდ პატივს სცემდა და კიდევ ორი წლით მიეცა მას ვაჭრობის პატენტი, ხოლო 1930 წლიდან საბოლოოდ აიკრძალა ბუკინისტური წიგნით კერძოდ ვაჭრობა.

ბუკინისტური წიგნის ბაზრიდან გავიდნენ: სუმბათ გორგაძიანი, სოსიკო მერკვილაძე, კუმუხა ბრინძიანი, კაჭარტუროვი და პიჩკოვი. დარჩნენ მხოლოდ ივანე სამადაშვილი და მიხეილ გაჩეჩილაძე, იმიტომ, რომ მათ, გაჩეჩილაძემ მაღაზიაში, ხოლო სამადაშვილმა მაღაზიის ეზოში სათანადო პატენტი მიიღეს საამკინძაო სახელოსნოების მოწყობაზე და შენიღბულად წიგნებითაც ვაჭრობდნენ.

ხალხმა ბაზარს მიაშურა. დღევანდელი კიროვის სახელობის საკოლმეურნეო ბაზრის (მაშინ ღია ბაზარი იყო) ბოლოზე ვანქის ქუჩაზე, რა წიგნს და მყიდველს არ შეხვდებოდა კაცი. აი, როგორ გოდებდა წიგნის უზომოდ მოყვარული მგოსანი იოსებ გრიშაშვილი:

„ქვევით ბაზარზე, კვირა დღით ვანქთან,
მტერიან ტუჩებში, დამალ ჰაეაზე,
წონით ვიყიდე ექვსი გირვანჯა,
შოთა, აკაკი და ქაეკეაქაქე“.

არ ჩანდა ორგანიზაცია, რომელიც ანტიკვარულ-ბუკინისტური წიგნით ვაჭრობის საქმეს მოაგვარებდა.

1934 წელს ერთად ვიმგზავრეთ ლენინგრადამდე მე, იოსებ გრიშაშვილმა და თბილისელმა მხატვარმა ქალმა თამამშევამ. ბევრი ვისაუბრეთ ბუკინისტური წიგნის მაღაზიის გახსნის აუცილებლობაზე. ლენინგრადში შევისწავლე ბუკინისტური წიგნის ვაჭრობის საქმე, შევიძინე კატალოგები და მიემართე „სახელგამის“ გამგეობის თავმჯდომარეს ბარონ ბიბინეიშვილს. მან გულდასმით მომისმინა, მაგრამ ბუკინისტური წიგნის მაღაზიის გახსნაზე ცივი უარით გამომისტუმრა. ახლაც მანსოვს მისი პასუხი: „საწყობები სავსეა ახალი გამოცემებით, სულ საწყობების ძებნაში ვართ გამოცემების მოსათავსებლად და ეხლა რომ ძველი წიგნები შევიძინოთ, ვინ რას მეტყვის?“ მაგრამ ბრძოლა ჯერ კიდევ არ მიმაჩნდა წაგებულად, რამდენიმე დღის შემდეგ მე, „სახელგამის“ კომერციული დირექტორი, წიგნის საქმის დიდი მცოდნე გიორგი ილარიონის ძე ლორთქიფანიძე და „სახელგამის“ მხატვრული ლიტერატურის განყოფილების გამგე ნიკოლო მიწიშვილი, რომელნიც დიდად დაინტერესებული იყვნენ ბუკინისტური ვაჭრობის საქმის მოგვარებით, კვლავ შევედით თხოვნით ბარონთან, მაგრამ ისევ ცივი უარით გამოგვისტუმრა.

მოულოდნელად ბარონი საჯარო ბიბლიოთეკის დირექტორად გადაიყვანეს, მისი ადგილი დაიჭირა ნიკო დავითის ძე კიკნაძემ. ახლა მასთან მივედი თხოვნით, მაგრამ მანაც ახალ გამოცემათა უზომოდ ნელი რეალიზაციის გამო უარით გამომისტუმრა. ბიბინეიშვილიც და კიკნაძეც მართალი იყვნენ იმიტომ, რომ წიგნის რეალიზაცია ძალზე ძნელი იყო იმ პერიოდში. წლობით ეწყო საწყობებში ისეთი ძვირფასი წიგნების შტაბელები, როგორცაა სტენდალის „წითელი და შავი“, მოპასანის „ფუნთუშა“ და „ლაპაზი მეგობარი“, ფლობერის „ქალბატონი ბოვარი“, ბოკაჩიოს „დეკამერონის“ ოროვე ტომი და მრავალი სხვ. ასევე ჩვენი თანამედროვე ქართველი და რუსი ლიტერატორების ნაწარმოებები თუ კლასიკოსთა ქმნილებანი. საქმე იქამდე მივიდა, რომ რუსეთიდან მოიწვიეს წიგნის გამავრცელებელი ვინმე ვიშემირსკი, რომელმაც

დიდძალი ლიტერატურის გავრცელება შესძლო. ესეც საკმარისი არ აღმოჩნდა და დაიწყო მუშა-მოსამსახურეებზე წიგნების ნიჭიერი გაცემა. ამ საქმეს ხელმძღვანელობდნენ კარგი მწიგნობარი ანდრო შილაკაძე და ვერა მაღალაშვილი. ამანაც სასურველი შედეგი მიიღო ვერ გამოიღო. მიუხედავად ამისა, ბიბლიოშვილმა და კიკნაძემ ანტიკვარულ-ბუკინისტური წიგნის მნიშვნელობა სათანადოდ ვერ შეაფასეს. ყველა ბაზარზე იყიდებოდა უნიკალური წიგნების ფურცლებისაგან შეკოწიწებული პარკები. ადამიანს გული მოგიკვდებოდა, როდესაც რუსთაველის, მარი ბროსეს, ნიკო მარის, ვახუშტი ბატონიშვილის, დავით ჩუბინაშვილის, ალ. ცაგარელის, ალ. ხახანაშვილისა და სხვა წიგნების ფურცლებს ნახავდით პარკებად შეკოწიწებულს. იღუპებოდა ძველი პერიოდულ გამოცემათა კომპლექტები. ამიტომაც ზემოხსენებულ პირებთან ერთად ვფიქრობდით ბაზარზე შეგვეძინა ამ გულსაკლავად დახეული ძვირფასი წიგნების თუ პერიოდულ გამოცემათა ფურცლებიდან შეკოწიწებული პარკები, დაგვეშალა, დაგვესათურებინა და მიგვემართა თხოვნით განსახკომისათვის და პარტიის ცენტრალური კომიტეტისათვის რომ დაგვხმარებოდა ბუკინისტური წიგნის გადარჩენის საქმეში, მაგრამ მოულოდნელად საქმე სულ სხვანაირად წარიმართა:

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორად დაინიშნა კარლო ორაგველიძე, მისი ძმა დავით ორაგველიძე ჩვენთან „სახელგამში“ მუშაობდა, იცოდა ამ საქმისათვის ჩემი დიდიხნის ბრძოლის ისტორია და ვინაიდან ანტიკვარულ-ბუკინისტური წიგნის ყველაზე დიდი მომხმარებელი თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი იყო, მირჩია რექტორთან შესვლა და მოლაპარაკება. მართლაც ორი დღის შემდეგ შევედი რექტორთან, მოვახსენე მოსვლის მიზეზი. რექტორმა გულდასმით მომისმინა, მიიღო ჩემი წინადადება და საქმე იმ დღესვე გადაწყდა. გამოიძახა უნივერსიტეტის გამომცემლობის მაშინდელი დირექტორი ვარლამ მიქაძე და დაავალა ბუკინისტური წიგნის ვაჭრობის დროულად მოგვარება.

ვ. მიქაძემ საქმე გულთან მიიტანა, შეუთანხმდა პრორექტორს სამეურნეო დარგში და გამოგვიყვეს საკმაოდ ფართო და ნათელი შენობა ყოფილი ვერის ბაზრის პირდაპირ.

დიდი დავისა და თხოვნის შემდეგ „სახელგამის“ გამგეობის თავმჯდომარემ ნ. კიკნაძემ მომცა განთავისუფლების დასტური, გამაფორმეს თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობის ანტიკვა-

რულ-ბუკინისტური წიგნის მალაზიის გამგედ და ოთხი კაცისაგან შემდგარი შტატის შერჩევაც დამავალეს. უყოყმანოდ ავიყვანე მის ადგილედ ივანე სამადაშვილი. მას არავითარი განათლება არ ქონდა, მაგრამ თავისი ზღაპრული მეხსიერების წყალობით შეეძლო ნებისმიერი წიგნი დაესურათხატებინა მყიდველისათვის. იცოდა სად, როდის იყო გამოცემული ან რა ტირაჟით. გრძობდა რომელ მკითხველს რა წიგნი სჭირდებოდა, იცოდა წიგნის ყადრი და ფასი.

კონსულტანტად მოვიწვიეთ მათემატიკოსი და ფილოლოგი, ევროპული ენების მცოდნე, პეტროვრადის უნივერსიტეტში განსწავლული სუმბათ ლოტოევი, რომელიც სურამში იყო დაბადებული და გაზრდილი და მშვენიერი ქართულით მეტყველებდა.

მალაზიის შეკეთება-შეღებვის შემდეგ, რჩებოდა მხოლოდ წიგნის თაროების და ინვენტარის შექმნის საკითხი. ამ დროს მოხდა კიროვის ქუჩაზე მდებარე „რეზინოვასადების“ საფირმო მალაზიის ლიკვიდაცია და მისი ლამაზად გაფორმებული კარადები ჩვენ გადმოგვეცა. კარადები სწორედ წიგნის თაროს ზომისა იყო და არავითარ შეკეთება-გადაკეთებას არ საჭიროებდა. ამგვარად საქმე, რაც ხელოსნებს ორ-სამ თვეს უნდა ეკეთებინათ, სულ ორ-სამ დღეში მოგვარდა.

აბრის გაკეთებისთანავე, რომელზეც ქართულად და რუსულად ეწერა „ანტიკვარულ-ბუკინისტური წიგნი“, — მალაზია ხალხით გაივსო. მოჰქონდათ ისეთი წიგნები, რაც წიგნის საქმეში ათეული წლების მანძილზე მომუშავე კაცს თვალითაც არ მქონდა ნანახი; რა უნიკალურ წიგნს არ შეხვდებოდით აქ. საზღვარგარეთ გამოსული წიგნებიც კი მოჰქონდათ. მიღება-გაფორმებას ველარ ვასწრებდით, პირველ ხანებში მაინც, და ამიტომ ორი-სამი სტუდენტი მუდამ იყო ჩვენთან მომარტებული; ისინი თავისუფალ დროს და საღამოს საათებში მოდიოდნენ და გვეხმარებოდნენ. მალაზია ყველა ოპერაციისათვის უკვე მზად იყო 1936 წლის აგვისტოს დამლევს. წიგნების შესაქენი თანხის ლიმიტიც რამდენჯერმე გაიზარდა.

ასე მასობრივად ამდენი უნიკალური წიგნის თუ პერიოდულ გამოცემათა მოსახლეობიდან მოზღვავება განაპირობა შესაქენი ფასის გადიდებამ. კერძო ბუკინისტები წიგნებს მეტად დაბალ ფასებში იძენდნენ, როგროც ამას თავის წიგნში („ოცი წელი გიორგი ლეონიძესთან“) აღნიშნავს პროფ. ი. ლოლაშვილი. ჩვენ კი ვიძენდით მთავრობის დადგენილი ნიხრის მიხედვით, რაც მოსახლეობისათვის ხელსაყრელი იყო.

საქართველოს განსახკომში ჩვენს მიერ წარდგენილ წინადადე-

ბაჭე ნებართვის მიღების შემდეგ გასაბჭოებამდე ყველა არსებული სკოლების ძველი, მათთვის უკვე გამოუსადეგარი წიგნის ფონდი შეცვლილ იქნა თანამედროვე ლიტერატურით. ამავე წესით წიგნების დიდძალი ფონდი მივიღეთ ქართული ჯარის ნაწილებიდან.

ამ წიგნებით, მათი დამუშავების შემდეგ პირველ რიგში მარაგდებოდა უნივერსიტეტის ფუნდამენტური და სტუდენტთა საფაკულტეტო სამკითხველო-ბიბლიოთეკები, შემდეგ საჯარო ბიბლიოთეკა. ა. პუშკინის სახელობის პედაგოგიკური ბიბლიოთეკა ძირითადად ანტიკვარულ-ბუკინისტური წიგნებით დაკომპლექტდა; ისტორიული ბიბლიოთეკაც (რომელიც მაშინ წმინდა ბარბარეს ეკლესიის მახლობლად მდებარეობდა) ამ მაღაზიიდან მარაგდებოდა. დიდძალი წიგნი მიჰქონდა ბიბლკოლექტორს თავისი ქსელის ადგილობრივი თუ რაიონული ბიბლიოთეკებისათვის.

შემდეგ საჭირო გახდა დეფექტური (ფურცლებნაკლული) წიგნების შექნაც, ხშირად ორი ან მეტი წიგნისაგან ივსებოდა ერთი წიგნი. ასაკინძავ წიგნებს, სათანადო ხელშეკრულების საფუძველზე, ვაბარებდით საჯარო ბიბლიოთეკის სამკინძაო სახელოსნოს, სადაც გამგედ მუშაობდა თბილისში დაბადებული და აღზრდილი უკრაინელი ვლადიმერ სოზოტენკო, კარგი სპეციალისტი. იგი ჩვენს დაკვეთებს მალე და მაღალხარისხოვნად ასრულებდა, ახასიათებით აშკარად სიკვდილსგადარჩენილი წიგნები ბარდებოდა სათანადო ბიბლიოთეკებს.

ვამოწმებდით პარკებით მოვაჭრეთა მარაგსაც. ის სავალალო მდგომარეობა, რაზედაც ზემოთ გვიამბეთ, სულ უფრო მცირდებოდა, ბოლოს სავსებით მოისპო.

1938 წლის ზაფხულში ჩვენი მაღაზიის ეს ერთსართულიანი შენობა აღებულ იქნა ბელინსკის და მიმდებარე ქუჩების ნიაღვარგამტარი კოლექტორის აგების გამო. ამიტომ მაღაზია გადატანილ იქნა მელიქიშვილის ქუჩაზე № 13-ში, სადაც ახლა სამედიცინო წიგნისა და ბუკინისტური წიგნის საკომისიო მაღაზიებია.

მე იქ დიდხანს აღარ მიმუშენია, ვინაიდან „საბლიტგამის“ გამგეობამ მიმიწვია ბუკინისტური მაღაზიის გამგედ. მოადგილედ დამინიშნეს ყოფილი მესტამბე, წიგნის საქმის კარგი მკოდნე ასლან კალანდაძე. გამოგვიყვეს ფართო ნათელი დარბაზი, ასეთივე ნათელი ვიტრინით რუსთაველის გამზირზე № 37-ში, ელბაქიძის დამართის კუთხეში, წიგნის მაღაზიისათვის გამზადებული ყველა საჭირო მოწყობილობით.

შევუდექით მუშაობას, საქმე კარგად აეწყო, ფართო ვიტრინა/
უნიკალური წიგნებით ივსებოდა.

იმ წლებში ყველა სახის საქალაქო ტრანსპორტი ელბაქიდის დაღმართით მიმოდინოდა. ერთ საღამოს დავინახე „სახელგამის“ გამგეობის თავმჯდომარე ნიკო კიკნაძე განათებული ვიტრინის წინ იდგა და წიგნებს გულდასმით ათვალიერებდა. რამდენიმე დღის შემდეგ ისევ ჩვენი მაღაზიის წინ დავინახე. ერთ დღეს მაღაზიის დაკეტვის შემდეგ, როდესაც თანამშრომლები წასული იყვნენ და მე ხვალინდელი მუშაობის თადარიგს ვეწეოდი, შემოვიდა ნიკო კიკნაძე. არ გამკვირვებია. ვიფიქრე: რომელიმე წიგნი მოეწონა და მისთვის შემოვიდა-მეთქი, მაგრამ არა. მოსალმების, ხელის ჩამორთმევის შემდეგ ვაუკაცურად მითხრა: „მე შენთან დამნაშავე ვარ, შენი მართებული თხოვნა მაშინ სწორად ვერ შევაფასე, შევცდი, შენ ისევ „საქწიგნს“ უნდა დაუბრუნდე და ამ საქმეს უხელმძღვანელოო“. არაფერი საწინააღმდეგო არ მექნება, ბატონო ნიკო-მეთქი, ვუპასუხე და მის დინჯ სახეზე კმაყოფილება შევამჩნიე.

ასე გადაკეთდა „საბლიტგამის“ მაღაზია „საქწიგნის“ მაღაზიად, მალე ანტიკვარულ-ბუკინისტური წიგნის ბაზად და მას დაექვემდებარა ბუკინისტური წიგნის I (პუშკინის № 11,) II (რუსთაველის გამზირი № 40), III (მარჯანიშვილის ქ. 14) მაღაზიები.

პუშკინის ქუჩაზე მდებარე მაღაზია, გაფართოების მიზნით გადმოიტანეს რუსთაველის გამზირზე №44-ში, სადაც ახლა „საქწიგნის“ ხელისმომწერი წიგნის № 31 მაღაზიაა.

ყველა ამ მაღაზიას განაგებდნენ წიგნისმოყვარული და წიგნის საქმის კარგი მცოდნენი: მიხეილ გოფმანი, პლატონ კიკნაველიძე, დიმიტრი ესეპუა და სხვანი.

იმავე დროს გაიხსნა ბუკინისტური წიგნის მაღაზია გამომცემლობა „ფედერაციასთან“, რომელსაც ჩვენი გამოჩენილი ბელეტრისტის კონსტანტინე ლორთქიფანიძის ძმა — ვალიკო ლორთქიფანიძე, წიგნის კარგი მცოდნე, ხელმძღვანელობდა. მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობასთან არსებული ბუკინისტური წიგნის მაღაზიას (რუსთაველის გამზირზე № 19-ში) ხელმძღვანელობდა ძველი მწიგნობარი მიხეილ კაკაბაძე.

ბუკინისტური წიგნის მაღაზიებში დიდძალი პროფესორ-მასწავლებლობა, სტუდენტობა და უფროსი კლასების მოწავლეები, ადგილობრივი და რაიონებიდან ჩამოსული ხალხი იყრიდა თავს და ყველა დაინტერესებული იყო საკუთრო წიგნის შეძენით.

ჩვენი ყოველდღიური სტუმარი იყო ტკბილმოუბარი თედო სახოკია. იგი ყოველდღე შემოდის, მიუჯდება ჩემ საწერ მაგიდას, უბის წიგნაკში ჩაიწერდა უკვე ნაპოვნ სიტყვას, შემდეგ ვმართავდა თავისებური ტკბილი ღიმილით: „აბა, რა მიზოვეთ დღისთვის?“. ჩვენც, თუ რამ გვქონდა „ნაშოვნი“, ჩავაწერინებდით. ის მაშინ მუშაობდა „ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანის“ ლექსიკონზე, რომელიც შემდეგ გამოსცა.

თბილისზე უზომოდ შეყვარებული იოსებ გრიშაშვილი ყველა ბუკინისტური წიგნის მალაზიის მუდმივი სტუმარი იყო, ჩვენ გულთბილი მეგობრობა გვაკავშირებდა ჯერ კიდევ იმ წლებიდან, როდესაც მე გამომცემლობა „შრომაში“ ვმუშაობდი. იგი გამომცემლობის დირექტორმა პოეტმა შალვა აფხაიძემ გამაცნო და ეს ნაცნობობა გულწრფელ მეგობრობაში გადაიზარდა. ახლა, როცა მისი საყვარელი წიგნების ბედ-იღბალი ჩემს ხელთ იყო, ყოველდღიურად მიღებულ წიგნებს დამუშავების შემდეგ მას ვასინჯებდი. ახლაც თვალწინ მიდგას მისი გაცისკროვნებული სახე, როდესაც იმ წიგნს, იმ ყურნალს თუ ვაზეთის იმ ნომერს იპოვიდა, რომელიც მას უბის წიგნაკში ჰქონდა შესაძენად ჩანიშნული. შეძენილი წიგნების ღირებულებას შევაჯამებდით და ჩავინიშნავდით, ანგარიშსწორება ხდებოდა მისი ძვირფასი ბიბლიოთეკის იმ ზედმეტი წიგნებით, რომელთა განტვირთვა ბიბლიოთეკისათვის აუცილებელი იყო. აიღებდა სოსო საწერი ქაღალდის ფურცელს და თავისი ლამაზი კალიგრაფიით დაწერდა:

„თ ა მ ა ს უ ქ ი :“

მმართვეს თავადისა აკაკი წერეთლისა (ამდენი) მანეთი თეთრით“. თავის მშვენიერ ხელწერას გაუკეთებდა და დაათარიღებდა. დროდადრო „თამასუქების“ მიხედვით გზავნიდა მისი ბიბლიოთეკიდან ზედმეტ წიგნებს ჩვენი თანამშრომლის ხელით.

ასევე ჩვენი ხშირი სტუმარი იყო ვოვლა ლეონიძე, რომელსაც ყოველთვის თან ახლდა ყრმობის მეგობარი, „სახელგამის“ საქმეთა მმართველი სოსო ჯეირანაშვილი. ვოვლა უფრო იშვიათ წიგნებს იძენდა როგორც თავისთვის, ისე ლიტერატურული მუზეუმისათვის, რომლის დირექტორი იგი მაშინ იყო.

პროფესორი ვიორჯი გეტმანი ხშირად თავისი ხელით შეარჩევდა ბევრ უნიკალურ წიგნს. ერთ ნაწილს დააწერდა: „თბილისის უნივერსიტეტის ფუნდამენტალურ ბიბლიოთეკას“. მეორეს —

„თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკას“. ეს საქმე ბატონ გიორგის სულაც არ ევალებოდა, მაგრამ მას ამოძრავებდა წიგნის საქმის უანგარო სიყვარული. ის ხომ თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკის ველი დირექტორი იყო და რამდენიმე წელს უძღვებოდა ამ დიდ და მეტად კეთილშობილურ საქმეს. ჩვენ კი მუდამ მადლობას გვეტყოდა ამდენი უნიკალური წიგნის გადაარჩენისა და მათთვის კუთვნილი ადგილის მიჩენისათვის.

ჩვენი ხშირი, თითქმის ყოველდღიური სტუმარი იყო დიდი ხელოვანი იაკობ ნიკოლაძე. ის სამხატვრო აკადემიიდან ნელ-ნელა დაეშვებოდა, ჩვენთან შემოვიდოდა. სკამს მივარამევდით, ახალმიღებულ საინტერესო წიგნებს დაათვალიერებდა, ბევრ ჩვენთვის საჭირო კითხვებზე გვიპასუხებდა, გამოგვემშვიდობებოდა და პეროვსკაიას ქუჩით ნელ-ნელა შეუყვებოდა შინისაკენ. მე მასთან საუბარში მუდამ უხერხულობას ვგრძნობდი, რადგან ქანდაკების და მხატვრობის საკითხებში ბევრი არაფერი გამეგებოდა, მაგრამ პასუხს თუ მსჯელობას მუდამ მომიწონებდა, ალბათ იმიტომ რომ გავუმხნევებინე. მაგონდება ერთი შემთხვევა:

მუშაობა დამთავრებული იყო, შინ წასასვლელად ვემზადებოდით, ვხედავ მობრძანდა ბატონი იაკობი. სკამი და ახალმიღებული წიგნებით პატარა მაგიდა მივართვი. გადაათვალიერა, ორი წიგნის შენახვა მთხოვა — „ხვალ ჩვენი ბიბლიოთეკარი ქალი წაიღებსო“. ბაზა დავეტე. ვფიქრობ — გამოვეთხოვო და წავიდე შინ. მკლავი მკლავში გამიყარა, დინჯად მითხრა: „ასე წავიდე, შენ ხომ ვაკეში ცხოვრობო“. რაღას ვეტყოდი, მაგრამ უზომოდ უხერხულად ვგრძნობდი თავს. მივედით როდენის ქუჩაზე, შემიყვანა სახელოსნოში, დამაყენა ერთი დამთავრებული ქანდაკების წინ და მითხრა: „აბა რას მეტყვი ამ ქანდაკების შესახებ?“ მე მგონი უხერხულობისაგან ფერიც კი დავკარგე, მაგრამ ინტიმარი არ გავიტეხე და წყნარად ვუთხარი: „ქართველი ვაჟკაცის ტიპიური სახე-მეთქი“. ბეჭებზე ხელი ფრთხილად დამადო და დინჯად მითხრა: „დიდებული შეფასებაა, მე ხომ მუდამ ვამბობ, რომ თქვენთან ბაასი ყურადსაღებია“. გამოვეთხოვე და გაოგნებული გავუღდექი გზას შინისაკენ.

ბაზის ასევე ხშირი სტუმარი იყო ლადო გუდიაშვილი. რამდენიმეჯერ მეუღლესთან ერთადაც გვესტუმრა. საჭირო წიგნს შეიძინდა და მუდამ მადლობას გვეტყოდა, რომ ჩვენ დიდძალი უნიკალური წიგნები გადავარჩინეთ აშკარა დაღუპვას.

მერე, როცა ბატონ ლადოს ლექსი ვუძღვენი, მისი მადლიანობით დახატული საკმაოდ მოზრდილი სურათი — „ლამაზმანი“ მივიღე გულთბილი წარწერით.

მხატვარ ქალთაგან ხშირად შემოდის ელენე ახვლედიანი, რომლისთვისაც წიგნები ძველი თბილისის შესახებ მუდამ მზად გვქონდა ხოლმე, ახალგაზრდა მხატვართაგან ჩვენი სტუმარი იყო მაშინ სამხატვრო აკადემიის სტუდენტი, ახლა ცნობილი მხატვარი კორნელი სანაძე.

დიდი სამამულო ომის წლებში ამ საქმეს გამოვეთხოვე...

მოხდა „საქწიგნის“ ანტიკვარულ-ბუკინისტური წიგნის ბაზის ლიკვიდაცია. ასევე დაიხურა მისი მაღაზიებიც, მერე მათი ბედი ეწია აკადემიის და ფედერაციის ბუკინისტური წიგნის მაღაზიებს და ცალკეულ წიგნის მაღაზიებს მისცეს ბუკინისტური წიგნის შექმნის ნება. გავიდა ხანი და მოწყობილ იქნა ბუკინისტური წიგნის მაღაზია (ლენინის ქუჩა № 12) და ერთი ბუკინისტური წიგნის საკომისიო მაღაზია (მელიქიშვილის ქ. № 13).

შინაარსი

წიგნი და ცხოვრება

- ა. გვახარია, „ამა წიგნსა უღეველსა“ 7
- ბ. ბენდუქიძე, მათემატიკის პირველი ორიგინალური სახელმძღვანელოები ქართულ ენაზე 22

ბიბლიოთეკები და ბიბლიოფილები

- დ. მამინ-სიბირიაკი, მოგონება წიგნზე (თარგმნა პელო დელეუვამ) 37
- ი. ლორთქიფანიძე, იოსებ გრიშაშვილი და წიგნი 52
- ლ. გურგენიძე, ძველი თბილისის მოყვარული 63
- ზ. კალანდაძე, ქართული ბიბლიოგრაფიის სადღესო საკითხები 68

ძიებანი

- რ. ფირცხალაიშვილი, „გაიმართა ხელითა... მიქელისათა“ 81
- რ. ახვერდიანი, მიხეილ თუმანიშვილის უცნობი ნაწარმოებები 103

წარსულის ფურცლები

- ო. კასრაძე, პეტერბურგში დაბეჭდილი ძველი ქართული წიგნები 123
- გ. ჯავახიშვილი, ლიტერატურული თელავის ისტორიიდან 148
- ა. წერეთელი, ანტიკვარულ-ბუკინისტური წიგნის ვაჭრობის წარსულიდან 156

ლექსები

- ე. დიკინსონი, *** (სად ნახავთ წიგნზე უკეთეს ფრეგატს) 34
- ი. გრიშაშვილი, მეფე ვახტანგი 62
- ტიციან ტაბიძე, ჩემი წიგნი 78
- ნაზარმატი, რუსთაველის ხელნაწერი 102

СОДЕРЖАНИЕ

А. Гвахариа. «Сеть книге неиссякаемой». [В статье говорится об истории создания поэмы «Шах-Наме» Фирдоуси и ее дальнейшей судьбе, об изданиях поэмы на разных языках, в том числе и на грузинском]	7
А. Бендукидзе. Первые грузинские оригинальные учебники по математике. [Представлены сведения о деятельности грузинской математической школы и работе над созданием учебников]	22
Д. Мамин-Сибиряк. О книге (перевод П. Гелеква)	37
И. Лордкипанидзе. Иосеб Гришашвили и книга. [О работе над книгой известного грузинского поэта-академика И. Гришашвили]	52
Л. Гургенидзе. Влюбленный в старый Тбилиси. [О коллекционере и библиофиле Гр. Тимакове, который собрал уникальную коллекцию памятников о старом Тбилиси]	63
З. Каландадзе. Вопросы современной грузинской библиографии. [О состоянии грузинской библиографической деятельности и ее перспективах]	68
Р. Пирцхалайшвили. «При участии Микела». [В статье говорится об участии Микела в текстологической работе над поэмой Ш. Руставели «Витязь в тигровой шкуре» и установлена его родословная]	81
Р. Ахвердян. Неизвестные произведения Михаила Туманшвили. [Первая половина XIX века]	103
О. Касрадзе. Петербургские издания древнегрузинских книг. [Первая половина XIX века]	123
Г. Джавахишвили. Из истории литературного Телави. [О литературной жизни древнего грузинского города Телави второй половины XVIII века]	148
А. Церетели. Из прошлого антикварно-букинистической книжной торговли [30—40-ые годы XX в.]	156

ПОЭТИЧЕСКАЯ РУБРИКА

Э. Дикинсон,*** (Не найдете вы фрегата лучше книги)	34
И. Гришашвили, Царь Вахтанг	62
Т. Табидзе, Моя книга	78
Назармат, Рукопись Руставели	102

Добровольное общество любителей книги
Грузинской ССР

МЦИГНОБАРИ-84

(На грузинском языке)

Издательство «Сабчота Сакартвело»
Тбилиси, Марджанишвили, 5

1986

რედაქტორი ე. ტრიპოლსკი
მხატვრული რედაქტორი აკ. თევზაძე
ტექნიკური რედაქტორი ლ. ჭელიძე
კორექტორი ლ. არჩვაძე
გამომშვები შ. შვედლიძე

გადაეცა წარმოებას 26.06.85. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 19.05.86.
უ ე 01605, საბეჭდი-ქალაქი № 1. 60×84¹/₁₆. გარნიტური ვენა, ბეჭდვის
ხერხი მაღალი. პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 9.97. პირ. სალ.-გატ. 10,35.
საალრ.-საგამომც. თაბახი 7,75. ტირაჟი 15.000. შეკვ. № 372.

ფასი 55 კაპ.

გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“
თბილისი, მარჯანიშვილის, 5.

საქართველოს კპ ცკ-ის გამომცემლობის სტამბა, თბილისი, ლენინის ქ. № 14.
Типография издательства ЦК КП Грузии, г. Тбилиси, ул. Ленина, 14.

ა

ბ

გ

დ